
LAIŠKAS REDAKTORIUI

Iš didelio rašto – į užsienio kraštą?

Margarita Ševeliova

Sveikas, redaktoriau,
Pavėluotai sveikinu su Žinių diena bei naujais mokslo metais!
Ir šaukiuosi Jūsų patarimo. O gal tik supratimo? Ne, supratimo nebepakaks. Reikia aktyvių pokyčių! Kokioje srityje? Tuoj viską paaiškinsiu.

Konstitucijoje įtvirtintas aukštojo mokslo prieinamumas kiekvienam žmogui pagal jo sugebėjimus ir nemokamo mokslo laidavimas gerai besimokantiems piliečiams atitinka ne tik studentų, bet ir visuomenės bei valstybės interesą. Todėl gero mokymosi sąlygas, paskatas, vertinimo kriterijus ir finansavimo sistemą dera pertvarkyti taip, kad būtų kuo daugiau gerai sėkmingai besimokančių ir sėkmingai į konkurencingos šalies darbo rinką išsiliejančių gerų specialistų, laimingų Lietuvos piliečių. Vyriausybė š. m. kovo 29 d. patvirtino ilgai rengtą Lietuvos aukštojo mokslo sistemos 2006–2010 metų plėtros planą – pagrindinės gairės nustatytos. Už mokslą su nedidelėmis išlygomis teks mokėti visiems.

Iš tiesų reforma labai reikalinga: dauguma studentų nepatenkinti mokymosi kokybe bei sąlygomis, dėstytojų motyvacija dirbti menka, universitetų konkurencingumas neišplėtotas, o pats mokslas daug kur tapo tik imitacija. Aukštosioms mokykloms trūksta lėšų jauniems ir gabiems specialistams privilioti, todėl šie išvyksta į užsienį. Šie teiginiai atrodo pagrįsti ir teisingi, tačiau netikėtai išskverbta viena mažytė sąlyga: taip būtų, jei Lietuvoje aukštieji mokslai būtų reikalingi kaip tokie.

Aptardama Lietuvos aukštojo mokslo sistemos reformą Lietuvos moksleivių sąjunga mato kelis scenarijus, pagal kuriuos gali formuotis nauja šalies švietimo sistema. Pirmas scenarijus: jaunimas aiškiai suvokia mokesčio būtinybę kaip mokslo kokybės garantą ir mielai renkasi Lietuvos aukštąsias mokyklas. Antas: studentai emigruoja studijuoti nemokamai ir kokybiškai į užsienį. Trečia išeitis: vieni studentai, kurie negalės susimokėti už studijas arba nenorės tiesiogiai prisidėti prie studijų kokybės gerinimo, susirinks daiktus ir išvažiuos mokytis į užsienį. Kiti – liks Lietuvoje ir sutiks mokėti už studijas. Taip kursis kuo geresnes sąlygas kokybiškai mokytis. Pagaliau pagal paskutinį scenarijų aukštojo mokslo reforma neįvyks visai. Atrodo, teisingos mintys, bet visa tai galioja tik su sąlyga, kad darbo rinką jaučia universitetų absolventų poreikį. O mūsų valstybėje, pasirodo, to visai nereikia. Žmogus, baigęs aukštuosius, nesvarbu, kokios srities, mokslus tiesiog išmetamas į gatvę. Tuo tarpu tie, kurie po mokyklos pasirinko lengvesnį kelią ir nuėjo tiesiai dirbti, jau galėjo sutaupyti nemažai lėšų. Maža to, darbdaviai baidosi žmonių su aukštojo išsilavinimo diplomais. Tą galiu tvirtinti kategoriškai, išbandžiau savo kailiu.

Aukštasis mokslas Lietuvoje nėra orientuotas į rinką. Ir toliau „kepami“ specialistai, kurie nereikalingi, arba reikalingi, tik ne su tokiomis kvalifikacijomis. Universitetai rengia specialistus, kuriems nėra poreikio: tvirtiname, kad per daug vadybininkų, bet nesustojame juos rengę. Aukštasis mokslas tampa prielaida, kad žmogus papildys bedarbių gretas. Tuo tarpu tas pats jaunas žmogus,

baigęs kolegiją ar turintis tik vidurinį išsilavinimą, galės užimti prestižines pozicijas. Čia net nekalbu apie nekvalifikuotą darbą – kalbama apie administracijos darbo vietas, vadybininkus ar net valdymo sritį.

Bijau daryti prielaidą (kuri, tikriausiai, ne tik prielaida), kad apsišvietusių žmonių nereikia todėl, kad niekam nekiltų noro gilintis į (ypač valstybės) įstaigų vidaus reikalus, krapštytis jų veikloje, apskaitoje, teisiniuose nuostatuose. O tai, gink Dieve, dar kas nors ir išplauks į paviršių.

Kita vertus, pavyzdžiui, vadovų džiaugsma, kad 98% „Bitė GSM“ darbuotojų turi aukštąjį išsilavinimą, temdo neatsakytas klausimas: kam didelius konkursus laimėjusioms ir į klientų klausimus teatsakinėjančioms telefonistėms reikia biologo, chemiko ar net mediko diplomo? Su jomis dirbti įdomiau, bet iš esmės tai – iššvaistytos biudžeto lėšos, bergždžios valstybės investicijos. Paradoksali situacija...

Kalbėdami apie aukštąjį mokslą, skiriame du jo uždavinius. Pirmiausia, tai kultūringo, inteligentiško, trokštančio žinių žmogaus rengimas. Antra, specialistų rengimas, iškeliant profesijos, specialybės mokymo tikslus. Bet iš tikrųjų Lietuvoje viskas yra suvedama į antrą uždavinį, tiksliau, jo iškreiptą transformaciją. Mes krepiame dėmesį tik į specialistų rengimą. Kada nors suskaičiavę laisvas darbo vietas vienoje ar kitoje srityje, turėsime konstatuoti: „O, daugiau nebereikia. Uždarykime universitetus“. Tokiu atveju universitetą prilygintume fabrikui, konvejeriui. Kai produkcijos pakanka, konvejerio linija uždaroma.

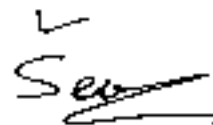
Jei kalbėtume apie valstybės tarnautojus, tai čia visai nereikia iniciatyvių, norinčių nudirbti darbą, mokačių realiai ką nors nuveikti žmonių. Reikia visai kitokių – mokačių rašyti raštus, sukuriančių darbo regimybę, neprieštaraujančių viršininkui. Neišduodančių korupcijos faktų, lojalių įstaigai. Jei žiūrėtume į privatų sektorių, tai ten reikia gerų pardavėjų, prekybos agentų ir pan. Mokačių parduoti žmonių ten tikrai reikia, bet tam visai nereikalingas universiteto diplomas. Tad universitetams telieka tik rūpintis žmogaus išsilavinimu, kultūra, arba ruošti specialistus darbui ne Lietuvoje.

Būgštaujama, kad jaunimas išvažiuoja, imamasi priemonių emigracijai mažinti. Bet ar nereikėtų pradėti nuo ištakų, nuo prioritetų peržiūrėjimo? Jeigu visuomenė pakeistų savo nuostatas ir pradėtų tinkamai ir objektyviai vertinti savo narių galimybes, tai būtų įmanoma sėkmingai imtis bet kokios reformos. Pamaštykime. Kokia nauda, pavyzdžiui, iš puikios studijų kokybės, jei galiausiai absolventas tiesiog fiziškai negali pritaikyti įgytų žinių. Visuomenei jų nereikia. Ar užmokėsi apvalią sumelę, ar pasimokysi valstybės sąskaita, rezultatas bus tas pats. Ypač jei jaunasis specialistas mato, kad į laisvą darbo vietą lygiavertiškai pretenduoja jo „diplomas“ ir profesinės mokyklos baigimo atestatas. Ir antrasis laimi! Kas lieka pirmajam – susikrauti daiktus? O ten matysim. Pusė peržengs savo ambicijas bei lūkesčius ir eis, tegul, ir su aukštuoju dirbti nekvalifikuoto darbo, bet už atitinkamą atlyginimą. Kiti ieškos kokio nors mažiau apmokamo, bet prestižiškesnio, atitinkančio įgytą išsilavinimą. Bet abu variantai – jau už Lietuvos brangiausios ribų.

Darbdavio politika šiuolaikinėje rinkoje – atiduoti prioritetą trumpiems specialybės apmokymo kursams. Vilniaus verslininkų ir darbdavių konfederacijos prezidento Rimvydo Jasinavičiaus teigimu, Lietuvoje reikia funkcinį specialistų arba, kitaip tariant, vykdomųjų darbuotojų, kurių pagrindinis uždavinys – kokybiškai vykdyti darbo vietos funkcijas, pareigybines instrukcijas ir įpareigojimus. Tačiau daugiau norinčiųjų įsidarbinti yra į intelektualinio-kūrybinio darbo specialistų vietas. Deja, tokių, norinčių įsidarbinti su aukštojo mokslo diplomais, Lietuvoje yra 70%, o jų reikia tik iki 20%.

Kalbame apie aukštas mokslo kainas, dėstytojų algas, studijų kokybės priklausomybę nuo apmokėjimo. Baisimės mokamu mokslu, nors jis toks visame pasaulyje. Bet kodėl nesudėjus akcentų kitur? Kodėl valdžios žmonėms ar kokiems socialinės rinkos ekspertams neateina į galvą atlikti tyrimo, ar studentas sutiktų mokėti tegul ir aukštą kainą, jei jis bus įvertintas, gaus mėgstamą, gerai apmokamą ir norimą darbą? Manau, daugelis sutiktų investuoti į savo ateitį, bet toji ateitis turi būti bent apytikriai apibrėžta.

O kol kas gal nieko nereikia reformuoti? Palikti saviškai dabartinę Lietuvos universitetų suvelta, netobulą sistemą. Geriausi, seniausios tradicijas turintys universitetai pamažu dar sutvirtės, dirbtinai darbo vietų išsaugojimui sukurti „universitetai“ liks vegetuoti ir galų gale bankrutuos.

2007 09 05

DIENORAŠTIS

Indrė Klimkaitė

Birželio 22 d., penktadienis. Miestas eina iš proto – reikia pasiruošti trims laisvoms dienoms – ilgajam savaitgaliui; kaip reikiant atšvęsti visas įmanomas šventes – Rasas, Jonines, Janinines, gerai išnaudoti trumpiausią naktį... Vilnius ruošiasi nemiegoti – „Tebūnie naktis“ programa tokia įspūdinga, kad ne vienas pažįstamas kapituliavo jos neperskaitęs iki galo ir nusprendė niekur neiti. Mano mintys panašios. Tiksliau, truputį anarchistinės – švenčių nešvęsim, jeigu jos pačios širdin neateis.

Bet vis tiek atsėlino, tik kiek kitaip.

Popiet reikėjo paimti iš stoties draugę, atvažiavusią su trimis vaikais iš Musteikos kaimo. Kamštyje aplink stotį prastovėjom turbūt maždaug tiek, kiek jie praleido traukinyje iš Dzūkijos. Laimė, vyriausiasis Ažuolis tik po gero pusvalandžio pūkuotukiškai pastebėjo: „Atrodo, būsim įstrigę...“ Užtat turėjom sočiai laiko pasikalbėti apie tai, apie ką šiaip nepasirokuosi – matyt, uždara automobilio erdvė ir žvilgsniai, susitinkantys tik galinio vaizdo veidrodėlyje, sukuria ypatingą progą pokalbiui... Tegyvuoja kamščiai!

Tą vakarą užklupome irgi trečio vaikelio besilaukiančią galudienę seserį. Subėgo artimiausios jos draugės, tos, kurios norėjo palydėti moterį virsman, apglostyti, apdovanoti, prilinkėti... Musteikos duonkepėje iškepta duona, šviežutėlis medus, sūris – tokios vaišės vainikavo birželio vakaro moteriškus kuždesius. Po prausynų likusiame dubenyje plūduriavo žvakelė ir Rasų žolynai...

Birželio 23 d., šeštadienis. Šilo ežero pakrantė prie Reabilitacijos centro. Tuščia kaip po atominio karo, tik plastikinių butelių elbrusai išduoda, kad kitados čia lankytasi humanoidų. Nematau nė vieno besimaudančio – vakarykštis lietus ar sunki švenčių naktis turbūt išvargino. Iš trijų mano globoj esančių vaikų vienas vis tiek įčiuožia į vandenį su kelnaitėmis ir marškinėliais. Teks slėpti nuo Reabilitacijos centre besigydančios močiutės...

Popiet baidom mintimis tamsius debesis ir išsiruošiam į Panerius, Neries kilpą. Bežemuogiaudami sutinkam tingų lėta gluodeną (bent taip sakau vaikams, nes pati nesu tikra, ar tai tikrai jis, o ne kokias angis). Vaikams baisiai smalsu, kodėl tie akmenys Neries viduryje vadi-

nasi „Užkeikta veselia“ – kas juos užkeikė, ar atkeiks, o gal mes galim, o kuris iš akmenų jaunasis, o kuri jaunoji... Sėdėdami ant krantelio moja oranžiniu plaustu praplaukiantiems keliautojams (nežinau, gal ir jie kartoja prieš 150 metų vykusią Konstantino Tiškevičiaus kelionę...), o aš negaliu negalvoti apie amžinatilį Idą Stankevičiūtę – tai jos dėka sužinome apie visus Neries regioniniame parke esančius mitologinius ir gamtos stebukliukus, gražiausias vietas, piliakalnius, alkakalnius. „Neris – vėlių upė“, – kitados rašė Ida „Šiaurės Atėnuose“, ir prieš metus pati Nerin išėjo.

Vaikai entuziastingai supuola į didžiulę pievą – rugiagėlės, ramunės, smilgos, violetiniai vijokliukai, kurių vardo nežinau, aguonėlės... Nupinam tris vainikus, atiduodam srovei – lyg duoklę šventei, kurios šiemet nešvenčiam. Truputį graudu. Šiemet nebe pirmą kartą pajuntu, kad senstu. Ir ne tik dėl to, jog savo ir draugių pakaušiuose įžvelgiu pirmas žilas sruogas. Dėl to, kad vis mažiau lieka jaunatviškų lūkesčių – o gal šiemet, gal šį kartą įvyks koks Joninių-Rasų stebuklas, ir nebeliks liūdesio dėl yrančių šeimų, gal susitaisy besivaidijantys, gal atleis vienas kitam išsižeidę, gal nuliūdusiam nušvis akys, gal nebebaugins mažai pažįstamos artimųjų ligos... Niekas nešoka gaudyti vis greičiau su srove plaukiančių vainikėlių, bet vaikai surezga naują atrakciją – saujomis beria vandenin pakrantės smėlį ir džiaugsmingai šaukia: „Lietus! Lietus!“

Tikrasis lietus šiandien mus paliko, tad virš upės ramiai vinguriuoja mūsų lauželio dūmas, vilnija tykios šnekos, dangus niekaip nenori sutemti, niekaip nesinori išvažiuoti. Netolies įsitaiso kompanija su alumi, bet neištverusi vaikiškų balselių pasprunka. Liktume naktvoti, bet penkiems žmonėms teturim tik du miegmaišius, tad apie vidurnaktį grįžtam miestan. Jeruzalėje ką tik nulyta, o naktipiečiams gaunam žemuogių su kaimišku Gitanos įpiltu pienu...

Birželio 24 d., sekmadienis. Bernardinuose mane ištinka lengvas šokas dėl dviejų dalykų. Pirmas, kad niekad nesusimąščiau, jog Joninės – Šv. Jono Krikštytojo gimimas. Va tai tau! Turbūt panašų šoką patyrė Zacharijas su Elzbieta, kai sužinojo, kad senas jų prašymas išklaustas ir jiedu senatvėje susilauks vaikelio. Vaka-

re per „Mažąją studiją“ kažkas komentuos dienos skaitinį ir patars visada gerai galvoti, ko prašome Dievo, nes nežinia kada Jis tai gali išpildyti... Labai pralinksmino. Gyvai stojo prieš akis paveikslėlis iš vaikiško CD „Žaisk ir pažink Bibliją“ – iš nuostabos balsą praradęs Zacharijas lentelėje rašo, jog išmelstasis pirmagimis turi vadintis būtinai Jonu. Valio! Nuo šiol man Joninės išgelbėtos ir reabilituotos.

Antrasis šokas – kad tikėjauosi tokį švenčių apsupimą sekmadienį rasti Bernardinus vasariškai tykius ir pustuščius, o čia mus pasitiko bažnytinės vėliavos gudiškais užrašais, dvikalbis pamokslas ir... milžiniškas kryžius lyg iš namo sijų. Žinoma, buvau pamiršusi, kad visa tai – bažnyčios ir vienuolyno statybų pradžios 500-osioms metinėms paminėti. Tąsyk medieną statyboms padovanojo Budslavo parapijos Gudijoje tikintieji, plukdė ją į Vilnių Vilija, Nerimi... Šiemet gražiname skola – iš tų laikų medienos, rastos Bernardinuose, padarytas kryžius ta pačia upe PRIEŠ SROVĘ išplaukė į Budslavą...

Atmintyje iškyla pernai pas Tiberiados vienuolius nugarsta mintis: šiandien būti tikinčiuoju – tai nuolat plaukti PRIEŠ SROVĘ...

Birželio 25 d., pirmadienis. Šiandien nuo Neries ir minčių apie srovę nutolom. Užtat pakilom į Aukštojo kalną. Tiek ten to ir pakilimo – iki pat viršaus jau užvažiuoti automobiliu galima, bet to nedarėm – iškilmingai atėjom pėsti ir kritom į žemuoges. Kai jos baigėsi, apsižvalgėm – ogi visas vaistažolių sodelis vienoj vietoj: čiobreliai, jonažolės, šlamučiai, asiūkliai... Pakalnėj žmonės varto šieną, danguje – debesys vartosi... Čia visada atvažiuoju, kai labai pasiilgstu dangaus. Jo čia daug, kaip ir Žemaitijoje. Atvažiaavę aukščiausio Lietuvos kalno aplankyti vaikai stebisi – o kur čia tas kalnas? Visus juos siunčiam „aukštesnių“ kalnų prie Medvėgalio ieškoti...

Birželio 29 d., Petrinės ir Povilinės. Prieš srovę tai prieš srovę. Ir vėl pasielgėm kažkaip atbulai – pirmiausia perskaitėm interviu su aktoriumi Piotru Mamonovu, o tik po to pasižiūrėjom filmą „Sala“ (*Ostrov*), kur jis vaidina šalia vienuolyno Šiaurės Rusijoje gyvenantį tėvą Anatolijų. „Uodo žingsneliais į Dangaus karalystę“ – taip vadinosi tas interviu. Ir filmą žiūrėjom „uodo žingsneliais“ – kompiuteris kas kažkiek laiko stabtelėdavo, filmą turėdavom paleisti iš naujo ir ieškoti vietos, kur baigėme žiūrėti (kelis kartus nepataikėm, tai filmas išėjo kažkoks sulopytas). Visokių minčių iš to interviu ir filmo kilo, susiplakė tai, kas iš realaus asmens – aktoriaus, poeto, muzikanto, dabar atsiskyrėliška gyvenančio Pamaskvėje, kaime, ir personažo – žmogaus, visą gyvenimą atgailavusio už nusikaltimą, kurio, pasirodo, iš tikrųjų nė nepadarė... Aštrus, skaus-

mingas ėjimas už Tikėjimą. Uodo žingsneliais, ir kartais vis aplink, aplink...

Liepos 2 d. Uodo žingsneliais. Atrasti lėtumo.

Nudžiugau knygyne pagaliau išvydusi Jūratės Dikšaitės į lietuvių kalbą išverstą Steno Nadolny „Atrastą lėtumą“ – romaną apie Šiaurės tyrinėtoją Džoną Frankliną, apie iš prigimties gerokai už „sveikuosius“ lėtesnį žmogų. Vaikystėje jį dėl lėtumo vaikai pririšdavo vietoj futbolo vartų virpsto, bet ši savybė ne sutrukdė, o greičiau padėjo tapti garsiu kapitonu ir atradėju. Keista ir „atvirkščia“ romano istorija – jis buvo išspausdintas tik praėjus trejiems metams nuo tada, kai vienas knygos skyrius buvo apdovanotas Ingeborgos Bachmann premija... Pasaulis jau džiaugiasi romanu daugiau nei dvidešimt metų, nuo 1983-ųjų. Regis, ir mums jau pats metas ieškoti ir atrasti savąjį lėtumą, kad nepasiduo-tume „akimirkos tironijai“.

Ir neatiduotume jai savo vaikų. Versdama vaikiškas knygas vis pasibaisiu, kaip dabartiniai rašytojai, norėdami būti populiarūs, pasiduoda kino industrijos diktatūrai – skaitai knygą, o tavo sąmonėje pašėlusiu greičiu keičiasi, lekia vaizdai...

Stabdu juos vakarais su sūnumi skaitydama visiškai neilustruotą „Vėją gluosniuose“ – ramų, lėtą britišką pasakojimą, alsuojantį paupio kvapais ir spalvomis, neskubrų lyg arbatos gurkšnojimas Rupūžiaus svetainėje prie židinio, nesibodintį peizažais, išsamiais aprašymais. Tikros atostogos galvoms ir jausmams...

Viskas. Spaudžiu kompiuteryje „pauzė“. Metas eiti pasisiūti drobinių maišelių vaistažolėms. Ir krautis daiktų. Poryt – į Baltriškes, kur laiką mums matuos ne laikrodžiai ir telefono skambučiai, o saulė ir vienuolyno varpas...

Liepos 25 d., tuoj Oninės. Atvažiaavom ant kapelių. Žiū – po beržu guli laukinių bičių korio gabalėlis, medum kvėpia... Sakau, tikriausiai senelis Pranciškus, bitininkas, siunčia dovanėlę naujam šeimos nariui, savo proanūkiui Džiugui, kuriam šiandien dvi savaitės...

Liepos 28 d. Šiluva. Debesų užuolaidėlės tai atsitraukia, tai užsitraukia, pašlaksto mus ašaromis. Virtinėlė didelių ir mažų pėsčių, nešamų ant rankų ir pakaitomis vežamų vežimėliais maldininkų keliauja miškais ir laukais su Rožinio malda. Banguoja kalvelės, banguoja vaikų nuotaikos, jas praskaidrina ant miško keliuko svyrančios avietės. Šianakt adoruosime, pasitiksime aušrą pro koplyčios langelį.

Rugpjūčio 1 d. Musteika. Čia niekas durų nerakina, močiutės vis dar su baltomis skarelėmis, popiet grįžta iš raisto su pilnais kibirėliais „lepeškų“ – voveraičių. Mes kremtam senelių mokslus – bandom skelti titnagu

ugni, pinti iš meldų, vytelių, šiaudų ir pušies šaknų. Vaikai pamažu panašėja į vėjaraupiais susirgusius čiukčius, nes sutinsta nuo uodų įgėlimų. Karšta, bet ir mes jau sąžiningai rišamės ant galvų skarutes, mūvim dvigubas kelnes, o prie atvažiavusios „avtolapkos“ (autoparduotuvės) bėgam bėgte, nes kitaip uodai mus aplenks. „Avtolapkininkas“ Tadas ledų kaulijančius vaikus remia prie sienos: „O pasus ar turit?“

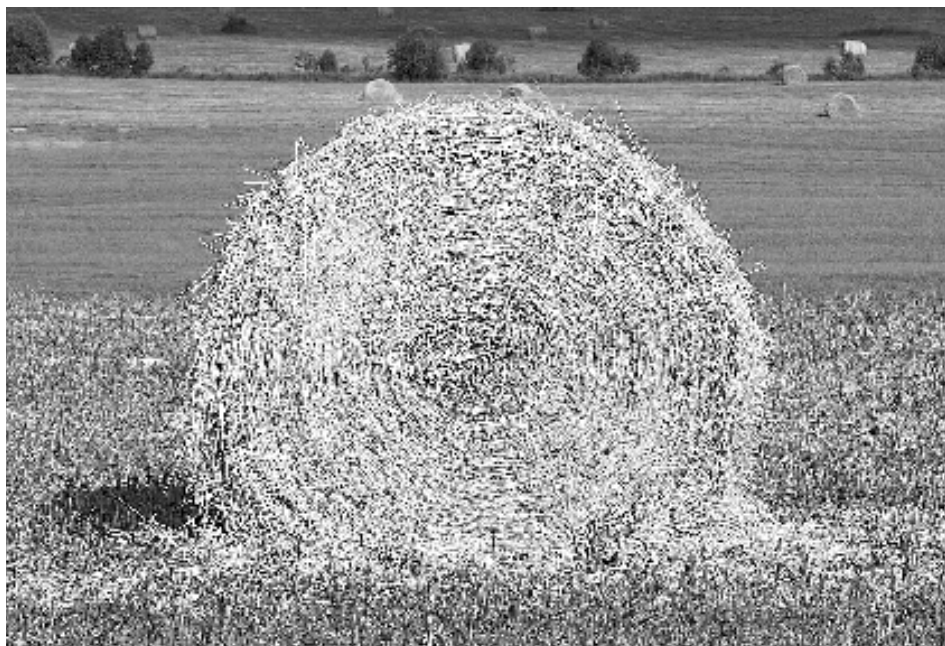
Rugpjūčio 10 d. Aukštaitijoje, keista, uodų nėra. Gal dėl to, kad prie Lūšykščio ežero įsikūrė krišnaitai – pakrantėje vis dvelkteli smilkalais, šmėžuoja sariais apsisukusios moterys, striksi mantras niūniuojantys vaikai. Orai irgi visai nelietuviški – jokio lietaus, karšta, maudomės beveik visuose nuo Ladakalnio matomuose ežeruose. Čia dangaus irgi daug, bet labai pasiilgstu pievų, kurias iššienavo čionykščiai kaimo turizmo sodybų savininkai, visur prikabinę stebulių ir vazonėlių su petunijomis ir surfinijomis...

Rugpjūčio 15 d. Pievų ir paupių žolynais smarkiai pakvipo tik Vilniaus Švč. Mergelės Marijos Dangun Ėmimo bažnyčioje. Ir orai atvėso. Močiutės nešasi žoles maišeliais, ant vieno jų – užrašas *Belorusskij suvenir*. Vaizduotė ima piešti, kaip jos paryčiais rinko tas žoles rasotoje rūko gaubiamoje pievoje, kūprino, kiūtino it kerėtojos, paskui traukiniu Vilniun važiavo...

Popietę skiriam Marijai Šventojoje oloje prie Neries, Raudondvaryje. Kelią nupasakojo vietinis berniokėlis, važiavom kaip į nuotyki, pasilinguodami prastu akmenuotu keliuku. Išties – kaip ir prieš 150 metų, kai Neri mi plaukė Tiškevičius, nuo šios keistos grotos viršaus kapsi vanduo, tik dabar į plyšelius prikaišiota šventų paveikslėlių, kalendorėlių, centų... Sudedam savo akmeninį kryželį, paliekam panerių žolynų – šiemet per Žolinę mano močiutei Onai būtų suėję 86 metai...

Rugsėjo 2 d. Tokia pilna buvo paskutinė visai neva-

sariška vasaros savaitė. Staiga atšalęs Tauragnas, sąmonėn įsirėžę aplankytų kaimų, sodybų, vienkiemų pavadinimai – Žiezdriai, Grašiai, Bernotiškis, Spitrėnai, Kubiliai, Šeimatis, Minčia, Tolimėnai, Daugailiai – iki pat Salako ir Zarasų. Vienur alytnamiais nusagstytos kolūkinės gyvenvietės, kitur sentikių kaimai su apleistomis šventovėmis, buvę gatviniai kaimai, padrikos aukštaitiškos *sadybėlas*... Tarp jų vėl baltumu plykstelė Baltriškės – aprūkusioj mūsų dūminių pirkių kasdienybėj proga sustoti, nusimazgoti, išvelėti ašarose ar tyloje sielą. Tyliai šiurena melsvi vienuolių abitai, svečių namų koplyčioje negaliu atitraukti akių nuo galvą palenkusios Madonos – kol pagaunu save, kad lygiai taip pat palenkiu galvą, tik prie krūtinės bandau glausti jau gerokai didesnį savo nenuoramą vaiką, sklaidantį brevijoriaus ir giesmyno lapus, ieškančią paveikslėlių... Sienojuose jaukiai įsitaisęs meldžiasi svirplys, per pietus *Laudate Dominum* sugiedos atitranzavusios studentės austrė ir latvė. Parnešam raudonų putino uogų – sveika gerklei, – ragauja visi, ir visi kaip vienas spjaudosi nuo kartumyno, įvairiomis kalbomis bando spėti paslaptingosios uogos vardą... Netrukus vėl pateksim automobilių tėkmėn, versim ant kelio siūlo kilometražo stulpelius, artinančius prie rudens, prie miesto, prie paliktų darbų... Uodo žingsneliais. ❧

Arūnas Maniušis. „... toks kaip gyvenimas“. 2007. Fotografija

Žodžio laisvė

KĘSTUTIS K. GIRNIUS

XVIII a. devintame dešimtmetyje Austrijos imperatorius Juozapas II tvirtai pasisakė prieš žodžio laisvės apribojimus. „Jei šmeižtą sukelia arogancija, tai šmeižikas yra vertas paniekos. Jei jį sukelia protinis atsilikimas, tai reikia pasigailėti šmeižiko. O jei šmeižto priežastis yra paprasčia pikta valia, tai mes atleisime vargšui kvailiui.“ Praėjus daugiau nei 200 metų, Lietuvos įstatymai dar nepasivijo *ancien régime* valdovo išminties. Nors Lietuvos Respublikos Konstitucija formaliai gina žodžio laisvę, tačiau neapsieinama be visokių apribojimų. Konstitucijos 25 str. pažymima, kad „laisvė reikšti įsitikinimus, gauti ir skleisti informaciją negali būti ribojama kitaip, kaip tik įstatymu, jei tai būtina apsaugoti žmogaus sveikatai, garbei ir orumui, privačiam gyvenimui, dorovei ar ginti konstitucinei santvarkai“. Tame pačiame straipsnyje priduriama, kad žodžio laisvė „nesuderinama su nusikalstamais veiksmais – tautinės, rasinės, religinės ar socialinės neapykantos bei diskriminacijos kurstymu, šmeižtu ir dezinformacija“. Šie apribojimai, įrašyti į pagrindinį Lietuvos įstatymą, veikia bendrą teisinės sistemos požiūrį į žodžio laisvę.

Teoriškai galima mėginti pateisinti šiuos apribojimus, bet praktikoje lengva jais piktnaudžiauti. Kas vienam žmogui yra tiesos sakymas, kitam bus šmeižtas ir dezinformacija. Garbės ir orumo gynimo dingstimi galima kreiptis į teismus, siekiant nutildyti ar įbauginti politinį oponentą, užkirsti kelią opiems klausimams nagrinėti.

Prieš dešimtmetį politikai gana dažnai kreipdavosi į teismus, siekdami nutildyti savo kritikus. Ir jiems

kartais pasisekdavo. 1995 m. Vilniaus pirmosios apylinkės teismas išpėjo „Lietuvos aidą“ dėl tuometinio prezidento Algirdo Brazausko garbės įžeidimo. Laikraštis išspausdino interviu su Generalinės prokuratūros vyriausioju tardytoju Kęstučiu Betingiu, kuriame jis tvirtino, kad Brazauskas atsisakė atvykti į prokuratūrą apklausai ir „viešai, akivaizdžiai meluoja“. Nors Betingis patvirtino, kad žurnalistas jo žodžių neiškreipė, teismas nusprendė, kad dienraščio redaktorius pažeidė administracinę teisę. Nutarimas buvo stulbinamas, ir, tapęs precedentu, galėjo suduoti milžinišką smūgį žodžio laisvei ir užkirsti kelią svarbių politinių klausimų svarstymui. Juk laikraštis buvo baudžiamas ne už tai, kad jo žurnalistai ką nors prasimanė ar iškreipė kieno nors mintis, bet už tai, kad tiksliai perteikė tai, ką pasakė atsakingas pareigūnas. O jei laikraščiu gresia bauda už tikslias žinias apie kritiškas politikų ar pareigūnų pastabas, tai kritikas faktiškai nutildomas, nes jo mintys nepasiekia plačiosios visuomenės, kuriai jos ir skirtos.

Būta ir kitų žadą atimančių atvejų. 1992 m. LR Aukščiausiasis Teismas iš dalies patenkino devynių deputatų ieškinį prieš savo kolegę Rūtą Gajauskaitę ir „Lietuvos aidą“ dėl garbės ir orumo įžeidimo. Straipsnyje Gajauskaitė, panagrinėjusi, kaip šie deputatai balsavo už ar prieš kai kuriuos įstatymų projektus, padarė išvadas apie jų patriotiškumą. Politikai, kurie turėtų būti uoliausi įsitikinimų laisvės gynėjai, stengėsi nutildyti savo kolegę. Be to, bylą iškėlę deputatai save laikė liberalais. Lietuviškasis liberalizmas?

Nors pastaruoju metu padėtis pa-

gerėjo, netrūksta žodžio ir įsitikinimo laisvės pažeidimų. Pernai Tauragės rajono apylinkės teismas nuteisė žurnalistus Rūtą Grinevičiūtę ir Vaidotą Zaleckį už Klaipėdos prokuroro Stanislovo Stulpino šmeižimą. Žurnalistai pranešė, kad prokuroro žmona už žemesnę negu rinkos kainą nusipirko kele tą žemės sklypų iš žmogaus, kurio giminaitis buvo sumintas, įtariant jį paėmus kyšį. Nors visi faktai buvo teisingi ir sklypų pardavėjas pripažino mėginęs padėti savo giminaičiui, žurnalistai, teismo manymu, esą šmeižė prokurorą, nes leido suprasti, kad sandoris buvo kyšis. Nuosprendis apskūstas. Žmonės paprastai neskuba pardavinėti sklypų ar kito turto svetimiems už žemesnę nei rinkos kainą, tad sunku kitaip apibūdinti šį sandorį negu kaip kyšį. Šitokiomis aplinkybėmis byla turėtų būti keliami dėl korupcijos, o ne dėl šmeižto.

Praėjusį mėnesį pavyzdinai nusišnekėjo Vilniaus konservatorių lyderis Kęstutis Masiulis, tarytum pavadindamas prezidentą ir premjerą „žudikais“ dėl jų vaidmens Valstybės saugumo departamento karininko Vytauto Pociūno žūties tyrime. Naujosios Sąjungos atstovai teigė, kad Masiulio išsakytus žodžius turėtų įvertinti Generalinė prokuratūra. Pats prezidentas reagavo protingiau ir santūriau, per savo spaudos atstovę nurodydamas, kad tokie pareiškimai yra politinės kultūros problema.

Visai neseniai Generalinis prokuroras Algimantas Valantinas kreipėsi į

Seimo Etikos ir procedūrų komisija, prašydamas ją įvertinti Seimo Nacionalinio saugumo ir gynybos komiteto pirmininko Algimanto Matulevičiaus pasisakymus, išvadinant prokurorus silpnapročiais. Šiuo atveju kreipiamasi į Seimo komisiją, o ne į teismus, tad nekeliamas baudžiamoji byla.

Negalima pervertinti žodžio laisvės svarbos demokratijoje, ypač kai svarstoma politika plačiąja prasme. Žodžiais atkreipiamas piliečių dėmesys į valdžios trūkumus, jais kritikuojami nesąžiningi ar nekompetentingi politikai, stengiamasi įtikinti balsuotojus keisti dabartinę valdžią bei balsuoti prieš valdančiąją partiją. Žodžio laisvės ribojimai naudingiausi neveiksmingoms valdžioms ar politikams. Dažniausiai valdžia nutaria, kurių žmonių žodžio laisvė bus ribojama, o tai paprastai yra jos kritikai. Taip sustiprėja jau ir taip galinga valdžia. Dažnai, nors ir ne visada, savo garbės ir orumo įžeidimais rūpinasi tie politikai, kurie savo veiksmais ją labiausiai pažeidžia.

Įprasta kabinėtis prie atskirų žodžių, tokių kaip *debilas* ar *žudikas*, kuriuos kalbėtojas gal neatsargiai pavartojo. Bet kartais jie sąmoningai vartojami. Kiekvienu atveju negalima reikalauti, kad politikai ir kritikai visada atsargiai rinktų savo žodžius ar tramdytų savo jausmus. Ne visada reikia kritines pastabas atsargiai formuluoti su išlygomis ir apribojimais. Griežti žodžiai gali būti esminė minties dalis, nes jais išreiškiamas kalbėtojo pasipiktinimas ar pasibjaurėjimas. Ir jis kaip tik nori atkreipti kitų dėmesį į tai, kas turėtų sukelti klausytojų pyktį ar pasibjaurėjimą, o ne kokią nors švelnesnę reakciją. Kai kalbama apie politiką, apie nutarimus, kurie lemia gyvenimo sąlygas bei paliečia giliausias žmogaus vertybes, nevalia dirbtinai riboti išraiškos galimybių. Kartais vagį reikia pavadinti vagimi, o ne žmogumi, įtariamam neteisėtai pasisavinus kito asmens nuosavybę. Tad abortų priešininkai ir vadina abortų šalininkus žudikais, rodo šiurpias (gal net pasišlykštėjimą suke-

liančias) sutraiškyto gemalo nuotraukas, siekdami priversti visuomenę kitaip žiūrėti į juos jaudinantį reiškinį.

Lietuvoje rečiau svarstomi tokie opūs klausimai. Kaip minėta, dažniau kreipiamasi į teismus dėl užgaulių žodžių. Bet užgaulūs žodžiai irgi atlieka savo vaidmenį politinėje kalboje. Tarkime, kad užuot pasakius, jog prezidentas yra per senas veiksmingai atlikti savo pareigas, teigiama, kad jis yra suvaikėjęs. Ar pastaruoju atveju pažeidžiama prezidento garbė ir orumas? Ar galima kreiptis į teismą, jei žmogus taip pasako norėdamas, kad tai nuskambėtų šmaikščiau? Arba jei jis nuoširdžiai tiki tuo, ką sako? Abiem atvejais reiktų apsaugoti žodžio laisvę, taip pat ir todėl, kad teismui beveik neįmanoma nustatyti skirtumo tarp šių dviejų atvejų. Tad kyla pavojus, kad uždraudus viena, būtų draudžiama ir kita. Spėčiau, kad generalinis prokuroras jautriai reagavo į Matulevičiaus pastabą iš dalies todėl, kad ji buvo gana taikli. Neturiu konkrečių duomenų, bet manyčiau, kad gal tik kas dešimtas įtariamos atsakingo politikos korupcijos atvejis perduodamas teismui. Prokurorai gal ir nėra debilai, bet jie nėra ir ereliai.

Kartais aiškinama, kad nevalia užgauti žmonių. Ir taip, ir ne. Kas užgauti vieną žmogų, nebūtinai užgauna kitą. O vienu jautrumas nėra pagrindas teisti kitus. Viduramžiais ir Renesanso laikais bajorai piktindavosi, jei turtingi pirkliai ir jų žmonos pasipuošdavo kailiniais, auksu ar kitomis brangenybėmis, ir mėgino tai drausti įstatymais. Pamaldų ar fanatišką musulmoną gali užgauti trumpus sijonus dėvinčios merginos, bet Vakarų šalyse tai jo problema, ne jų. Lengva išivaizduoti aplinkybes, kuriomis trumpo sijono dėvėjimas tampa politiniu aktu, laisvės ir įsitikinimų gynimo išraiška, nepaisant to, kaip smarkiai jis užgautas kai kuriuos žmones. Ir tokiu atveju sijono dėvėjimą turėtų ginti politinio žodžio laisvę saugantys įstatymai.

Žodžio laisvė politikos klausimais bene labiausiai ginama JAV. Jos Aukščiausiasis teismas nusprendė,

kad visuomenei žinoma asmenybė – ne tik politikai ar valdininkai, bet ir kino, muzikos, ar sporto žvaigždės – negali kelti laikraščiu ar žmogui bylos už šmeižtą, net jei skelbta medžiaga ir būtų klaidinga ir kenksminga. Vienintelė išimtis – jei žmogus sąmoningai ir pikta valia sako netiesą. Tačiau net tuo atveju ieškovas turi įrodyti, kad kaltinamasis iš tiesų turėjo piktų kėslų, o teismai faktiškai nepripažįsta jokių įrodymų. Antai buvo išteisintas žmogus, teigęs, kad žinomas pamokslininkas (ir demagogas) Jerry Falwellas pergulėjo su savo motina. Eiliniam piliečiui lengviau laimėti bylą dėl šmeižto. Jam gana įrodyti, kad priekaištus reiškęs žmogus elgėsi neatsakingai.

Lietuva nėra vienintelė šalis, kurios įstatymai numato bausmes dėl šmeižto ar garbės ir orumo įžeidimo. Bet tokios šalys kaip Lietuva turėtų jų atsisakyti. Pirma, jos neturi gilesnių žodžio laisvės gynimo tradicijų, tad esama didesnio pavojaus, kad tokiais įstatymais bus piktnaudžiaujama. Antra, Lietuvos teisėsaugos organai yra neveiksmingi. Jei negalima žmogaus vadinti korumpuotu, kol teismas jo nenuteisia, tai išeitų, kad Lietuva yra šalis be korupcijos. Korupcijos buvimas yra vienas dalykas, jos įrodymas teisme yra kitas, ir teisė kalbėti apie korupciją negali priklausyti nuo teisėtvarkos veiksmingumo.

Politikai ir žurnalistai yra atsakingi už savo žodžius ir turėtų nukentėti, jei be pagrindo purvais drabsto savo priešininkus. Bet juos sudrausminti turi ne teismai, o rinkėjai ir kolegos. Masiulio atvejis yra geras pavyzdys. Konservatorių partijos tarybos posėdyje buvo siūloma viešai partijos vardu pasmerkti ir atsiriboti nuo jo pastabų, priimta atitinkama rezoliucija. Dar nežinia, kiek tai paveiks Masiulio politinę karjerą, bet vargu ar padės. Seimo Etikos ir procedūrų komisija nagrinės prokuroro skundą, gal paprašys Matulevičiaus atsiprašyti. Nemanau, kad jo pastabos pažeidė etikos taisykles, bet svarbiausią vertinimą padarys jo rinkėjai bei parti-

JUOZAPAS MACKEVIČIUS (JÓZEF MACKIEWICZ) – VILNIETIS, NEMĖGĖS XX AMŽIAUS

Jonas Malinauskas

Beveik negirdomis praėjo Lenkų instituto gegužės pabaigoje surengta konferencija, skirta dviems vilniečiams – broliams Stanislovui ir Juozapui Mackevičiams (Stanisław Mackiewicz Cat, 1896–1966, ir Józef Mackiewicz, 1902–1985). Šiokio tokio atgarsio lietuvių žiniasklaidoje sulaukė ta pačia proga surengta vyresniojo brolio Stanislovo fotografijų paroda, eksponuota Lenkų institute ir galerijoje *Znad Wilii*, bet apie pačias asmenybes, išties spalvingas Vilnijos figūras, rašė, regis, tik lenkiški Lietuvos laikraščiai.

Du broliai, bet skirtingi temperamentai, skirtingi interesai, skirtingos politinės pažiūros ir, kas mums įdomiausia, – požiūris į jų gyvenamu laiku vykusius istorinius ir politinius procesus tiek apskritai rytinėje Europos dalyje, tiek ypač tame jos regione, kuris po Didžiojo karo virto lietuvių, lenkų, baltarusių ir bolševikų dalybų, pretenzijų, politinių vizijų ir iki šios dienos dar neišblėsusių aistrų objektu.

Iš tos pačios žemės išaugusių šaknų bendrumą ir kone paradoksalią vėlesnių pasirinkimų įvairovę turbūt vaizdžiausiai iliustruoja Mackevičių giminės istorija. Abu broliai gimė Peterburge, kur tėvas Antanas Mackevičius (Antoni Mackiewicz) prekiaavo vynu. Ten pat Peterburge gyveno tėvo sesuo Stefanija su vyru Vincu Matulaičiu (kilusiu iš Domeikų Suvalkijoje), Imperijos Valstybės kontrolės aukštu valdininku, kuris vėliau Kaune tapo Lietuvos valstybės kontrolieriumi. Matulaičių dukra Vincenta (brolių Mackevičių pusseserė) ištekėjo už Stasio Lozoraičio – diplomato, 1934–1938 m. Lietuvos užsienio reikalų ministro, egzilio diplomatijos šefo. Kitos Antano Mackevičiaus sesers Vilhelminos vyras, gydytojas Stasys Matulaitis (Vincio Matulaičio bendrapavardis, kilęs iš Pilviškių), nuo studijų laikų buvo kairysis, vėliau tapo komunistu. Pastarųjų dukra Katrė Matulaitytė ištekėjo už iš Mickūnų kilusio barono Romano Piliaro von Pilhau – Felikso Dzeržinskio sūnėno, „garsiojo“ dėdės artimo bendradarbio, ČK ir GPU struktūrų svarbaus funkcionieriaus. Katrė kurį laiką

dirbo sovietų pasiuntinybėje Kaune; artimai bendravo su Karoliu Požėla; gyvenimą baigė sušaudyta 1938 m. Minske. Panašus buvo ir jos vyro likimas: Minsko ir vėliau Saratovo GPU viršininkas Romanas Piliaras buvo sušaudytas 1937 m. Komunistę Katrę sovietai sušaudė, apkaltinę darbu Lietuvai, Piliarą – bendradarbiavimu su lenkų kontržvalgyba. Kaip vėliau ne kartą rašė Juozapas Mackevičius, jo giminės nariai, kaip ir daugelio kitų, iki Didžiojo karo darė karjerą liberalėjančioje Rusijos imperijoje (žinoma, šeimose puoselėdami patriotizmą, saugodami sukilimų relikvijas, su romantiška nostalgija minėdami tuos laikus, kai jų valstybė buvo nuo jūros iki jūros), o atėjus to romantiškoje tradicijoje saugoto Didžiosios Kunigaikštijos palikimo dalybų metui, naujieji nacionalizmai vienus tos pačios šeimos narius pavertė lenkais, kitus – lietuviais, dar kitus – bolševikais.

1907 m. Mackevičių šeima iš Peterburgo persikėlė į Vilnių. Broliai lankė Vinogradovo gimnaziją. Vyresnysis Stanislovas 1913 m. įstojo į Krokuvos universitetą, bet prasidėjus Didžiajam karui grįžo į Vilnių. Jaunesnįjį Juozapą karas užklupo mokyklos suole. Dar vokiečių okupacijos metais Stanislovas tapo POW (*Polska Organizacja Wojskowa* – Lenkų karinė organizacija) nariu; dalyvavo 1919–1920 m. lenkų–bolševikų kare. Savanoriu į ulonus stojo ir septyniolikmetis Juozapas. Šio laikotarpio „nuotykius“ jis vėliau aprašė 1965 m. išėjusiam beveik autobiografiniame romane *Lewa Wolna*.

Brolių pasaulėžiūros ir politinių pažiūrų skirtumai pradėjo ryškėti pokario metais. Juozapas iš pradžių studijavo gamtos mokslus, jo aistra buvo ornitologija. Stanislovas greit tapo žinomu publicistu ir politikos veikėju.

Kaip tik šiomis dienomis sukako 85 metai nuo prieškarinio Vilnijos, taip pat ir visos Lenkijos kultūrinėje ir politinėje panoramoje svarbų vaidmenį suvaidinusio dienraščio *Słowo* pasirodymo. Pirmasis jo numeris išėjo 1922 m. rugpjūčio 1 d. Naujas dienraštis gimė ypa-

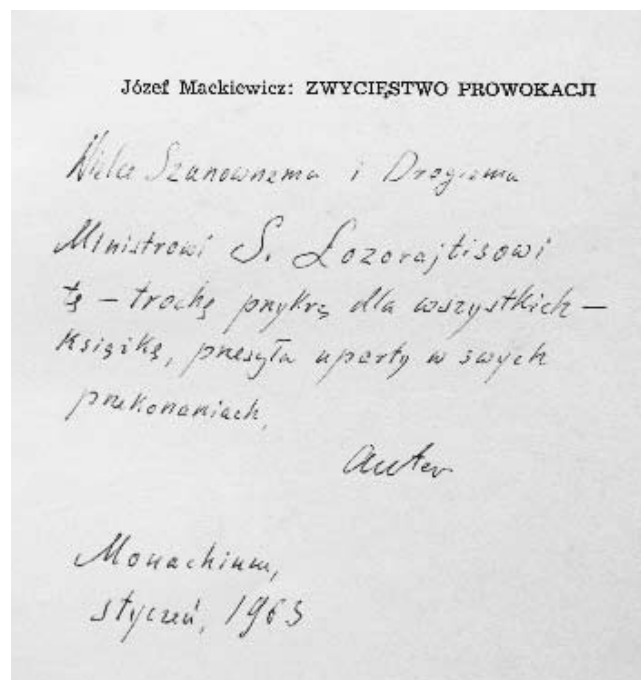
tingu Vilnijos istorijos metu, pačiame buvusios Didžiosios Kunigaikštijos naujo dalijimo ir kovos dėl buvusios jos istorinės sostinės įkarštyje. Pusantro šimto metų buvęs imperijos pakraštį snūduriuojančios gubernijos sostine, nuo 1918 iki 1922 m. Vilnius keliskart keitė savo formalųjį statusą – trumpai pabuvo Lietuvos, paskui sovietinio Litbelo, paskui vėl Lietuvos, po to dar trumpalaikės Vidurio Lietuvos sostine. 1922 m. balandį porai dešimtmečių miestas tapo „archaiškos“ ir „kaimiškos“ vaivadijos administraciniu centru. *Słowo* atsiradimo aplinkybes gana išsamiai savo atsiminimuose aprašė nuo Panevėžio kilęs, bet Romoje kone visą gyvenimą praleidęs prelatas Valerijonas Meištavičius¹. Būtent jo tėvas, Aleksandras Meištavičius, trumpai gyvavusios ir „demokratiškai“ numarintos Vidurio Lietuvos premjeras, po Pilsudskio perversmo 1926 m. gegužę trumpai ėjęs Lenkijos teisingumo ministro pareigas, anais 1922-aisiais priklausė grupei lietuviškame ir baltarusiškame senosios Respublikos pakraštyje savo dvaruose gyvenusių „stumbrų“, kurie finansavo naujo dienraščio leidimą.

Nuo pat pirmo iki paskutinio numerio (išėjusio 1939 m. rugsėjo 18 d., prieš pat sovietų karių įžengimą į Vilnių) *Słowo* redaktorius buvo Stanislovas Mackevičius. Vyresnysis brolis buvo pilsudskininkas, bet (dėl amžiaus) be socialistinės praeities. Redaguodamas laikraštį išgarsėjo ne tik kaip žurnalistas, bet ir kaip istorikas bei politikas. Vieną kadenciją buvo Lenkijos Seimo narys; po Maršalo mirties tapo naujos „sanacinės“ santvarkos priešu ir už tai gavo „pasėdėti“ Bereza Kartuska lageryje – lenkiškame Varnių stovyklos analoge. Vilnių užėmus sovietams ir uždarius *Słowo*, Stanislovas Mackevičius per Kauną ir Prancūziją 1940 m. vasarą pasiekė Angliją, ten tapo vienu iškilųjų lenkų veikėjų ir po karo – net egzilinės vyriausybės premjeru (1954–1955). 1956 m. persikėlė gyventi į komunistinę Lenkiją.

Nepaisant Vilniaus provincialumo prieškarinės Lenkijos politinėje ir ekonominėje panoramoje, septyniolika metų ėjęs Stanislovo Mackevičiaus redaguojamas *Słowo* anaip tol nebuvo provincijos laikraštis. Dienraštis buvo skaitomas Varšuvoje ir Krokuvoje, ne tik turėjo įtakos politiniam gyvenimui, bet taip pat reiškė autoritetingą nuomonę kultūros klausimais ar net diktavo literatūros madas. Būtina paminėti 1931–1934 m. ėjusį mėnesinį priedą *Żagary*, spausdinusį „kairiuojančių“ Vilniaus universiteto studentų, taip pat ir pirmuosius žingsnius žengiančio Česlovo Milošo kūrybą.

Juozapas šiame kontekste buvo tarsi savo vyresniojo brolio šešėlyje. Porą metų pastudijavęs gamtos mokslus Varšuvos universitete, 1923 m. įsidarbino Stanislovo leidžiamo laikraščio redakcijoje. Iš pradžių dirbo korektoriumi, vėliau pradėjo rašyti trumpas žinių agentūrų pranešimų kompiliacijas, komentavo „Kau-

no Lietuvos“ gyvenimo įvykius. Ilgainiui *Słowo* pradėjo spausdinti Juozapo Mackevičiaus straipsnius apie Vilnijos gyvenimą, jo aistringus reportažus iš provincijos miestelių, kur, pavyzdžiui, valstiečiai buvo baudžiami už neteisingai (ne pagal vaivados instrukciją) nudažytas tvoras. Mackevičius ne kartą yra minėjęs, jog gamtos mokslų studijos ir vėliau dažnos kelionės po Vilnią, padarė jį atsparų bet kokiam nacionalizmui. Į jau minėto romano *Lewa Wolna* vieno personažų lūpas jis įdėjo tokį samprotavimą: „Esama trijų patriotizmo rūšių – tautos, doktrinos ir peizažo. Tautiniam patriotizmui rūpi tik žmonės, gyvenantys tam tikrame peizaže, o pats peizažas jam neįdomus. Doktrininiam patriotizmui nerūpi nei žmonės, nei peizažas, o tik doktrinos sklaida. Ir tik peizažo patriotizme [...] telpa viskas, nes jam priklauso ir oras, ir miškai, ir pelkės, ir žmogus. [...] Tautiniams patriotams būtų didžiausia laimė, jei

1963 m. Juozapo Mackevičiaus rašyta dedikacija ministru Stasiui Lozoraičiui jo dovanotoje knygoje „Zwycięstwo prowokacji“ (Miunchenas, 1962). Lozoraičių biblioteka, LNB

kuo daugiau žmonių kalbėtų tik viena ir, gink Dieve, ne kita kalba. [...] Kur stovėjo cerkvė, jie būtinai pastatys bažnyčią. [...] Bet juk ir barokas, ir bizantiškas kupolas, ir minaretas, ir sinagoga priklauso tam pačiam peizažui kaip ežeras ir upė. [...] Ir jei tu įsakysi visoms varnoms vienodai kranksėti ir vienodai apkarpyti visų medžių lapus, tai kas liks iš peizažo...“²

¹ Walerian Meyszutowicz, *Pašnekesiai apie laikus ir žmones*, Keturias leidimas, iš lenkų k. vertė Rasa Drazdauskienė, Vilnius: Aidai, 2004.

² Józef Mackiewicz, *Lewa Wolna*, Londyn: Kontra, 1987, p. 372.

Nesitapatindamas su ano meto lenkų patriotizmo modeliu, Juozapas Mackevičius dažnai stodavo ginti baltarusių ir lietuvių, ypač po 1935 m., kai Vilniaus vaivada tapo pedantiškas biurokratas ir aršus lenkintojas Liudvikas Bocianskis. Vilnijos lietuvius ginantys straipsniai buvo pastebėti Kaune. Giminytės ryšių dėka (pusseserės vyras Lozoraitis buvo užsienio reikalų ministras) išsirūpinęs leidimą, o po 1938 m. „normalizuotą“ Lietuvos ir Lenkijos santykių jau ir be specialių leidimų, keliskart aplankė Lietuvą. Po apsilankymų palankiai komentavo Lietuvos, ypač Kauno miesto modernėjimą, tačiau tuo pat metu griežtai kritikavo lietuvių poziciją dėl Vilniaus „vadavimo“. Pasak jo, Lietuva Vilniaus iš tiesų nenori. Vilniaus argumentas reikalingas tik vidaus politikoje, tik visuomenei konsoliduoti. Šiomis temomis Mackevičius taip pat polemizavo su Kaziu Pakštu, siūliu sava Vilniaus problemos sprendimo koncepcijas ir teigusi, kad Lietuvos istorinės sostinės priklausymas Lenkijai neteisingas ne tik žiūrint iš lietuviškų pozicijų, bet taip pat nesuderinamas su miesto istorine misija: Vilniaus misija – būti sostine, o ne užkampio provincijos administraciniu centru. Nors Mackevičius Vilniaus pašaukimą suvokė kitaip negu Pakštas, pastarajam teiginiui jis pritarė. Savąją Vilniaus viziją vėliau plačiau išdėstė literatūrinėje kūryboje ir eseistikoje.

Bene įdomiausia šiuo požiūriu yra 1942 m. parašyta, bet tik 2002 m., taigi jau gerokai po autoriaus mirties, išleista knyga *Prawda w oczy nie kole* („Tiesa akių nebado“). Joje Juozapas Mackevičius aprašo sovietų įsiveržimą į Vilniją 1939 m. rugsėjo 17 d., bėgimą į Kauną, Vilniaus perdavimą Lietuvai ir nesėkmę pasibaigusius savo ketinimus įtikinti Vilniuje šeiminkauti pradėjusius lietuvius, kad Vilniaus pašaukimas – tai kur kas daugiau negu būti tik nacionalinės lietuvių valstybės sostine.

Įdomios ir ne iki galo išaiškintos šios knygos atsiradimo peripetijos. Net ir pavadinimas knygai suteiktas tik sąlyginai, remiantis vėlesnėje eseistikoje aptikta Mackevičiaus užuomina, kad 1942 m. jis rašomąją mašinėlę dviem egzemplioriais atspausdinęs tekstą tokiu pavadinimu. Šio teksto mašinraštį, bet kita antrašte (*Przy konfesjonale* – „Prie klausyklos“), Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos rankraštyne aptiko Vilniečių ainių klubo narė muzikologė Jūratė Burokaitė. Londone 2002 m. išleistos knygos pratarmėje spėjama, kad tekstą turbūt išsaugojo prieškarinio vilnietis, Mackevičiaus pažįstamas Rapolas Mackonis; kad tai jis po karo tekstą perdavęs Vytauto Didžiojo universitetui, o likviduojant universitetą, archyvas, kartu su Mackevičiaus mašinraščiu, buvęs perduotas Lietuvos mokslų akademijai. Kad ir kaip būtų buvę, autorius šį savo tekstą laikė dingusiu. Apie vieną iš dviejų egzempliorių žinojo, kad vokiečių okupacijos metais jį sudegino skaityti pa-

siskolinęs bičiulis, į duris beldžiantis policijai. Antrojo egzemplioriaus likimas ir pačiam autoriui nebuvo žinomas.

Netikėtai surastą knygą Mackevičius pradeda neilgu traktatu apie savo išpažįstamą *idea krajowa* (krašto idėją) – buvusios LDK žemėse, ypač Vilniuje, tais laikais gyvavusią romantinę, tačiau tuo pat metu tarpukario gyvenimo ir platesnėmis istorinėmis realijomis paremtą Vilniaus, Vilnijos, buvusios LDK ir visos Vidurio Rytų Europos geopolitinę viziją. Iš esmės – tai siūlymas atgaivinti Lietuvos Didžiąją Kunigaikštiją, susidedančią iš trijų federacinių dalių – Kauno srities su lietuvių valstybine kalba, trikalbės – lietuviškos, lenkiškos ir baltarusiškos Vilniaus srities ir dvikalbės – lenkiškos ir baltarusiškos – Minsko srities. Visos valstybės sostinė būtų Vilnius. LDK istorinį palikimą įkūnijanti federacinė valstybė būtų susieta politiniais, gynybiniais ir ekonominiais susitarimais su Lenkija. Vilniaus–Varšuvos ašį turėtų supti draugiškų valstybių konsteliacija, kuriai priklausytų visų pirma Ukraina, taip pat Čekoslovakija, Vengrija bei Rumunija pietuose ir Baltijos valstybės šiaurėje. Tokia Vidurio Europos sąjunga galėtų ramiai atsispirti istoriniams priešams – Rusijai ir Vokietijai. Mackevičius konstatuoja, kad per visą Lietuvos ir Lenkijos istoriją reikėjo gintis arba nuo Vakarų, arba nuo Rytų kaimyno, o dviejų frontų susidarymas neišvengiamai reišktų pralaimėjimą. Taip buvo XVIII a. pabaigoje, kai žlugo Respublika; tas pats pasikartojė ir 1939–1940 m. Lenkija, tiesa, bandė sudarinėti sąjungas su Vakarų valstybėmis, tačiau Mackevičiui buvo aišku, kad Vakarams šita Europos dalis nerūpi. Dar akivaizdesnis tarpukario Lietuvos užsienio politikos pavyzdys. Ginčas dėl Vilniaus, Lietuvai neleidęs net svarstyti sąjungos su Lenkija sudarymo, sužlugdė Baltijos antantės idėją. Buvo bandoma remtis tai Vokietija, tai Sovietų Sąjunga, o kai sovietai ir vokiečiai sudarė, tegul ir laikiną pakta, tai beliko tik pasyviai priimti neišvengiamai priartėjusį valstybingumo praradimą.

Mackevičiaus federalizmo schema savo geopolitiniais bruožais labai panaši į tą, kurią skelbė Pilsudskis, ar tą, kurią Lenkijos ir Lietuvos derybų dėl Vilniaus metu buvo pasiūlęs Tautų Sąjungos pirmininkas Paulas Hymansas. Tačiau pastarieji du federacinio arba kantoniinio sprendimo siūlymai ribojosi tik geopolitine vizija ar pragmatišku ginčo sprendimu. Tuo tarpu pagal Mackevičiaus schemą svarbiausias vaidmuo būtų tekęs ne tik geopolitinėms ir istorinėms realijoms, bet, visų pirma, jo skelbtam „peizažo patriotizmui“. Be to, pabrėžiama dar vienas svarbus dalykas – tarp lenkiškai kalbančių Vilnijos gyventojų ir Lenkijoje gyvenančių lenkų esama esminių savivokos skirtumų. Taip pat ir dažnai pašiepiamas „tuteišizmas“ yra ne kažin kokia tarpinė nacionalinės evoliucijos pakopa, bet autentiška „čionykščių“

žmonių kultūra. Būti „tuteišiu“ reiškia būti „vietiniu“ krašto gyventoju, kuris visai neprivalo evoliucionuoti į grynakraujį lenką, lietuvį ar baltarusį, taip, kaip to siekė LDK išdraskę nacionalizmai.

Šitokios „krašto idėjos“ įgyvendinimo viltį 1939 m. rudenį Mackevičius sudėjo į Vilnių beatsimančią Lietuvą. Vos pasklidus žiniai, kad rugsėjo 17 d. sovietų kariai peržengė rytinę Lenkijos sieną, Vilniuje ėmė sklandyti gandas, kad iš šiaurės per demarkacinę liniją žengė ir lietuviai; kad sovietų ir lietuvių daliniai susitiksia ties linija, kurią nubrėžė 1920 m. Lietuvos ir Sovietų Sąjungos sutartis. Nors Mackevičiui toks sprendimas neatrodė tikėtinas, vis dėlto jis paprašė žmonos Barbaros Toporskos užėti į Lietuvos konsulatą, įsikūrusį „Žoržo“ viešbutyje Mickevičiaus gatvėje, ir dėl viso pikto pasiteirauti, ar tai tiesa. Toporska konsulate sutiko ir daugiau to paties klausti atbėgusių vilniečių. Konsulas Antanas Trimakas, žinoma, nieko apie tokius ketinimus nežinojęs, bet, kaip dera pareigingam valdininkui, pasiūlė, kad Vilniaus visuomenė išdėstytų klausimą raštu, nors iš tiesų jau tik valandos skyrė nuo sovietų tankų pasirodymo Vilniaus gatvėse.

Juozapas ir Stanislovas Mackevičiai, kartu su tūkstančiais žmonių – Vilnijos gyventojais, karo pabėgėliais, su ištisais kariuomenės daliniais, pasitraukė į Lietuvą. Abu su broliu iš pradžių buvo internuoti Ukmergėje, tačiau greit galėjo pasiekti ir Kauną, nes civilių, ypač turinčių užsienio pasus, judėjimas nebuvo varžomas. Kaune, stovint eilėse prie užsienio valstybių konsulatų, labai pravertė tetos Stefanijos Matulaitienės ir pusseserės Gražinos Matulaitytės svetingumas (Vincenta su vyru Stasiu Lozoraičiu nuo 1939 m. birželio jau buvo Romoje). Lenkų pabėgėlių peripetijas, tik kitu raskursu, savo atsiminimuose išsamiai aprašė pirmasis ir vienintelis Lenkijos karo atašė Lietuvoje³. Lenkijos pasiuntinybė abu brolius įrašė į du Prancūzijos vizų prašančių *vip'ų* sąrašus – karinį ir civilinį. Stanislovas vizą gavo ir su politinių emigrantų

³ Leon Mitkiewicz, *Kauno atsiminimai (1938–1939)*, iš lenkų k. vertė Regina Žepkaitė, Vilnius: Baltos lankos, 2002.

srautu išvyko į Prancūziją. Juozapas liko Kaune. Ne labai aišku, ar jam atsisakyta išduoti vizą, ar jis pats persigalvojo, kai po kelių savačių pasigirdo jau gerokai konkretesnės kalbos apie Vilniaus perdavimą Lietuvai. Spalio 14 d. „Lietuvos žinios“ paskelbė Juozapo Mackevičiaus straipsnį „Mes vilniečiai“.

Straipsnyje Mackevičius teigė, kad Vilniaus perdavimas Lietuvai sutelks lietuvius ir lenkus vieniems ir kitiems bendro pavojaus akivaizdoje. Žinoma, to siekiant, reikia atsižvelgti į lietuvių nenorą girdėti kalbą apie „unijas“; reikia suprasti ir lenkų pareigą išlaikyti „pozą“, nereikalauti iš jų jokių kompromisinių deklaracijų, ypač karo sąlygomis, kai patys lenkai, neturėdami įtakos karo įvykių raidai, kol kas negali rimtai kalbėti apie būsimas geopolitines konfigūracijas. Tačiau širdyje mes (lenkai), – rašė Mackevičius, – esame įsitikinę, kad tikrai bus geriau jei Vilniuje dabar šeiminkaus lietuviai, o ne sovietai. Šiandien nenorime prisipažinti, bet rugsėjo 17 ir 18 dienomis mes su viltimi patys kurstėme gaudą, kad „ateina lietuviai“. Vilniaus perdavimas Lietuvai suteikia dar vieną šansą lietuviams ir lenkams ginti bendrus interesus, kurie ypač šiuo tragišku istorijos momentu yra akivaizdūs. Straipsnyje taip pat griežtai kritikuojama prieškari-

Juozapo Mackevičiaus straipsnis „Mes vilniečiai...“ 1939 m. spalio 14 d. dienraštyje „Lietuvos žinios“

nės Lenkijos nacionalinė politika, tautinių mažumų engimas, stačiatikių cerkvių deginimas, valdininkų arogancija, Pilsudskio „genialumo“ kultas, tušti lozungai apie valstybės ir jos kariuomenės „galybę“. Visa tai atvedė prie tragedijos ir atsakomybė tenka tiems, kurie nevykusiai valdė šalį.

Straipsnis ne tik susilaukė plataus atgarsio lietuvių ir lenkų bendruomenėse, bet, kaip vėliau paaiškėjo, tapo ir pirmu rimtu pretekstu, ilgainiui pavertusiu jo autorių lenkų visuomenės daugumos nesuprastu, užguitu ir nekenčiamu „autsaideriu“. Bene pirmieji formalų protestą ir kaltinimą išdavystę dar 1939 m. spalį paskelbė Palangoje internuoti lenkų karininkai. Nors pastarasis straipsnis, lyginant su vėlesne Mackevičiaus veikla ir kūryba, su nuolatinio plaukimu prieš daugumos išpažįstamo patriotizmo srovę, buvo tik gana menkas epizodas, tačiau būtent 1939 m. rudenį jam buvo prilipdyta kolaboranto „etiketė“, kurios Mackevičius nesugebėjo atsikratyti per savo visą likusį gyvenimą.

1939 m. spalio 28 d. į Vilnių įžengė Lietuvos kariuomenė, o paskui ją atvyko gausus administracinio aparato valdininkų būrys. Tuoj pat grįžo į Vilnių ir Juozapas Mackevičius, pasiryžęs pasinaudoti istoriniu šansu, jei ne bandyti įgyvendinti savąją „krašto idė-

ją“, kas, beje, ano meto sąlygomis ir pačiam Mackevičiui buvo utopiška, – tai bent tarnauti tam „interesų bendrumui“, apie kurį jis rašė „Lietuvos žiniuose“. „Prolietuviškumu“ pagarsėjusiam žurnalistui be didesnių sunkumų pasisekė gauti leidimą Vilniuje spausdinti laikraštį lenkų kalba. Pirmasis Juozapo Mackevičiaus leidžiamo laikraščio *Gazeta Codzienna* numeris pasirodė 1939 m. lapkričio 25 d.

Lenkiškoji Vilniaus visuomenė naują laikraštį priėmė šaltai. Visi dar prisiminė „išdavikišką“ akibrošką „Lietuvos žiniuose“. Iš lūpų į lūpasėjo gandas apie „tūkstančius litų“, kuriuos Mackevičius gaunąs iš lietuvių administracijos pataikūniško laikraščio leidimui. Tačiau greit teko susidurti ir su lietuvių kategorišku nepritarimu laikraštyje bandomai propaguoti „krašto idėjai“. Paaiškėjo, kad „krašto idėja“ lietuvių administracijai buvo įdomi ir priimtina tik tiek, kiek ji buvo nukreipta prieš lenkišką nacionalizmą. Pro cenzūros kontrolę nepraeidavo ne tik paties redaktoriaus vedamieji ar straipsniai apie krašto geopolitinės raidos vizijas, bet taip pat jokia užuomina apie visoje Lietuvoje ir čia pat Vilniuje dislokuotus sovietų dalinius arba korespondencijos iš žiemą prasidėjusio sovietų–suomių karo. Redaktorius taip pat buvo verčiamas kone kiek-

viename numeryje publikuoti privalomus valdiškus komunikatus. Atmosfera Vilniuje buvo įtempta ir nauja valdžia nebandė jos gerinti. Tiesa, per kelias sovietų viešpatavimo savaites apiplėšta ir nualinta miesto visuomenė palankiai priėmė kartu su nauja valdžia į Vilnių atsikėlusias „Maisto“ bei „Pieno-centro“ parduotuves, tačiau piestu stoji prieš prievartinio lietuvinimo bandymus, šturpo nuo policijos chamiškumo ir neretai tyčia kurstomų provokacijų. Mackevičiui atrodė ne logiška ir nesuprantama, kokėl taip staigiai prireikė lietuvininti gatvių pavadinimus ir įstaigų iškabas, kodėl nuspręsta uždaryti Stepono Batoro universitetą, net nepamėginus „prisijaukinti“ Vilniaus akademinės bendruomenės. Iliuzijos dėl „bendrų interesų“ gana greit išsisklaidė. Knygoje *Prawda w oczy nie kole* aprašyta ir paskutinė nepriklausomoje Lietuvoje švęsta Vasario 16-oji. Mackevičius buvo pakviestas į vicepremjero Kazio Bizausko surengtą 1940 m. vasario 16-osios priėmimą. Jame jis buvo supažindintas su Lietuvos krikdemų lyderiu prelatu

Stanislovas Mackevičius. Be pavadinimo. Fotografija iš Gdanskio fotografijos galerijos ir Lenkų instituto Vilniuje parodos „Stanisław Cat Mackiewicz (1896–1966 m.)“

Mykolu Krupavičiumi. Kitą dieną abu vėl susitiko prie pietų stalo. Į Mackevičiaus nusiskundimą, kad ne taip įsivaizdavo lietuvišką Vilnių, prelatas ėmė aiškinti, kad tai ne Lietuva, bet tautininkų režimas persekioja lenkus. Tačiau, pabandžius tęsti diskusiją apie Vilnijoje vykdomo prievartinio lietuvinimo tikslingumą, Krupavičius įpylė vyno į taures ir pakeitė temą. Mackevičiui beliko dar kartą konstatuoti, kad nei lenkiškam, nei lietuviškam nacionalizmui LDK istorinis palikimas nerūpi. Visi į jį kėsina, visi savinasi, bet tik po dalį, visi stengiasi kuo didesnę „gabala“ pasigriebti, bet visumos niekam nereikia. O čia pat priartėjus sovietų okupacijos grėsmei, visi tarsi susimokę apsimeta, kad nemato pavojaus ir nesiryžta, atidėję į šalį nacionalizmus, gelbėtis nuo bendro priešo. Žinoma, netrūko žmonių, suprantančių, kad Vilniaus perdavimas Lietuvai mainais į sovietinių dalinių įvedimą tėra tik trumpalaikis taktinis sprendimas, bet vis dėlto buvo desperatiškai guodžiamasi, kad bus įmanoma surasti visus tenkinantį *modus vivendi*. Didžiausią apmaudą Mackevičius liejo būtent dėl šito pasyvaus optimizmo.

Savo laikraštį Juozapas Mackevičius redagavo kelis mėnesius. 1940 m. balandį, po eilinio konflikto su cenzūra, jis buvo nušalintas iš redaktoriaus ir leidėjo pareigų. Kitų, lojalių lietuvių valdžiai, o netrukus ir sovietams lenkų žurnalistų redaguojamas *Gazeta Codzienna* dar ėjo iki 1940 m. rugpjūčio, kol kartu su kitais lenkiškais leidiniais sovietų valdžios buvo inkorporuotas į lenkų kalba pradėtą leisti *Prawda Wileńska*.

Ką žurnalistas gali veikti komunistų valdomoje visuomenėje? Su Mackevičiumi toje pačioje redakcijoje dirbę kolegos, tiesa, ne visi, nesunkiai prisitaikė prie naujų sąlygų ir ramiausiai ėmė šlovinti naują tvarką ir Staliną. Kiti pasieškojo „neutralesnių“ postų – kas įsidarbino muziejuje, kas mokytoju vakariniame technikume. Mackevičiui irgi pasiūlytas „ramus užsiėmimas“ – rašyti scenarijus „liaudies“ teatrui; taip adaptuoti naujoms sąlygoms lenkų literatūros kūrinius, kad „darbo“ žmogus, net neskaitydamas knygų, galėtų susipažinti ir su literatūros klasikos siužetais, ir kartu geriau įsisavintų „naujų laikų dvasią“. Mackevičius, žinoma, pasiūlymo nepriėmė ir nusprendė „dingti iš akių“. Persikėlė iš Vilniaus į sodybą Juodšiliuose, nusipirko arklį, pakinktus, vežimą ir išėjo dirbti į mišką. Fiziniu darbu užsitikrindamas minimalų pragyvenimą sulaukė vokiečių–sovietų karo pradžios. Metus trukusį sovietinės okupacijos laikotarpį vėliau aprašė 1955 m. išleistame autobiografiniame romane *Droga donikąd* („Kelias į niekur“).

1941 m. vasarą prasidėjusį Vokietijos–Sovietų Sąjungos karą Mackevičius, kaip ir dauguma su trupu komunistų valdymu susidūrusių žmonių, sutiko visų pirma kaip sovietinės okupacijos pabaigą. Prie naujų aplinkybių greit pritaikius ankstesnes geopoliti-

tines schemas, geriausia išeitis būtų tokia: vokiečiai sumuša komunistus, sąjungininkai sumuša dėl karo dviejuose frontuose nusilpusius vokiečius ir Vidurio Europa vėl prisikelia naujam gyvenimui, – samprotavo Mackevičius vokiečių okupacijos pradžioje. Bet tik pradžioje. Nes greit teko konstatuoti, kad Hitleris karą Rytų fronte pradėjo visai ne tam, kad išnaikintų komunizmą. Dėl kvailo nacių sadizmo tie patys baltarusiai, ukrainiečiai ar rusai, sveikinę vokiečių išvaduotojus, susidūrę su naujų okupantų brutalumu, tapdavo sovietiniais partizanais. Ką ir sakyti apie žydus, kuriems stojimas į komunistų partizanų dalinius buvo vienintelis šansas išsigelbėti. Apie į Vokietiją dėtas viltis ir apie jų tragišką neišsipildymą Mackevičius rašo 1957 m. išleistame romane *Kontra*, pasakojančiame apie vokiečių sąjungininkų – Dono kazokų epopėją, užsibaigusią britų išdavyste ir gėdingu Austrijoje internuotų kovotojų ir jų šeimų perdavimu sovietams.

Vokiečiai 1941 m. pasiūlė Mackevičiui redaguoti Vilniuje lenkų kalba leidžiamą laikraštį *Goniec Codzienny*. Dirbti okupantų leidžiamame laikraštyje Mackevičius atsisakė, bet vis dėlto publikavo jame kelis straipsnius. To pakako, kad vėl būtų prisiminta jau anksčiau Mackevičiui klijuota kolaboranto etiketė, tik šį kartą kaltinimas kolaboravimu nesiribojo vien vilnietiškomis problemomis, o Mackevičius buvo apšauktas visos lenkų tautos priešu, su naciais susidėjusiu niekingiausiu išdaviku. Už tariamą kolaboravimą su vokiečiais lenkų pogrindžio teismas 1942 m. pabaigoje nuteisė Juozapą Mackevičių mirties bausme. Nuosprendį turėjo įvykdyti kitas spalvingas Vilniaus personažas Sergijus Piaseckis (prieš karą, taip pat ir šiais laikais, Lenkijoje garsus rašytojas, literatūrinės lenkų kalbos išmokęs trečiame dešimtmetyje sėdėdamas kalėjime). Jo vadovaujama *Armia Krajowa* „budelių“ grupė Šv. Kotrynos bažnyčios prieangyje nušovė mirties bausme nuteistą vieną iš *Goniec Codzienny* redakcijoje dirbusių kolaborantų. Vis dėlto 1943 m. pavasarį mirties nuosprendis Mackevičiui buvo suspenduotas. *Armia Krajowa* Vilniaus apygardos vadas suabejojo kaltinimų pagrįstumu. Sprendimą paveikė, matyt, ir tai, kad Juozapo vyresnysis brolis Stanislovas tuo metu buvo Londone ir sukosi lenkų egzilinės vyriausybės sferose.

1943 m. gegužės mėnesį Juozapą Mackevičių vokiečiai pakvietė dalyvauti Katynės miške, netoli Smolensko, sušaudytų lenkų karininkų palaikų ekshumavime. Šį kartą jis informavo lenkų pogrindžio valdžią ir keliavo gavęs jos leidimą. Grįžęs davė interviu *Goniec Codzienny*. 1943 m. birželio 3 d. kolaborantų leidžiamame laikraštyje paskelbtas pokalbis antrašte *Widziałem na własne oczy* („Mačiau savo akimis“) tapo pirmuoju liudijimu apie Katynės žudynes. Ne visi norėjo iš karto patikėti – sušaudytųjų kapus surado vokiečiai; kolaborantų laikraštyje apie tai pasakojo lenkų

visuomenės pasitikėjimo neturintis Mackevičius; vyko karas, kuriame Sovietų Sąjunga lenkams – egzilinei valdžiai ir Lenkijoje veikiančiam pagrindžiui – buvo „mūsų sąjungininkų sąjungininkė“. Masinių kapų Katynėje atradimas nesiderino su konjunktūra. Nors, antra vertus, dar sunkiau buvo patikėti, kad tai vokiečių darbas, kaip skelbė sovietų propaganda. Dar kartą liudyti apie Katynės miško kapus Mackevičiui teko po karo, kai buvo sudaryta speciali JAV kongreso komisija. 1951 m. buvo išleista Mackevičiaus knyga anglų kalba *The Katyn Wood Murders*, tuoj pat išversta ir į dešimtį kitų kalbų.

Vilnijos gyvenimą vokiečių okupacijos metais Juozapas Mackevičius aprašė 1969 m. išleistoje knygoje *Nie trzeba głośno mówić* („Nereikia garsiai kalbėti“). Knygą Mackevičius rašė po karo praėjus dviems dešimtmečiams, tad vokiečių okupacijos metų realijas jis perteikia jau iš platesnės perspektyvos. Per tuos du dešimtmečius daugelis jau susitaikė su Europos padalijimu, o viltys buvo dedamos ne į tais laikais neišvaiduojamą komunizmo žlugimą, bet į laipsnišką Sovietų Sąjungos ir satelitinių komunistinių režimų demokratėjimą.

Apie ką nereikia garsiai kalbėti? Vokiečių okupacijos metais nebuvo galima kvestionuoti egzilinės vyriausybės bendradarbiavimo su britais ir, netiesiogiai, taip pat su sovietais. Žmonijos priešas yra nacistinė Vokietija. Vakarų sąjungininkai ir sovietai kartu su ja kovoja. Lenkija yra sąjungininkų pusėje. Kokia bus iš to nauda Lenkijai? Klausti draudžiama.

Žinoma, Mackevičiui šitoks „politinis korektiškumas“ nebuvo priimtinas. Jei vokiečiai į mus šaudo, tai mūsų pareiga gintis, bet sprogdinti ešelonus, gabenančius ginklus į Rytų frontą – tai jau nesąmonė ir kvailas politinis aklumas! Kodėl mes savo rankomis turime priartinti sovietų atėjimą? Ne vokiečiai, o komunistai yra pats didžiausias priešas, nes jie ne tik okupuoja teritoriją, bet kėsina į patį žmogiškumą. Kodėl sovietų okupacijos metais nebuvo rezistencinio pasipriešinimo? Ogi todėl, kad komunizmas pažeidžia žmogaus prigimtį, jo ontologinę konstituciją. Mackevičius rašo: „Melagingai iškraipome tikrovę kartais dėdami lygybės ženklą tarp vokiečių ir sovietų okupacijų. Vokiečių okupacija mus paverčia didvyriais, o sovietų – š... Vokiečiai į mus šaudo, o sovietai mus ima plikomis rankomis“⁴.

Frontui priartėjus prie Vilniaus, 1944 m. gegužės mėnesį Juozapas Mackevičius su žmona pasitraukė į Varšuvą. Ten pradėjo leisti pagrindžio laikraštį *Alarm*. Išėjo, regis, trys jo numeriai, bandantys įtikinti, kad vokiečių pralaimėjimas Rytų fronte neišvengiamai reikš Vidurio Europos galą. Deja, Varšuvos rezistentai manė kitaip ir ruošėsi sukilimui, tikėdamiesi, kad sovietinius

sąjungininkus galės pasitikti savo pačių rankomis išvaduotame mieste. Rudenį ir žiemos pradžią Mackevičiai praleido Krokuvėje, bet prie Krokuvos priartėjus sovietų armijai, 1945 m. sausį per Čekiją ir Austriją iškeliavo į Italiją ir karo pabaigos sulaukė laikinai prisi-glaudę Romoje.

Po karo Italijoje laikiną prieglobstį buvo suradę nemažai lenkų pabėgėlių. Iki demobilizacijos čia buvo dislokuoti generolo Anderso daliniai. Išėjimoje atsikūrusi lenkų Rašytojų sąjunga Italijoje netgi turėjo atskirą padalinį. Juozapo Mackevičiaus atvykimu kolegos neapsidžiaugė. Atvirkščiai – surengė jam garbės teismą dėl tariamo kolaboravimo. Pats kaltinamasis skeptiškai žiūrėjo į rašytojų iniciatyvą, bet labai neprieštaravo. Teismas jį nubaudė papeikimu už nepatriotišką straipsnį „Lietuvos žiniose“, bet panaikino kolaboravimo su naciais kaltinimą. Tačiau rašytojų garbės teismo išvada nė kiek nepakeitė lenkų išveivų visuomenėje vis labiau stiprėjančio priešiško Mackevičiui. Jis pats irgi nesistengė pelnyti sau palankumo. 1947 m. Mackevičiai išvyko į Londoną; 1955 m. persikėlė į Miuncheną; išsinuomojo varganą namelį miesto pakraštyje stovėjusios vilos kieme. Beveik visa pokarinė Juozapo Mackevičiaus kūryba – tai tarsi nuolatinė polemika su kai kuriomis XX a. lenkų patriotizmo išpuoselėtomis dogmomis ir su prisitaikėliška pragmatiškomis Vakarų valstybių, taip pat ir lenkų visuomenės pastangomis rasti *modus vivendi* su visoje Vidurio Rytų Europoje išviešpatavusiu komunizmu. Beveik po kiekvienos tais metais rašytos knygos pasirodymo Mackevičius sulaukdavo priekaištų dėl nepatriotiškumo, taip pat, priklausomai nuo tematikos, kaltinimų germanofilija, rusofilija, carinės Rusijos idealizavimu. Politinė publicistika buvo palydima kaltinimų užsispyrimu ir nemokėjimu „realistiškai“ žiūrėti į komunistų valdymo pusėje Europos neišvengiamumą. Į tai Mackevičius atsakydavo: mano tautybė – antikomunistas.

Didžiausias Mackevičiaus nusikaltimas XX a. lenkų patriotizmui buvo jo kūryboje sistemingai vykdytas Pilsudskio nuopelnų mito demontavimas. Lenkų patriotinė dogmatika skelbia, kad Maršalo „genialumas“ ir su Apvaizdos pagalba 1920 m. rugpjūtį įvykęs „stebuklas prie Vyslos“ išgelbėjo Lenkiją ir visą Europą nuo komunizmo tvano. Mackevičius manė priešingai – visų pirma Pilsudskis yra kaltas dėl komunizmo išigalėjimo. 1919 m. Pilsudskis atsisakė padėti baltiešiams rusų generolams Kolčakui ir Denikinui. Antrą kartą, 1920 m., jo pagalbos prašė Vrangelis. Tačiau Pilsudskis, po pergalingo žygio prieš Tuchačevskio raudonąją armiją, paskubomis pasirašė su bolševikais taiką ir taip padėjo jiems mesti visas jėgas prieš Pietuose vis didesnius Rusijos plotus iš bolševikų sėkmingai atsikovojančią Vrangelio kariuomenę. Pasak Mackevičiaus, pastaruosius Pilsudskio sprendimus nulėmė

⁴ Józef Mackiewicz, *Nie trzeba głośno mówić*, Londyn: Kontra, 1993, p. 280.

ne realistiškas suvokimas, kad vis dėlto disponuojama galbūt per menkomis jėgomis ir raudonųjų sutriuškini-
mas nebūsiąs įmanomas, bet įsitikinimas, kad raudonoji Rusija būsiąs mažesnis blogis negu carinė Rusija. Besikurianti sovietų valstybė Pilsudskiui buvo ta pati Rusija, tik ne balta, o raudona. Geriau kaimynystėje turėti ne senąją pavergėją, o revoliucijos nusilpnintą naują raudonąją Rusiją, manė socialistas Pilsudskis. Ir tai, pasak Mackevičiaus, buvo jo nedovanotina klaida, kurios pasekmės buvo lemta kentėti pusei Europos. Tarpukario Lenkijoje susiformavęs Maršalo kultas buvo viena svarbiausių 1939 m. įvykusios tragedijos priežasčių. Tas genijumi šlovintas „suvaikėjęs kretinas“ (taip Mackevičius Pilsudskį pavadino jau minėtoje knygoje *Prawda w oczy nie kole*) kūrė ristūnais ir kardais ginkluotą „galingą“ armiją, pats bijodamas lipti į lėktuvą, karybą suprasdamas XIX a. kategorijomis. Tuo tarpu vokiečiai ir sovietai ginklavosi tankais, kūrė modernią aviaciją, Pilsudskio asmuo ir jo nuopelnai lenkų patriotizmo kontekste buvo nekritikuotinas tabu. Išdrįšęs demontuoti šią dogmą, Mackevičius, žinoma, negalėjo nesulaukti visuotinio pasmerkimo.

Jei Pilsudskis savo laiku neįvertino komunizmo pavojaus, tai pokario metais, pasak Mackevičiaus, chroniškai buvo daroma kita nedovanotina klaida – patikėta, kad komunizmas gali evolucionuoti, kad Sovietų Sąjunga ir satelitinės „liaudies demokratijos“ ilgainiui virs tikromis demokratijomis. Tokią viltį visų pirma kurstė po Stalino epochos pabaigos komunistų šalyse akivaizdžiai sumažėjusios represijos. Juozapas Mackevičius vėl pasuko prieš vyraujančių nuomonių srovę, tvirtindamas, kad komunistų valdomose šalyse nieko neatsitinka be komunistų žinios, kad viskas, kas vyksta, vyksta jiems patiems inspiruojant ar bent toleruojant. Vakarai žiūri į Rusiją ir džiaugiasi, kad komunizmas silpsta, o iš tiesų Rusijos juk jau seniai nėra, yra tik Sovietų Sąjunga, kuriai senasis rusų nacionalizmas visai nerūpi. Sovietų Sąjunga, žinoma, keičiasi, bet keičiasi kaip jai naudingiau: stiprėja, o ne silpsta. Vakaruose susiformavęs požiūris į komunistų šalyse vykstančius procesus yra ne kas kita, kaip Maskvoje sugalvotos didžiosios provokacijos rezultatas. Šią idėją Juozapas Mackevičius plėtojo 1962 m. išleistoje knygoje *Zwycięstwo prowokacji* („Provokacijos pergalė“).

Vienas didžiausių komunistų laimėjimų yra labai sėkminga manipuliacija pavergtų tautų patriotiniais jausmais. Ypač Lenkijoje, kur XIX a. susiformavęs antirusiškas patriotizmas gajausias, kur į Sovietų Sąjungą žiūrima kaip į Rusiją, ir toliau ginamasi nuo rusifikacijos, o ne nuo komunistų užmojo laisvą žmogų paversti sovietiniu žmogumi. Pavergtose šalyse randasi vietinio, „nacionalinio“ komunizmo variantai ir jo herojai. Lenkijoje šeštame dešimtmetyje atsirado „lenkiškoji“ komunizmo atmaina – „geresnio“, nes ne rusiško. Panašus ir Lietuvos pavyzdys – Sniečkus esąs „geras“ komunistas, nes jis ginąs lietuvių tautą nuo rusinimo. Pavergtose šalyse žmonės simpatizuoja „saviesiems“ komunistams. Vakarai šiame procese irgi įžvelgia pozityvią režimo transformaciją, o Maskva viską akylai stebi ir džiaugiasi.

Mackevičiaus nuomonės nepakeitė ir komunistų valdytuose kraštuose stiprėję disidentiniai sąjūdžiai. Kai Maskvoje buvo išleista Aleksandro Solženicyno „Viena Ivano Denisovičiaus diena“, Mackevičius iš pradžių net buvo linkęs, tiesa, atsargiai, pritarti rusų emigrantų spaudoje reikštai nuomonei, kad ne tik šis apsakymas, bet ir jo autorius, yra sovietinės propagandos kūrinys, kad rašytojo Solženicyno nėra, tėra tik kažkoks

Stanislovas Mackevičius. Teresa (Pirmoji komunija). Fotografija iš Gdansko fotografijos galerijos ir Lenkų instituto Vilniuje parodos „Stanisław Cat Mackiewicz (1896–1966 m.)“

anoniminis, gal net kolektyvinis komunistų užsakymo vykdytojas, pasirašantis Solženicyno pavarde. Žinoma, greit paaiškėjo, kad Solženicynas realiai egzistuoja, tačiau tai nekeitė principinio Mackevičiaus įsitikinimo, kad disidentai gali nuveikti tik tiek, kiek reikia Sovietų Sąjungai. Pastarąją nuomonę dažnai sustiprindavo dar ir tai, kad į Vakarus atvykę buvę disidentai dažniausiai susidėdavo su kairiaisiais intelektualais, labai noriai dalyvaudavo pacifistų akcijose prieš „ginklavimosi varžybas“. Net ir Solženicyno tremtį iš Sovietų Sąjungos 1974 m. Mackevičius vertino kaip vieną tos pačios „provokacijos pergalės“ įrodymų. Ką reiškia „tremtis“ šiuo atveju? Šitas terminas, naudotas kalbant apie šimtus tūkstančių į Sibirą išvežtų žmonių, dabar naudojamas kalbant apie Solženicyno išvykimą iš Sovietų Sąjungos. Bet juk esama milžiniško skirtumo tarp „trėmimo“ į Sibirą sausakimšuose gyvulinuose vagonuose, kuriuose tremiamieji dėl spūsties net nesiekė kojomis grindų, ir Solženicyno „trėmimo“ iš Maskvos į Frankfurtą patogiam „Aerofloto“ lėktuvo krėslė. Kas tai, klausė Mackevičius: tik neišmanymas ar sąmoninga skirtumų niveliacija?

Nors Mackevičius gyveno Miunchene, tame pačiame mieste veikiančio „Laisvosios Europos radijo“ lenkų redakcija jo į savo laidas neišleisdavo. Mackevičiaus idėjos nesiderino su Miuncheno radijo bandomu formuoti lenkų inteligentijos ir Varšuvos valdžios pragmatišku konsensu, o ilgametis lenkų redakcijos vadovas, buvęs garsus antinacinės rezistencijos veikėjas Janas Nowakas Jeziorański, jo nuoširdžiai nekentė. Dviejose knygose Mackevičius taip pat analizuoja Vatikano Rytų politiką. Jono XXIII pontifikato laikais atsiradusios bažnytinės *Ostpolitik* kritika pradedama 1972 m. išėjusioje *W cieniu krzyża* („Kryžiaus šešėlyje“) ir tęsiama 1975 m. išleistoje knygoje *Watykan w cieniu czerwonej gwiazdy* („Vatikanas raudonosios žvaigždės šešėlyje“).

„Zoologinis antikomunizmas“ – taip Juozapo Mackevičiaus idėjas po jo mirties, jau laisvoje Lenkijoje, 1991 m. apibūdino vienas iš lenkų disidentinio judėjimo dalyvių Adamas Michnikas. Panašiai apie Mackevičių galvojo dauguma. Ne visada tokį požiūrį lėmė „realistiškas“ būtinumas susitaikyti su komunistų valdymo faktu. Dažniau turbūt būta apriorinio nusistatymo prieš „nepatriotą“ ir buvusį „kolaborantą“. Vis dėlto Mackevičius turėjo ir rėmėjų. Jurgio Giedraičio vadovaujamas Literatūros institutas Paryžiuje išleido kelias Mackevičiaus knygas. Tarp tų, kurie jį palaikė, buvo ir Česlovas Milošas. Jau po Mackevičiaus mirties kilus dar vienai ginčų dėl jo asmenybės ir kūrybos bangai, 1989 m. Paryžiaus *Kultura* paskelbė Mackevičiui skirtą Milošo esė *Koniec Wielkiego Xięstwa* („Didžiosios Kunigaikštijos galas“).

Komunistų laikais Lenkijoje iš rankų į rankasėjo Vakaruose leistos arba nelegalioje savilaidoje daugintos

Mackevičiaus knygos. Su jo kūryba susipažino buvusių disidentų karta, bet ne plačioji visuomenė. Šiandien Mackevičiaus kūryba Lenkijoje nelabai žinoma. Be jau paminėtų priežasčių, tarp kurių – paties autoriaus kone užsispyrėliškas nenoras įtikti vyraujančioms nuomonėms, yra dar viena – gana keista ir paini. Mirdamas Juozapas Mackevičius savo autorines teises paliko žmonai. Tais pačiais 1985-aisiais mirė ir Barbara Toporska. Ji kūrybinių publikavimų bei vyro rašytinių palikimą atidavė globoti iš Lenkijos į Vakarus pasitraukusiai disidentinio sąjūdžio dalyvei Ninai Szechter-Karsov. Pastaroji Londone įkūrė vienos Mackevičiaus knygų – romano *Kontra* – vardu pavadintą leidyklą ir iki 2005 m. išleido 18 tomų jo raštų. Dauguma šių knygų – tai kartotiniai anksčiau pasirodžiusių veikalų leidimai. Tačiau, pavyzdžiui, Vilniuje netikėtai surastas *Prawda w oczu nie kole* rankraštis išleistas pirmą kartą. Keliuose tomuose taip pat surinkta nemaža prieškario ir pokario publicistikos. Deja, šias knygas, su nedidelėmis išimtimis, galima įsigyti tik arba tiesiai iš leidyklos, arba per internetines parduotuves. Lenkijos knygynuose jų nėra. Knygynuose nerasime ir kitų leidėjų leistų Mackevičiaus knygų, nes autorines teises sauganti ponina Karsov nesutinka, kad jo veikalai būtų leidžiami Lenkijoje. Nesuprantamas draudimas platinti rašytojo knygas šiuolaikinėje Lenkijoje aiškinamas dar nesuprantamesniais motyvais – Mackevičius esą nenorėjęs, kad jo knygos būtų leidžiamos komunistinėje Lenkijoje. Pasikeitus politinei situacijai, būta bandymų leisti Mackevičių Lenkijoje ir be ponios Karsov sutikimo, tačiau leidejams teko aiškintis teismuose. Galiausiai, paraginta bičiulių, bylinėtis dėl autorinių teisių pradėjo Mackevičiaus dukra iš pirmos santuokos Halina Mackiewicz. Tačiau pernai Lenkijoje paskelbtas pirmos instancijos teismo nuosprendis patvirtino išimtinę ponios Karsov teises į Mackevičiaus rašytinį palikimą. Kas čia – sabotazas ar likimo ironija? – klausia ne vienas tegul ir tik probėgšmiai susidūręs su be galo įdomia ir originalia Mackevičiaus kūryba. Ar tai tik pagyvenusios moters, manančios, kad Lenkiją dar valdo komunistai, užsispyrimas? O gal tylus sąmokslas, kad „nepatriotas“ Mackevičius Lenkijoje nebūtų populiarus? Mackevičius gyvas būdamas kartais užsimindavo apie dažną komunistų susidorojimo su „nepatogiais“ rašytojais būdą – „numarinti tylėjimu“, „mirtinai nu(uz)tylėti“ (pagal vokišką *totschweigen*). Jis turbūt net neįtarė, kad toks likimas tykos ir jo paties laisvoje Lenkijoje. Nepaisant nieko, Mackevičiaus kūrybos gerbėjai nenuleidžia rankų ir rengiasi apeliacijai.

* * *

Juozapas Mackevičius nemėgo XX amžiaus. Pirmasis pasaulinis karas galutinai užbaigė Mackevičiaus

idealizuotą XIX a. ir pradėjo epochą, su kuria jis per visą gyvenimą nesugebėjo, nenorėjo ir negalėjo susitaisyti. Mackevičiaus kūryba ir įdomi pirmiausia būtent dėl originaliai perteikto nesitaikymo su XX amžiumi – su jame viešpatavusiais nacionalizmais ir ypač su komunizmu.

Juozapas Mackevičius mirė, nesulaukęs komunizmo Europoje galo. Įdomu, kaip jis būtų reagavęs į paskutinį, gorbačiovinį, komunistų „provokacijos“ etapą. Dar įdomiau būtų žinoti Mackevičiaus nuomonę apie naują geopolitinę konfigūraciją, kuriai dabar priklauso ir Lietuva, ir Lenkija, ir beveik visa Rytų Europa. Reikia manyti, jog į 1989 m. permainas būtų žiūrėjęs jau ne taip skeptiškai kaip į ankstesnį komunizmo „gerinimą“ ir disidentų laviravimą, o Europos Sąjungoje turbūt būtų atpažinęs savosios „krašto idėjos“ išsipildymą arba bent jau išsipildymo pradžia.

Jei laiku ir labiau būtų pasistengta, Mackevičiaus įžvalgos galėjusios būti labai naudingos siekiant sąžiningiau užversti ką tik praeitin nuėjusios istorijos puslapį. Geresnis, „patriotiškas“ komunizmas neįmanomas, jo nebuvo ir negalėjo būti, o kalbos apie „pasišventėlius“, kurie stoji į komunistų partiją, idant į jų užimamus postus nebūtų paskirti rusai, – tai tik tos pačios Mackevičiaus diagnozuotos „didžiosios provokacijos“ aidas. Deja, sąžininga akistata su ką tik praėjusiais laikais taip ir neįvyko. Liko kartėlis, kad anas istorijos puslapis kažkaip „kreivai“ užverstas.

Mackevičiaus siūlytas „krašto idėjos“ variantas tebėra aktualus bandant padėti tvirtesnę idėjinę pagrindą dabartiniam naujam Vidurio ir Rytų Europos geopolitiniam formatui. Europos Sąjunga juk gimė Vakaruose. Ką mums reiškia Schumano deklaracija? Tik tiek, kad būtent 1950 m. gegužės 9 d. prasidėjo procesas, pagaliau pasiekęs ir mus. Tačiau pats deklaracijos turinys iš esmės juk buvo skirtas prancūzams ir vokiečiams. Tai jiems Schumanas pasiūlė būdą nukenksminti savuosius nacionalizmus. Iš Vakarų mus pasiekusi ekonominės ir pilietinės integracijos idėja tarsi mechanškai inkorporavo mūsiškio Europos pakraščio valstybes. Bet juk ir Rytų Europa turi savitą pilietinės erdvės kūrimo poreikį, kurio šaknų kaip tik ir reikėtų ieškoti „krašto idėjoje“. Rytų Europa turi ir savitą tokios pi-

lietinės erdvės kūrimo patirtį, kurios deramai įvertinti dar neseniai neleido nacionaliniai egoizmai. 2003 m. pabaigoje, prieš pat naujų dešimties šalių priėmimą į Europos Sąjungą, lenkas popiežius Jonas Paulius II Lietuvos prezidentui pasakė: buvo Liublino Unija, dabar turėsime „Europos Uniją“. Lietuviai nenori girdėti jokių kalbų apie „unijas“, – rašė Mackevičius 1939 m. Šiandien iš ano nenoro, turbūt, jau nedaug kas belikę. Ir nors iš tiesų čia kalbama apie dvi istoriniu požiūriu skirtingas „unijas“, procesų esmė labai panaši. Žinoma, iki Mackevičiaus vizijos išsipildymo dar trūksta dviejų esminių dėmenų – Baltarusijos ir Ukrainos. Tačiau, sprendžiant pagal paskutinių kelerių metų įvykius ir už jų slypinčius sprendimus, galima daryti išvadą, kad šio trūkumo Rytų Europos Sąjungos mozaikoje užpildymas jau yra tapęs prioritetiniu tikslu ir kad jo siekiama ne dėl to, kad tai būtų savaimė suprantama iš Vakarų Europos atėjusio viso žemyno integravimo proceso dalis, bet visų pirma dėl to, kad jis yra šio Europos pakraščio natūralus poreikis.

Ir galiausiai trečias dalykas – Vilnijos savivoka. 1939 m. Lietuvos valdžios pradėta asimiliavimo politika (tęsiama ir komunistų valdymo dešimtmečiais) šiandien jau nebevykdoma. Šiandien taip pat ir Lietuvos visuomenėje rečiau išgirsi apie „sulenkėjusių“ Vilnijos gyventojų „atlietuvinimą“. Jau kurį laiką stipresni akcentai (gal net kartais „prometėjiškai“ persistengiant) skiriami ne etninei ir kalbinei, bet pilietinei tautybei. Vilnijos gyventojai, save priskiriantys lenkiškos „tautinės mažumos“ kategorijai, yra ganėtinai gerai integruoti į pilietinę Lietuvos tautą. Tačiau yra ir kita kategorija, tuoj pat po nepriklausomybės paskelbimo susidūrusi su lietuvių daugumos panieka ir patyčiomis – „puslenkiai“, „tuteišiai“. Šiam, prieškarinėje Mackevičiaus publicistikoje su simpatija ir pagarba gintam, XX a. nesugadintam autochtoniškumui, šiaandien, atrodo, vėl bandoma grąžinti deramą orumą. Tam tikru naujo proceso simptomu galėtume laikyti lenkiškai kalbančios Vilnijos nedrąsiai politinę poliarizaciją per paskutiniuosius savivaldybių rinkimus. Tiesa, laimėjo tautinės mažumos modelis, tačiau pats faktas, kad bandoma reabilituoti ir „tuteišizmą“, vertas dėmesio. Nujaučiu, kad Mackevičiui jis būtų patikęs. ❧

PENKIOLIKA EILĖRAŠČIŲ

Vytautas Landsbergis

KELMO GYVENIMAS

Tręšo kelmas miške pamažu.
 Buvo kelmui gražu
 pastebėti kaip aušta rytas
 dygsta raudonas grybas
 atlekia kėkštas ir pasituština
 kad net viršūnės aukštosios užtelia
 pagraibydamos baltąjį debesį
 katras per dangų
 iš lėto kasasi.
 Stebi Dievulis anapus lango
 kartais bar bar
 palaisto
 gydomo žemei vaisto.

Buvo kelmui gražu
 taip turėt pamažu
 apskritą veidą lėkštą
 o dar
 pasirašytą kėkšto.
 2007

JAU GREIT

Jau greit man viskas nusibos.
 Gal būsiu kameldulis.
 Tylėsiu begalę kalbės.
 Klausys Dievulis.

O kartais aš ir pats klausysiuos
 giesmių kuonaigražiausių.
 Miškuos jų prisikrausiu ausį
 Skersai nuėjęs link Asyžiaus.
 2006

VISOKIE DALYKAI

Mėnulis galanda
 peilį į langą.

Skambina varpas –
 tokis jo darbas.

Klausyk, nuprotėjo rugsėjo naktis.
 Keikia likimą svirplys.

Jų čia ištisas didelis choras.
 Keičiasi oras.
 2006

VAKARAS PRIE UPĖS

Kai žali krantai sutemo,
 didelis akmuo čiurleno.

Žiū, dar saulė pasiražo,
 danguje pritaško dažo,
 į beribę tylą tirštą
 įmestas paukštukas tirta.

Teka Nemunas pripiltas,
 o už vingio – tiltas.
 2006

ANT DEBESŲ

Stovėdavau ilgai
 ant debesų
 žiūrėdamas
 ar nebaisu
 pro debesį kas dedasi
 labai žemai
 Dievuli
 anava
 sunykę Tavo sutvėrimai dūli

žiūrėjau taip ištempęs kreivą kaklą
 užtai Tu tiesiai pasiuntei mane
 į peklą.
 2007

SKRUZDĖS IR TANKAI

Skruzdėlytės negirdi, ką kalbam.
Jos visada turi darbo.
Pačios pasikalba ūsais,
pasidalija ūpais.

Joms tiktai rytas ir vakaras
pareguliuoja pareigas.
Tegu sau nors tankai darda,
nėra jų pasauly nedarbo.
2007

PAJŪRIO IDILIJA

Turiu kibirelį
ir kastuvėlį
tai iškasiau ežerėlį.
Mamytė po jūrą braidė
parašė smėly mano raidę.

Bangelės mirgėjo be vėjo
nardė žuvytė.
Tėtukas į kopas nuėjo
kakučio daryti.
2007

VALENTINO DIENAI

(romansas)

Ji laukė baisiausiai,
jis plaukė toliausiai –
sugrižk, mylimasis, greičiau!
Nežūk ten už marių,
kur dūdos iš vario –
ne viską dar tau pasakiau.

Tas garlaisvis kaukia,
nenaudėlis plaukia,
o aš jam nė motais visai!

Geriau nebegrižk net –
gulėsiu po vyšnia,
kur kaimo smėlėti kapai.
2007

TRYS ŽVILGSNIAI Į NIEKĄ

Ketvirtoj vietoj
nepažiūrėjau –
būčiau atradęs viską.

Spalvą pripūstą pusbrolio vėjo,
balsą senelio miško.

Ir nebe žemės užribio vietose
aš dar tikrai atrasiu
žvaigždę, kur mėnuo eina.
Naktį sutemusia – šviesią
dainą mažųjų sesių.
2007

KELIONĖS TARPAS

matavo kojos
pakaitom
po vieną plytą to
šaligatvio
sulytą
ištisą gyvenimą

kiek tiktai galima
ir dar taip
netyčia šimtą mylių
magaryčių
kelionės tarpo
pabaigon –
2007

AISETO LEGENDA

Nemačiau ateities
palei ežerą
o jame taip grožėjosi vasara.

Kai užtekejo raudonas
mėnuo
sudegė kluonas šieno

ir neišėjo
broliai Antanas Bronius
Petras kurie ten
slapstėsi jiejie.

Liko tik namas paseno
kalva
pakelė
begyveno ten verkė
dvi seseri

pelenus valgė
gožė žolė
kožną pavasari.
2007

TO METO DAINOS

Ėjo per mišką keliese.
Nedidelis pulkas.
Kiekvienas išties jų
laukė sau kulkos.

Norėjo tik laisvės – pirmiausiai.
Ir dar pagyventi.
Toks buvo laikas – armonika
su kulkosvaidžiu tuokėsi.
Prisieki: nesiklaupsime
ir nemanė jie senti.

Krito žvangučiai lankos už miškų
sudegė kaimas.
Laisvė užgeso ir liko tik jų
gražios ir liūdnos dainos.
2007

TESTAMENTAS

Kai vabalėliai
ir kirminėliai
sugrąžins mano kūną į Lietuvą,
aš visvien dar norėčiau girdėti
netyčia
kaip ūžia bičių pilna tėvo liepa.

Todėl iš tikrųjų sakau jums, ainiai,
nekirskit, nekirskite medžio!

Su juo visoj žemėj aš būsiu laisvas,
ilsėsiuosi be retežių.

2007

MIEGO DAINELĖ

Buvo miegas
greit pabėgęs
bet pirmiau užėjo.

Prisiminęs pasiklausiu
kur sau nakvynėlę gausiu
miego niekadėjo.

Gal dvarely pas močiutę?
Gal kalnely pas močiutę?
Vyšnių sode kryžių sode
paukštužėliai čiūto.

2007

UŽ TOLIMŲ MIŠKŲ

Ryta kai aušo bangavo Švintas
vėjo pajudintas,
sapnas atėjo nuėjo pūdymais
kažin kelintas.

Čia visada taip norėjau grįžti.
Vis prisimindavau daug tiek.
Valtis artėja, irklas jau girgžda,
laikas išplaukti.

2006

ŠV. HIACINTAS – BRANGUS TIKĖJIMO PERLAS

Darius Baronas

Šv. Jonas Auksaburnis primena, kad iš kankinių ir šventųjų kapų sklindanti tyla ir ramybė pasako daug daugiau negu visi mūsų žodžiai ir pamokslai. Tačiau kad ir kokie silpni ir netobuli bus mūsų žodžiai, juos tariame kaip ženklą pagarbos ir dėkingumo tam šventajam, kurio palaimingo gimimo Dangui jubiliejų minime. Mūsų šventajam teko gražus ir prasmingas Hiacinto vardas, kurį jis savo gyvenimo būdu pilnai pateisino. Be šio šventojo vardo žinome dar du dalykus, kuriuos vadiname *hiacintais* – tai gėlė ir akmuo. Purpuriniu žiedu pasipuošusią gėlę Hiacintas primena savo širdies nuolankumu, kūno santūrumu ir savanoriško neturto praktikavimu. Žaižaruojantį, į auksą panašų ir nepaprastai tvirtą hiacinto akmenį mūsų šventasis primena evangelinių tiesų ir katalikų tikėjimo skleidimu. Šį brangų tikėjimo perlą aš ir norėčiau trumpai pristatyti.

Šv. Hiacintas – liaudiškai tariant, Jackus – gimė apie 1183 m. Kamienio (Grosstein) vietovėje Vroclavo vyskupijoje, Silezijoje. Jis buvo kilęs iš kilmingos Odrowažų giminės ir, kaip tais laikais buvo įprasta, kiek paūgėjęs tėvų namuose buvo atiduotas į savo dėdės rankas tolesniam auklėjimui ir ugdymui. Jo dėdė buvo Krokuvos vyskupas Ivonas (1218–1229), kuris ir pasirinko, kad jo sūnėnas įgytų tinkamą ir gerą išsilavinimą, leidžiantį užimti deramą vietą tarp Krokuvos katedros bažnyčios kapitulos narių. Jau tapęs kanauninku jis buvo išsiųstas siekti dar aukštesnio universitetinio mokslo. Prisimintina, kad studijos tuometiniuose Vakarų Europos universitetuose buvo orientuotos į visapusišką asmenybės ugdymą. Mokslų karalienė teologija kreipė mintis Dievop, į tą tikrovės sritį, be kurios pažinimo neįmanoma brandi asmenybė. Todėl ypatingai ir nestebina šv. Jackaus biografo pasakymas, kad baigęs mokslus ir sugrįžęs į Krokvą, jis tarp kitų savo brolių

Šiomet per Žolinę sukako 750 metų nuo šv. Hiacinto mirties. Lenkijoje 2007-ieji buvo paskelbti jubiliejiniais šventojo metais (žr. www.dominikanie.pl). Vilniaus dominikonų ir Dariaus Barono iniciatyva rugpjūčio 17 d. surengtas šv. Hiacinto paminėjimas Vilniaus Šv. apaštalo Pilypo ir Jokūbo bažnyčioje. Pagal ten pasakytą autoriaus kalbą ir parengtas čia skelbiamas tekstas.

kanauninkų ėmė šviesti kaip žibintas žinojimo šviesa, papročių taurumu ir gyvenimo garbingumu¹. Kaip tik tuo metu, o tai jau buvo XIII a. antro dešimtmečio pabaiga, vyskupas Ivonas, rūpindamasis savo bažnyčios reikalais, išsiruošė keliauti į krikščionijos sostinę – amžinąjį Romos miestą. Tarp jo palydos narių galima buvo pamatyti ir Jackų. Nuvykus į Romą, šiai lenkų delegacijai nusišypsojo laimė ne tik pamatyti, kaip šv. Dominykas triūsė savo naujai kuriamo ordino labui, bet ir patirti, kad jam užtariant iš mirusiųjų buvo prikeltas vieno iš kardinolų sūnėnas. Priblokštas tokio stebuklo, vyskupas Ivonas priartėjo prie Dominyko ir paprašė, kad jis teiktųsi į Lenkiją atsiųsti savo brolių dominikonų. O Dominykas jam linksmai atitarė: „tai padaryčiau, jei tik tokių turėčiau; o jei jūs turite Dievui malonių ir ordinui tinkamų vyrų, aš juos tikrai priimčiau“². Tai išgirdęs vyskupas Ivonas jam pavedė tris savo žmones: šv. Jackų, šv. Česlovą ir Hermaną Vokietį. Tai veikiausiai įvyko 1220 m. Pelenų dieną³. Apvilkęs juos dominikonų abitais, Dominykas pasirinko, kad jie šalia jo ilgesnį laiką atliktų noviciatą, trukusį apie vienerius metus, ir kuo geriau pasirengtų jų laukiantiems uždaviniais.

1216–1217 m. sąvartoje popiežius Honorijus III galutinai sutvarkė teisinius dominikonų ordino įkūrimo reikalus. Kaip tik tais metais dominikonai išgyveno tikrąjį savo gimimą, iš Pietų Prancūzijoje veikusios lokalsios pamokslininkų bendruomenės tapdami tarptautiniu ordinu, kurio vienuolynai greitu laiku nusėjo visą lotyniškąją krikščioniją⁴. 1221 m. gegužę Bolonijoje įvykusi generalinė dominikonų ordino kapitula turėjo didžiulės reikšmės tolesnei dominikonų ordino plėtrai. Jos metu atsirado dominikonų provincijos: Ispanijos, Tulūzos, Lombardijos, Romos, Vokietijos, Vengrijos ir Anglijos. Be šių provincijų buvo numatyta plėsti ordi-

¹ „De vita et miraculis sancti Iacchonis (Hyacinthi) ordinis Fratrum Praedicatorum auctore Stanislao lectore Cracoviensi eiusdem ordinis“, in: *Monumenta Poloniae Historica*, t. 4, Lwów, 1884, p. 844–845.

² *Ibid.*, p. 845–846.

³ D. A. Dekanski, *Początki zakonu dominikanów prowincji polsko-czeskiej: Pokolenie św. Jacka w zakonie*, Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 1999, p. 41.

⁴ J. Kłoczowski, *Wspólnoty chrześcijańskie w tworzącej się Europie*, Poznań: W drodze, 2003, p. 256–259.

no misijų veiklą už krikščioniškų kraštų ribų, „Europos šiaurėje ir rytuose, ir Azijoje“⁵. Dominikonai sukūrė ir ėmėsi įgyvendinti viso pasaulio evangelizacijos programą. Lenkijai, kuri tuo metu buvo lotyniškosios

Šv. Hiacinto 750-ųjų mirties metų minėjimas prie Šv. Hiacinto koplyčios. 2007 08 17. Jurgitos Pačkauskienės nuotr.

krikščionybės rytinis pakraštys, teko atsparos punkto vaidmuo misijoms, kurių horizontas driekėsi nuo Prūsų iki Rusijos, nuo Baltijos iki Juodosios jūros. Jackui atlikus noviciatą ir tapus tikru dominikonu, Dominikas jį ir keletą brolių išsiuntė atgal į Lenkiją. Juos garbingai pasitiko Krokuvos dvasininkai ir tikinčioji liaudis⁶. Jackui pateikus popiežiaus ir vyskupo Ivono raštus, jų žiniai buvo perduota parapinė Švč. Trejybės bažnyčia, prie kurios ir ėmė kurtis pirmasis dominikonų vienuolynas Lenkijoje, sėkmingai gyvuojantis ir

mūsų dienomis. Tai įvyko apie 1222 m.⁷ Per kelerius metus nauji dominikonų vienuolynai išdygo Prahėje, Olomouce, Vroclave, Gdanske ir kituose Lenkijos bei Čekijos miestuose (mat tuo metu šių kraštų dominikonai priklausė tai pačiai provincijai). Gali būti, kad Jackaus paskatinti Krokuvos dominikonai į šias ir kitas Lenkijos ir Čekijos vietas išsiuntinėjo nedideles savo brolių grupes, taip pakartodami drąsų šv. Domyko žingsnį, kai jis dar pačioje dominikonų ordino kūdikystėje, 1217 m., nedideles brolių pamokslininkų grupes išsiuntė į pagrindinius universitetinius Vakarų Europos miestus – Paryžių, Boloniją, Orleaną, Madridą, Segoviją⁸, – kur jie padėjo pagrindus vėliau išaugusiems vienuolynams, garsiams savo mokytais ir dievobaimingais broliais. Tik spėję apšilti kojas savo krašte, Lenkijos dominikonai nukreipė maldas, žvilgsnius ir žingsnius į tuos kraštus, kuriuos vis dar spaudė stabmeldybės sutemos, ir į tas stačiatikių žemes, kuriose katalikų sielovados reikalas tiesiog kvieste kvietė pamokslaujančius misionierius. Tad dominikonų ekipa su Jackumi priešakyje iškeliavo į Kijevą, kur įsteigė Mergelės Marijos vienuolyną (apie 1228–1229). Istorijos šaltiniai, deja, mums nedaug teduoda žinių apie tenykštę šv. Jackaus veiklą, išskyrus tai, kad jis į dominikonų ordino gretas patraukė daugybę vietinių kunigų, garsėjo stebuklais bei ženklais ir nenuilstamai skelbė Dievo žodį⁹. Tokia dominikonų veikla Kijeve truko ketverius metus, o po to, susiklosčius nepalankiai politinei situacijai, broliai dominikonai buvo priversti palikti Kijevą ir sugrįžti į Krokuvą. Čia Jackus tuoj pat išsiruošė į Lenkijos šiaurę, kur Gdansko vienuolyno broliai jau buvo pradėję sėti Dievo žodį pagonių prūsų širdyse. XIII a. trečio ir ketvirto dešimtmečių sandūroje Lenkijos ir Prūsijos pasienyje pribrendo dideli pokyčiai. Apie 1230 m. Vokiečių ordinas pradėjo sėkmingą karą su prūsų gentimis. Kova su prūsais ir krikščionybės plėtra anaiptol nebuvo vien vokiečių reikalas, šios kovos pradžioje vokiečių riterius aktyviai rėmė ir Lenkijos kunigaikščiai, ir popiežius, ir visas būrys šiaurės Europos karalių, kunigaikščių ir vyskupų. Tai iš tiesų buvo bendras Vakarų krikščionių reikalas, to meto akimis – visiškai garbingas ir pateisinamas, nes kovojama buvo su tokiomis jėgomis, kurių atitikmuo šiandieniam pasaulyje būtų Afganistano Talibanas ar Šiaurės Korėjos komunistinis režimas. Pabrėžtina, kad dominikonai ir pranciškonai nestovėjo nuošalyje, aktyviai prisidedami prie Kryžiaus žygių skelbimo Vakarų ir Vidurio Europoje XIII a.¹⁰ Tiesa, jie nekovėjo medžiaginiais ginklais, jų ginklai buvo dvasiniai – Dievo žodžio skelbimas, kvietimas atgailai ir artimo meilės darbams. Būtent taip

⁵ D. A. Dekanški, *op. cit.*, p. 46–47.

⁶ „De vita et miraculis“, p. 847–848.

⁷ D. A. Dekanški, *op. cit.*, p. 55–67.

⁸ J. Kłoczowski, *op. cit.*, p. 258.

⁹ „De vita et miraculis“, p. 857–858.

¹⁰ Plačiau apie tai žr. C. T. Maier, *Preaching the Crusades: Mendicant friars and the cross in the thirteenth century*, Cambridge: Cambridge University Press, 1994.

ginkluotas buvo ir šv. Jackus, labiausiai rūpinęsis sielų gelbėjimu. Plečiantis krikščionijos teritorijai, iškilo būtinybė Prūsijoje kurti bažnytinę organizaciją, vyskupijas ir pirmąsias parapijas. Dominikonų angažavimasis misijų veiklai didžiąja dalimi ir paaiškina, kodėl daugumos Prūsijos vyskupijų pirmieji ganytojai buvo dominikonai. Tuo metu šalia Jackaus Prūsijoje darbuosi ir dominikonas Heidenreichas, vėliau tapęs pirmuoju Kulmo vyskupu (1245–1263). Lietuviams pastarasis dominikonas brangus ir įsimintinas tuo, kad būtent jis po keliolikos metų karūnavo pirmąjį ir paskutinįjį Lietuvos karalių Mindaugą¹¹. Kitas artimas šv. Jackaus bendradarbis buvo palaimintasis Vitas, kuris Mindaugo laikais buvo pirmasis Pietų Lietuvos vyskupas¹². Deja, tenykščiai mūsų protėviai nepasižymėjo dideliu svetingumu palaimintajam Vitui, kuris patyręs kančių ir sunkumų buvo priverstas grįžti atgal į Krokuvą ir ten melstis už mūsų tautos atsivertimą, kuris galiausiai pavyko ir už kurį mes taip pat galime būti dėkingi ir jam, ir visam būriui krikščionių misionierių, kankinių ir šventųjų, kurie vis nešė Dangaus maną Lietuvon. Apskritai tokius žmones kaip šv. Jackus ar pal. Vitas drąsiai galime laikyti tikraisiais Lietuvos statytojais. Juk ir šiomis dienomis žvelgiant į Lietuvą kaip į politinį kūną, matyti, kad tik ten, kur yra krikščioniškos druskos, Lietuva sveika ir gyva, o kitur, kur ta druska išsivadėjusi ar jos visai nelikę, plyti tvaikios supuvimo pelkės. Ir nors istorijos šaltiniai neleidžia mums „kieto“ istorinio fakto tikrumu patirti, ar šv. Jackus buvo įkėlęs koją į lietuvių žemes ir skelbęs jose Dievo žodį, vis dėlto jo misijų veikla nuo Prūsų iki Rusios rodo, kad jis stengėsi realizuoti paties šv. Dominyko turėtą norą skelbti Evangeliją Pabaltijo pagonims¹³. Be to, jo artimiausių bendradarbių kontaktai su

lietuviams neabejotinai rodo tai, kad jam lietuvių sielos sveikata taip pat rūpėjo. O jis galėjo ir gali padėti gydyti įvairias sielos ir kūno negalias, nes Dievo rankose buvo ir yra nuostabus įrankis.

Šv. Jackus pasižymėjo nuostabia artimo meile, o kur tik pastebėjęs vargšus ar likimo prispaustuosius, tuojau pat skubėjo jiems padėti žodžiu ir pavyzdžiu. Jis pasižymėjo karšta meile Švč. Mergelei Marijai. Kartą apmąstydamas Mergelės ėmimo į Dangų slėpinį, Jackus nusipelnęs patirti Dievo Motinos regėjimą. Dangiška šviesa spindinti Dievo Motina tarusi: „Sūnau Jackau, džiūgauk, nes tavo maldos yra brangios Išganytojo, mano sūnaus, akyse, ir ko tik prašysi per mane, pas Jį išprašysi“¹⁴. Šis regėjimas ir Švč. Mergelės Marijos tarti žodžiai Jackų pripildę nuostabios ramybės ir pasitikėjimo. Dievo malonė netrukusi apsireikšti išoriniais ženklais. Dar gyvas būdamas Jackus maldos galia prikėlęs keletą mirusiųjų, išgydęs ne vieną sunkų ligonį, akliams gražinęs regėjimą, luošiams – gebėjimą judėti¹⁵. Dar daugiau stebuklų, siejamų su šv. Jackumi, paliudyta vėlesniais amžiais. Vilniaus dominikono Pauliaus Rušelio XVII a. viduryje pateikiamomis žiniomis, šv. Jackus prikėlęs 54 mirusiuosius, 76 merdinčius ištraukęs iš mirties nagų ir t. t. ir pan.¹⁶ Visa tai rodo, su koku stebėtinu pasitikėjimu tikintieji šaukdavosi šv. Jackaus įvairiausiais gyvenimo atvejais. Skaitant šių stebuklų aprašymus, bene labiausiai ir stebina ne tiek paties stebuklo faktas, kiek to meto žmonių tikėjimas. Tačiau bene brangiausias ir nuostabiausias šv. Jackui priskiriamas stebuklas susijęs su stebuklingu jo perėjimu per Dniepro upę sausomis kojomis. Pasak

¹¹ J. Stakauskas, *Lietuva ir Vakarų Europa XIII a.*, Vilnius: Aidai, 2004 (1934), p. 93.

¹² *Ibid.*, p. 115–122.

¹³ J. Kłoczowski, *op. cit.*, p. 255.

¹⁴ „De vita et miraculis“, p. 850.

¹⁵ *Ibid.*, p. 850–854.

¹⁶ *Tryumph na dzień chwalebny lacka swietego, wielkiego patrona y apostoła Polskiego, Xięstwa Litewskiego, Ruskiego, Pruskiego, Inflanckiego, Zmuydzkiego, szerokiego państwa Moskiewskiego, Tatarskiego y Greckiego etc. z przedziwnych y wielce cudownych spraw iego, przez O. B. Pawła Ruszła Sac. Theol. Bac. Rege. Studii Co. Vil. Ord. Praed. w Wilnie kazaniem ogłoszony a z rozkazania starszych do druku podany, Anno Domini 1641, p. 17.*

Šv. Hiacinto 750-ųjų mirties metinių minėjimo eiseną. 2007 08 17. Konstantino Ilarionovo nuotr.

legendos, Jackui būnant Kijeve, o totoriams jau veržiantis pro miesto vartus, jo broliai išpėję maldoje panirusį Jackų apie gresiantį pavojų. Neilgai trukus Jackus paėmęs į rankas monstranciją su Švč. Sakramentu ir pasukęs durų link. Kaip tik tuo metu į jį prabilusi

Šv. Hiacinto 750-ųjų mirties metinių minėjimo eisena. 2007 08 17. Konstantino Ilarionovo nuotr.

Švč. Mergelės skulptūra: „Jackau, mano Sūnų gelbėji, o mane, Jo Motiną, kam palieki? Kodėl manęs taip pat nepaimi?“¹⁷ Jackus apsisukęs, lengvai pakėlęs sunkią marmurinę skulptūrą ir visą šį brangiausią bažnyčios turtą išgelbėjęs nuo grėsusio išniekinimo.

Šv. Jackus mirė palaiminta mirtimi, per pačią Švč. Mergelės Marijos Ėmimo Dangun iškilmę, ir jo mirtis tebuvo tik perėjimas į dar geresnį pasaulį. Tą liudijo ir šv. Jackaus mirties dieną Krokuvos vyskupo Prandotos (1242–1263) regėta vizija ir tuo metu įvykusi serija stebuklų¹⁸. Galime drąsiai sakyti, kad nuo pat jo mirties Jackų lydėjo šventumo šlovė. Vis dėlto galutinai kanonizuotas jis buvo tik XVI a. Oficialus rūpinimasis jo kanonizacija prasidėjo 1518 m., tuo pat metu, kaip ir dėl šv. Kazimiero. Kanonizacijos proceso subtilybės ir kitos aplinkybės lėmė, kad tik 1594 m. balandžio 17 d.

¹⁷ *Ibid.*, p. 14–15.

¹⁸ „De vita et miraculis“, p. 864–866.

¹⁹ *Pamiętka uroczystego poświęcenia pomnika i statuy Ś. Jacka w Wilnie na przedmieściu Pohulance 1843 r. 22 d. mies. sierpnia, wydanie nowe przez X. Jana Kurczewskiego b. proboszcza kościoła św. Jakóba, Wilno: Druk Józefa Zawadzkiego, 1906, p. 6–7. Deja, kol kas*

popiežius Klemensas VIII (1592–1605) paskelbė bulę, kuri galutinai pripažino Jackui altoriaus garbę. Nuo to laiko šv. Jackaus kultas paplito daugelyje katalikiškos Europos šalių. Jis gyvavo ir mūsų krašte, ką liudija Lietuvos bažnyčiose aptinkami šv. Jackaus paveiksai ir skulptūros. Bene įstabiausias paminklas šv. Jackui ir kitiems Lietuvoje veikusiems ir gyvenimo šventumu pasižymėjusiems dominikonams yra šv. Jackaus koplytėlė.

Ši koplytėlė, kokią matome šiandien, iškilo 1762 m. Tais metais Vilniaus dominikonai Šv. Dvasios bažnyčioje surengė du mėnesius trukusią sielovados akciją, kuri vadinosi tiesiog Misija. Jos metu 45 000 tikinčiųjų priėmė Švč. Sakramentą, apie 4000 – Su-tvirtinimo sakramentą, 3500 įstojo į Rožinio broliją. Sakoma, kad į krikščionių tikėjimą tuo metu atsivertę vienuolika žydų ir vienas musulmonas, o dešimt asmenų (protestantai, o gal ir stačiatikiai?) sugrįžę į Katalikų Bažnyčios glėbį.

Visų jų aukomis ir darbu buvo pastatyta koplytėlė, skirta ne tik šv. Jackui, bet ir kitiems šventumu pasižymėjusiems Lietuvos dominikonams atminti¹⁹.

1843 m. koplytėlė buvo iš pagrindų suremontuota. Lėšų daugiausiai parūpino garsus vilnietis gydytojas Kazimieras Wilczyński. Buvo surengta masinė procesija nuo dominikonų Šv. Dvasios bažnyčios link koplytėlės²⁰. Naujai pašventinus koplyčią, brolis Pilypas Mokrzeckis OP pasakė pamokslą, adresuotą lietuviams-katalikams. Jam koplytėlė priminė tą paminklą, kurį ant Jordano upės kranto pastatė izraelitai išvedimui iš Egipto nelaisvės atminti²¹. Turbūt ir šiandien išvedimo iš bedievybės ir vergijos motyvas – yra pats iškalbingiausias žodis, kurį šv. Jackus kasdien byloja tūkstančiams vilniečių ir svečių, kasdien traukiančių Vilniaus Gerosios Vilties kryptimi. ❧

dar nesu priėjęs prie pirmųjų šaltinių apie 1762 m. įvykius Vilniuje, tad remiuosi antrinais.

²⁰ *Ibid.*, p. 7, 23–24.

²¹ *Ibid.*, p. 9: *Czem więc był niegdyś ów pomnik dla Izraelitów na brzegach Jordanu, tem jest dla nas, bracia Litwini-Katolicy!*

ŠV. HIACINTAS

Stebuklai ir atvaizdai XVI a. pabaigos – XVII a. pradžios hagiografijoje

Sigita Maslauskaitė

1594 m. balandžio 17 d. įvyko vienuolio dominikono Hiacinto († 1257) kanonizacijos išskilmės. Ta proga Romoje buvo išleisti jo gyvenimo ir stebuklų aprašymai, sukurti hagiografiniai raiziniai, vaizdžiai pranešantys apie naują Bažnyčios šventąjį, jo stebuklus ir užtariamąją galią¹. 1594 m. pasirodė keturių dalių Severino Krokuviečio (*Seweryn Lubomlczyk*) veikalas *De vita, miraculis, actis canonizationis Sancti Hyacinthi Confessoris ordinis fratrum Praedicatorum*²; tais pat metais Romoje³ ir Veronoje⁴ paskelbti šiuo veikalu remiantis itališkai parašyti du šv. Hiacinto „gyvenimai“, o po metų Severino veikalą į lenkų kalbą išvertė Krokuvos Švč. Trejybės dominikonų vienuolyno prioras Antanas Grodzickis (*Anton Grodzicki*)⁵.

Pasak pirmojo jo biografo brolio Stanislovo, Hiacinto šeima buvusi kilminga ir prieš įstodamas į dominikonų ordiną jis kunigavo Krokuvoje⁶. Italijoje Hiacintas buvo priimtas į neseniai įsteigtą dominikonų vienuoliją ir po trumpo noviciato Bolonijoje 1221 m. šv. Dominiko buvo išsiųstas į tėvynę. 1221–1228 m. Hiacintas įkūrė pirmąsias dominikonų vienuolijas Lenkijoje, 1228–1232 m. – apaštalavo Rusijoje, 1232–1243 m. – Prūsijoje, o nuo 1243 iki mirties 1257 m. gyveno Krokuvoje⁷.

Vardas. Šv. Hiacintas buvo pakrikštytas Jokūbo vardu („Jacko“ – tai „Jacobus“ deminutyvas). 1352 m. pirmojo jo „gyvenimo“ autorius brolis Stanislovas skyriuje *Interpretacio nominis* vardą *Jokūbas* sąmoningai pakeitė *Hiacintu*, nes herojus lyginamas su bendra-

vardžiu brangakmeniu⁸. Vėlesni biografai, pastebėję (arba ne) žodžių žaismą, šventąjį vadino jau tik Hiacintu, ir šis vardas reiškė „akmens tvirtumą arba gėlės gražumą“⁹.

Hiacintas – violetinę šviesą skleidžiantis perlas, jo spalvos simbolika nagrinėjama ir pagoniškosios Antikos, ir Bažnyčios Tėvų tekstuose. Senovės graikams – tai Dzeuso, saulės dievo perlas, padedantis išgydyti nervų ligas, apsaugantis maro metu. Bažnyčios tėvai šv. Epifanijus, šv. Grigalijus Nazianzietis hiacintui priskiria galią užgesinti ugnį: jis kaip ir salamandra „gyvena liepsnose ir jas užgesina“, jis – „krikščionių šviesa ugnyje“, šviečianti visiems, „kas yra namuose“, šviečianti „žmonių akivaizdoje, kad jie matytų jo darbus ir šlovintų Tėvą danguje“ (plg. *Mt* 5, 15–16)¹⁰. Hiacintas yra gilaus tikėjimo, ištikimybės, vienuolinio gyvenimo, asketiškumo simbolis, nes ugnis jį išbalina, ir nei aistrų nei kančių liepsnos jo spindesio užgesinti negali, priešingai – jos tik nuskaistina¹¹.

Abraomas Bzovijus knygoje apie „stebukladarį lenką“ šventojo vardą ir su vardo simbolika susijusias dorybes aptaria išsamiausiai: „iš švento krikšto“ garbingą Hiacinto vardą šventasis gavęs ne atsitiktinai, „bet Dievo įspėjimu, kuris jo tėvui įkvėpė sumanymą duoti berniukui Hiacinto vardą“. Bzovijaus teigimu, ar būtų kildinamas iš brangakmenio, ar iš gėlės, Hiacinto vardas gražiai derėjo šventajam vaikeliui, „kuo labiausiai tiko“ jo būsimam elgesiui, dorybei ir šlovei¹². Bzovijus paaiškina žodžio kilmę: „Graikams *hiacintas* reišk-

¹ Šis straipsnis atsirado Dariaus Barono iniciatyvos dėka (žr. šio numerio p. 381) ir projekto „Lietuvos Krikšto įprasminimas ir refleksija: europėjimo šaltinių kritika, sisteminimas, istoriografinis vaidmuo“.

² Severino Cracoviensis, *De vita, miraculis, actis canonizationis Sancti Hyacinthi Confessoris ordinis fratrum Praedicatorum. Libri quatuor*, Romae, 1594.

³ *Della vita, miracoli et canonizatione si S. Iacinto pollacco dell'ordine di S. Domenico, quale si celebra alle 17 d'Aprile 1594*, Roma, 1594.

⁴ I. Cybo Ghisi, *Vita e miracoli di San Giacinto confessore dell'ordine dei predicatori*, Verona, MDXCIII.

⁵ A. Grodzicki, *O żywocie, cudach w postępku kónonizáciej Błagóślawionego Hiacincta, fundatora pierwszego w Polsce braciey zakonu kaznodziejskiego Dominika świętego. Czwooro ksiąg*, Kraków, 1595.

⁶ Pirmoji šv. Hiacinto biografija parašyta 1352 m. Kritinis leidimas: „De vita et miraculis S. Jacchonis (Hyacinthi) ordinis fratrum praedicatorum auctore Stanislao Lectore Cracoviensi eiusdem ordinis“, in: *Monumenta Poloniae Historica*, t. 4, red. L. Owokliński, Warszawa, 1961, p. 818–903.

⁷ Datos iš: J. Woroniecki OP, *Św. Jacek Odrowąż i sprowadzenie Zakonu Kaznodziejskiego do Polski*, Kraków–Katowice, 2007.

⁸ „De vita et miraculis“, p. 842.

⁹ Severino Cracoviensis, *op. cit.*, p. 12.

¹⁰ Su šiomis Mato evangelijos eilutėmis Hiacinto vardo simboliką sieja Severinas (*ibid.*, p. 13).

¹¹ Plg. R. Gilles, *Il simbolismo nell'arte religiosa*, Roma, 1993, p. 168, 241.

¹² A. Bzovii, *Thaumaturgus Polonus seu de vita et miraculis S. Hyacinthi confessoris ordinis FF. Praedicatorum*, Venetiis, 1606, p. 3.

kė judrų ir lankstų į visokias formas. Brangakmenis nuo kiekvieno oro pokyčio arba suspindi, arba patamsėja. Taigi todėl šis brangakmenis ir gavo hiacinto vardą“. Graikai tuo pat vardu vadino violetinį, dangišką ir „tarsi purpurinį“, ši gėlė „iš prigimties yra daugiaspal-

Šv. Hiacintas iš Severino Krokuviečio *De vita, miraculis, actis canonizationis Sancti Hyacinthi Confessoris ordinis fratrum Praedicatorum* (Roma, 1594) antraštinio lapo

vė dėl įvairių spalvų, kuriomis suspindi skirtingai saulės apšviečiama¹³. Tad Hiacintu bus tas krikščionis, kuris sieks visų dorybių, stropiai prie jų veršis ir bus įgijęs visų dieviškųjų papuošalų tobulumas¹⁴.

Stebuklai. Kanonizacijos iškilmų proga pasirodę leidiniai pirmiausia išaukštino šv. Hiacinto kaip ypatingo stebukladario vaidmenį tikinčiųjų gyvenime. Šią malonę jam suteikė pasirodžiusi Dievo Motina. Tad nuo pačių pradžių šv. Hiacinto, kaip ir kai kurių kitų

potridentinių šventųjų (šv. Pilypo Nėrio, šv. Karolio Boromėjaus, šv. Kazimiero), gerbimas ir vaizdavimas skleidžiasi pabrėžiant Švč. Mergelės Marijos vaidmenį šventojo gyvenime. Vis dėlto Dangaus Karalienė vienuoliui Hiacintui suteikė išskirtinę malonę. Vieną vakarą¹⁵, Švč. Mergelės Marijos Dangun Ėmimo šventės išvakarėse, „pagal savo įprotį“ vienuolis Hiacintas atsiklaupęs prieš altorių meditavo, mąstė apie Dievo Motinos kūno ir sielos šlovę. Meditacijos metu jis patyrė dvasios pagavą: virš altoriaus išvydo nuostabią šviesą ir Švč. Mergelę Mariją, kuri jam skelbė: „Džiūgauk, sūnau Hiacintai, nes tavo maldos yra mielos ir malnios mano Sūnui visų Išganytojui, ir visa ko jį mano vardu prašysi, bus išklaudyta“ (*Fili Hyacinthe, gaude, quia orationes tuae acceptae et gratiae sunt in conspectu filii mei Salvatoris omnium, et quidquid petieris nomine meo mediante, per me apud eum impetrabis*)¹⁶. Hagiografijoje šv. Hiacintas pasirodo kaip ypatingas Jėzaus draugas ir Švč. Mergelės Marijos garbintojas. Šis įvykis iškeliamas ir kaip dominikoniškojo pamaldumo vienuolijos globėjai Švč. Mergelėi Marijai tradicijos taša: Dangaus dovana per Dievo Motiną išmelsėti malonių ir pagalbos buvo suteikta „ir kai kuriems kitiems [...] šv. Dominykui, šv. Tomui Akviniečiui“¹⁷. Nesunku suprasti, kodėl šis įvykis tampa kanoniniu šventojo atvaizdu (pav. 1): Marija užtikrina, kad visos jo maldos bus išklaudytos, taigi tikintiesiems tik tereikia į šventąjį kreiptis, ir jų maldos bus išgirstos. „Nuo tos dienos, – teigia hagiografai, – nebuvo taip, kad Švč. Mergelė Marija jo neišklaudytų“¹⁸ ir paaiškina: „todėl taip ir tapoma“¹⁹.

Šv. Hiacintas tapo garsiausiu „Šiaurės kraštų“ misionieriumi ir stebukladariu. Hagiografai pažymi: „Kristaus stebuklai yra nesugriaunamas jo dieviškumo įrodymas. Šventųjų stebuklai – galimas jų šventumo įrodymas“, bet ir pats „šventųjų gyvenimas tam tikru būdu visas gali vadintis stebuklu“²⁰. Šv. Hiacinto stebuklai skirstomi į padarytus „jam gyvenant“, „po mirties“ ir „po kanonizacijos“. 1594 m. brolio Severino šv. Hiacinto „gyvenime“ stebuklai surašyti III knygoje „Apie šv. Hiacinto išpažinėjo kanonizacijos procesą“. Konkretiems stebuklams yra skirti atskiri skyriai (iš viso 21). Kaip ir dera kanonizacijos procesui reikalingiems dokumentams, stebuklą patyręs as-

¹³ Plg. *Ibid.*, p. 4.

¹⁴ Plg. *Ibid.*

¹⁵ Kartais nurodoma, kad tai įvyko „jam grįžus į Krokuvą“ arba dar tiksliau: „1221 metais“.

¹⁶ Severino Cracoviensis, *op. cit.*, p. 31. Itališkame leidinyje pranašystė išsamesnė: „Džiūgauk, mano sūnau Hiacinte, nes kaip teisingai darai mano garbei ir šlovei, džiūgauk, nes esi geros valios ir aš užtikrinu tau mano užtarimą ir globą, nes iš didelės meilės, kurią mano mieiliausiasis Sūnus, mano ir tavo Viešpats tavo tėvui Dominykui, tau ir visam tavo ordinui teikė ir teikia; per mano užtarimą, kuris jums kaip mano mylimiausiems sūnams ypatingai ir nuolatinei įsipareigoja ir tau

per mane leidžia žinoti, kad jam maloniausias yra tavo dievobaimingos maldos ir jo dieviškoje akivaizdoje priimtinausias; kad ir kokios malonės sau ar kitiems ateityje prašysi, užtikrinu, kad mano užtarimu viskas tau bus greitai suteikta“ (I. Cybo Ghisi, *op. cit.*, p. 63).

¹⁷ Diego Mas, *Historia della vita, miracoli et canonizatione del B. Padre S. Giacinto di nazione pollacco del Sacro Ordine dei predicatori ripartita in tre libri*, Napoli, 1601, p. 84–85, 87–89.

¹⁸ *Della vita, miracoli et canonizatione...*, p. 4.

¹⁹ Diego Mas, *op. cit.*, p. 86.

²⁰ I. Cybo Ghisi, *op. cit.*, p. 90, 91.

muo liudija, įvykis lakoniškai aprašomas, nurodoma data (ne visada). Daugiausia stebuklų įvykdyta 1521–1523 m. laikotarpiu: šventojo užtarimu išgijęs 101 asmuo; 36 pasveikę jau būdami agonijoje; rankų ir kojų skausmus numalšinę 69; akis (net aklumą) išgiję 40; šv. Hiacintas pagelbėjęs gimdyvėms (32); sifilitikams (29); karštinės ištiktiems (22); vandenlige sergantiems (21); epileptikams (14)²¹. Garsiausi stebuklai bus vaizduojami raižiniuose, juos netrukus išvardysime, bet prieš tai pateiksime Inocento Cybo Ghisi knygoje esantį šv. Hiacinto „autentiškų stebuklų“ sąvadą²², kuris (galbūt dėl lakoniškumo) yra kopijuojamas taip pat ir ankstyvuosiuose hagiografiniuose šventojo raižiniuose (pav. 2):

Prikelti mirusieji	39
Atgaivinti negyvi gimę kūdikiai	15
Išsaugoti gyvenimui mirštantieji	76
Pagydyti sunkiausi liginiai	134
Išgydyti sunkūs galvos skausmai	36
Dantų skausmai	22
Akli ir akių liginiai	50
Gerklės, kaklo, liežuvio ir burnos liginiai	33
Gražinta klausa	3
Krūtinės ir vidurių skausmai	42
Pėdų ir plaštakų apmirimas	83
Mirtina karštinė	48
Dieglių skausmai	8
Sifilis	29
Epilepsija	18
Džiovininkai	2
Paralitikai	6
Vandenlige sergantys	12
Mirtinai sužeisti	23
Nevaisingos	2
Mirštančios gimdyvės	33
Įvairūs sudėtingi atvejai	55
Viso kūno skausmai	40
Pagelbėta neprotingiems sutvėrimams	9
Išlaisvinti nuo siaubingų regėjimų	38
Pagelbėta daugelyje kitų negandų	98

Ikonografinė hagiografija turi parodyti ir šventojo gyvenimą (istorinius įvykius, datas, faktus), ir šventumą (maldingas praktikas, artimo meilės darbus, stebuklus). Kaip ir hagi-

ografijoje, taip ir atvaizduose „istorinis“ šv. Hiacinto gyvenimas prasideda ne gimimu, o įvilktuvėmis: pats ordino įkūrėjas šv. Dominykas jį apvelka vienuoliniu abitu. Veikiausiai taip nutiko ne tik todėl, kad iš šventojo vaikystės nežinota tikslų datų, bet ir todėl, kad šv. Hiacintas pirmiausia reiškesi kaip vienuolis dominikonas, šv. Dominyko „draugas ir mokinys“, ištikimas pamokslininkas ir misionierius (pav. 3). Vienuolio tikrasis gyvenimas prasideda nuo vienuolinių įžadų, tai tarsi krikštas (naujas vardas ir drabužis) ir gimimas naujam gyvenimui. Atkreiptinas dėmesys, kad Hiacinto pažintis su šv. Dominyku prasideda nuo stebuklo: Šv. Sabinos bažnyčioje Romoje Hiacintas tampa liudytoju įvykio, kurio metu šv. Dominykas maldomis pri-

Rafaello Guidi, Šv. Hiacintas, Roma, 1594, vario raižinys, 52,2 x 37,8 cm. Raižinio apačioje: stebuklų sąvadas ir dedikacija Lenčicų vaivada Stanislovui Mińskiui, pop. Klemensui VIII, Lenkijos ir Švedijos karaliui ir broliui Severinui

²¹ Severino Cracoviensis, *op. cit.*, p. 166–224.

²² I. Cybo Ghisi, *op. cit.*, p. 125–126. Itališko leidinio stebuklų tematika nedaug kuo skiriasi nuo lotyniško šv. Hiacinto „gyvenimo“, tačiau kiti skaičiai.

kėlė jaunuoli. Iškart po šio stebuklo Hiacintas pasiprašė priimamas į dominikonų ordiną, šv. Dominykas jį „aprengė abitu“ ir „metus laikė prie savęs“²³. Po metų Hiacintas davė vienuolinius įžadus ir šv. Dominykas jį išsiuntė į misijas, į Lenkiją, arba, kaip rašoma hagiografiniuose raižiniuose, „į Šiaurę“. Kelionėje vienuolis misionierius steigė vienuolijas, statė bažnyčias, sejo Dievo Žodį, kol atvyko į gimtąjį kraštą, į Krokuvą, kur vyskupas (beje, jo giminaitis) atidavė jam ir jo draugams Švč. Trejybės bažnyčią, joje „su laiku įsikūrė gražiausias vienuolynas“²⁴. Misijų kelionę lydėję žymiausi stebuklai tapo jo ikonografinės tradicijos dalimi: „prikėlė iš mirusiųjų Vyslos upėje paskendusį Petrą iš Praso“; „išgydė nebylę kilmingą moterį“; „ties Vyšegradu eidamas per vandenį ant savo apsiausto perkėlė savo

brolius į kitą krantą“; „maldomis atgaivino audros suniokotus kviečius“; „išpranašavo ir išmeldė, kad nevaisinga moteris laimingai pagimdytų“; „kryžiaus ženklų išgydė du nuo gimimo aklius berniukus“; „prikėlė iš mirusiųjų nuskendusį Dunojaus upėje ponios Prišislavos paauglį sūnų“; „su Švč. Sakramentu ir Švč. Mergelės Marijos atvaizdu bėgdamas nuo totorių pavojaus, sausomis kojomis perėjo Dniepro upę“.

Stebuklu ir malone laikytina ir tai, kad šv. Hiacintas išpranašavo savo mirties datą – per Švč. Mergelės Marijos Dangun Ėmimo šventę. Prie jo karsto budėjęs Krokuvos vyskupas regėjęs, kaip šv. Stanislovo lydimas Hiacintas pakilo į dangų. Iškart po mirties, dar nepalaidojus kūno, pasipylė stebuklai ir liudijimai: „Jo laidotuvių dieną nukritęs negyvas nuo arklio jaunuolis vardu Zegala atgijo prilietus prie jo kūno“; „besimeldžianti vienuolė išvydo šv. Hiacintą kartu su Švč. Mergele Marija ir angelais kylanti į dangų“; o šventojo kapo vieta tapo nuolatinių malonių erdve. Hagiografiniuose raižiniuose išskirti pomirtiniai šv. Hiacinto stebuklai: „Išgydė vandenlige sergantį Svetoslavą“; „Margaritos iš Grodeko negyvas gimęs sūnus po to, kai buvo duoti įžadai, atgijo“; „išgydė agonijos ištikta moterį“; „išgydė trejus metus nuo epilepsijos kentėjusią moterį“; kažkoks žmogus, vardu Hincio, pavojingiausiai plėšikų sužeistas, davęs įžadus, visiškai pasveiko“.

Minėtame Cybo Ghisi „Šv. Hiacinto gyvenime“ visi ryškesni stebuklai lyginami su Šv. Rašte minimais stebuklais. Šv. Hiacintas eina vandeniu arba ant savo apsiausto perkelia per upę brolius – tai primena Kristaus žengimą vandeniu ir susitikimą audroje su Petru: „Drąsos! Tai aš. Nebijokite!“; po to seka Petro išpažinimas: „Tikrai tu Dievo Sūnus!“ (Mt 14, 24–34). Pasakojimas apie šv. Hiacinto maldomis prikeltą mirusį tipologinės egzegzės būdu susiejamas su pranašo Elijo stebuklu apie prikeltą našlės sūnų (1 Kar 17, 17–24). Pastebėtina, kad hagiografas didelį išpūdį daro „prikeltų mirusiųjų“ skaičius. Atrodo, kad gyvendamas šv. Hiacintas prikėlė 12 mirusiųjų ir atgaivino neturtingo žmogaus, vardu Miroslavas, arklį²⁵. 1594 m. kano-

Johan Sadeler, Šv. Hiacintas, Venecija, 1594 (?), vario raižinis, 32,8 x 24,5 cm. Įrašas raižinio apačioje: Šv. Hiacintas lenkas, šv. Dominyko draugas ir mokinys ir Pamokslininkų ordino pirmasis steigėjas Šiaurėje, garsus daugeliu stebuklu, 1257 m. sulaukęs 74 metų amžiaus mirė Krokovoje. 1594 m. balandžio 17 d. kanonizuotas pop. Klemenso VIII

²³ *Della vita, miracoli et canonizatione...*, p. 2.

²⁴ *Ibid.*, p. 3.

nizacijos proceso sąvade minimi 18 prikeltųjų, o italų kalba parašytame „Gyvenime“ ir hagiografiniuose raižiniuose fiksuojamas skaičius 39. Prikelimas iš numirusiųjų – tai transcendentinis įvykis, pats aiškiausias dieviškosios manifestacijos ženklas. Gyvybės paslaptis priklauso tik Dievui, žmogiškoji galia ar valia neturi gyvybei jokios reikšmės²⁶. Todėl svarbu (ir hagiografai tai pažymi), kad šventojo „Šiaurės misionieriaus“ daromus stebuklus, būtent mirusiųjų prikėlimą, lydi stebuklą patyrusio žmogaus atsivertimas ir išpažinimas: „Dabar aš tikrai žinau, kad esi Dievo vyras ir kad Viešpaties žodis eina iš tavo lūpų“ (*I Kar 17, 24*).

Atvaizdai. Rašydamas apie šv. Hiacinto stebuklus hagiografai pastebi: „koks didis išmanymas tapytojo pašaukime: kaip sunku perteikti ir pavaizduoti didelį mažame“²⁷. Tokiu komplimentu menininko pašaukimui hagiografai tikriausiai siekė sužadinti dailininko smalsumą ir paskatinti kurti jo aprašytoms scenoms vaizdus, išversti rašto kalbą į atvaizdus. Tačiau reikia pastebėti, kad nepaisant tokios pasakojimų, daugiafigūrėmis kompozicijomis ir net peizažais išraiškingos šventojo hagiografijos, vaizduojamoji jo tradicija nėra labai turtinga. Tradiciškai šventasis dominikonas vienuolis Hiacintas vaizduojamas su monstrancija vienoje rankoje ir su Marijos skulptūra – kitoje. XVII a. pradžioje atsiranda taip pat lelija ir knyga. Monstrancija su Švenčiausiuoju ir Marijos atvaizdas šventojo rankose nuolatiniais jo atributais tampa jau XVII a. pradžioje ir primena minėtą stebuklingą Hiacinto pabėgimą iš totorių apsupto Kijevo (pav. 4). Kadangi šis pasakojimas turėjo nemažos įtakos šventojo ikonografijai, tai verta jį pristatyti plačiau. Pirmą kartą istorija buvo aprašyta jau ne kartą cituotame 1594 m. „kanonizaciniame“ leidinyje²⁸. Šv. Hiacinto misiją Kijeve 1240 m. nutraukė totorių antpuolis. Užpuolikai įsiveržė į miestą tuo metu, kai vienuolis aukojo šv. Mišias. Šv. Hiacintas, baimindamasis Švenčiausiojo profanacijos, jį išėmė iš tabernakulio ir puolė bėgti iš bažnyčios. Tačiau jį sulaukė balsas: prabilo ant altoriaus stovėjusi alebastrinė Dievo Motinos skulp-

tūra ir prašė, kad ją jis taip pat pasiimtų. Hiacintas suabejojo ar pakels statulą, tačiau jo nerimą išsklaidė Kristus, užtikrindamas, jog palengvins našta. Vėliau pasakojimas buvo pakartotas ir išplėstas Abraomo Bzovijaus knygoje apie šv. Hiacintą²⁹. Šiuo metu žino-

Raimondo Faneci, Šv. Hiacintas bėga iš degančio Kijevo, Siena, 1772, vario raižinys, 51 x 30,5 cm.

Įrašas raižinio apačioje: Totoriams užpuolus ir padegus Kijevą, apie tai šv. Mišių pabaigoje sužinojęs šv. Hiacintas, į vieną ranką paėmė Švenčiausiąjį, į kitą Mergelės statulą ir taip bėgdamas tarp barbarų be trukdymų su savo broliais perėjo Dniepro upę, panaudojęs kaip laivą savo apsiaustą. Francesco Vanni paveikslas 18 palmių aukščio, 10 palmių pločio, esantis Šv. Dominiko bažnyčioje Sienoje. [Raižinys] parduodamas Francesco Rossi spaustuviėje Sienoje

²⁵ I. Cybo Ghisi, *op. cit.*, p. 105–113.

²⁶ Plg. „Risurrezione“, in: *Dizionario dei simboli*, sud. J. Chevalier, A. Gheerbrant, Milano, 2006, p. 289–290.

²⁷ I. Cybo Ghisi, *op. cit.*, p. 92.

²⁸ Severino Cracoviensis, *op. cit.*, p. 54–57.

²⁹ A. Bzovii, *op. cit.*, p. 37–39.

ma keletas Švč. Mergelės Marijos atvaizdų, kuriuos, pasak tradicijos, šv. Hiacintas išsinešė iš priešų apsupto Kijevo. Tokią alebastrinę Dievo Motinos skulptūrą turėjo Lvovo dominikonai, 1945 m. ji atkeliavo į Krokuvos Švč. Trejybės vienuolyną ir tokį pat atvaizdą gerbia Pšemislis dominikonai³⁰. Nors šaltiniai dažniausiai mini skulptūrinį Dievo Motinos atvaizdą, tačiau esama ir keletu tapytų atvaizdų, kurių legenda yra čia aptariamas įvykis. Pavyzdžiui, tokiu laikomas Torūnės dominikonų vienuolyne gerbiamas Švč. Mergelės Marijos paveikslas³¹. Švč. Mergelė Marija visada vaizduojama su Kūdikiu.

Suprantama, kad iškart po kanonizacijos paplitęs Italijoje, vėliau ir kituose kraštuose, populiarus išliko ir „kanoninis“ šv. Hiacinto vizijos siužetas. Šia tema šv. Hiacinto kanonizacijos iškilmėms paveikslą nutapė Liudovico Carracci (1594, dabar paveikslas Luvre). Ta pačia tema atvaizdus kūrė Ottavio Leoni (1598, *S. Maria sopra Minerva* bažnyčia Romoje), Niccolò Stabbia (?) (XVI a., ten pat), Lavinia Fontana (1600, Šv. Sabi-

nos bažnyčia Romoje), Ventura Salimbene (apie 1600, Šv. Dvasios bažnyčia Sienoje)³². Ventura Salimbene Sienoje ir Federico Zuccari mokiniai Romoje tapė taip pat ir kitus šventojo stebuklus bei gyvenimo įvykius. Šv. Dvasios bažnyčioje Sienoje galima pamatyti nuskenkusio jaunuolio atgaivinimą, aklų dvynukų išgydimą, perėjimą per Vyslą apsiausto pagalba, pabėgimą iš totorių apsupto Kijevo. Šv. Sabinos bažnyčioje Romoje Šv. Hiacinto koplyčioje Federico Zuccari mokyklai priskiriamos „Hiacinto įvilktuvės“, „Kanonizacija“ ir „Pašlovinimas“ (1595–1600).

Lietuvoje šv. Jackų dažniausiai atpažįstame iš rancose laikomų monstrancijos ir Marijos atvaizdo. Atrodo, kad visos dominikonų vienuolijos turėjo šv. Hiacintui dedikuotų kūrinių. Aiškiausiai matomas paminklas sostinėje – kadaise Šv. apaštalų Pilypo ir Jokūbo parapijai priklausiusi Šv. Jackaus koplytėlė Konarskio ir Jovaro gatvių sankryžoje. Šiomet rugpjūčio 17 d. nuo jos prasidėjo procesija, skirta šventojo šiaurės misionieriaus garbei. ❧

³⁰ Žr. G. Jurkowlanec, „Kult obrazów a kult świętych w nowożytnym Krakowie“, in: *Barok*, 2004, XI/2/22, p. 72–73.

³¹ *Ibid.*, p. 73.

³² Pagrindiniai duomenys iš: V. Koudelka, „Giacinto“, in: *Bibliotheca Sanctorum*, t. 4, Roma, 1996, p. 330.

Naujasis ŽIDINYS

✠ AIDAI

PRENUMERATA

**ŽURNALĄ GALIMA PRENUMERUOTI REDAKCIJOJE (DIDŽIOJI G. 24, VILNIUS),
INTERNETU IR VISUOSE „LIETUVOS PAŠTO“
SKYRBUOSE NUO KIEKVIENO NUMERIO, INDEKSAS 5063**

„NAUJOJO ŽIDINIO-AIDŲ“ PRENUMERATORIAI GAUNA „KNYGŲ AIDUS“ NEMOKAMAI

UŽSIENYJE PRENUMERATOS KAINA METAMS (ORO PAŠTU) 60 USD (51 EUR).

ČEKIUS SIŪSKITE Į REDAKCIJĄ ADRESU DIDŽIOJI G. 24, LT-01128, VILNIUS, LIETUVA

www.aldai.lt/zidlnys

TARPUKARIO LIETUVOS PERIODIKA: AR RUSIŠKA SPAUDA LYGU RUSŲ SPAUDA?

Kristina Sakalavičiūtė

Tiesą sakant, ši spontaniškai gimusių komentara, netikėtai virtusį ilgoku straipsniu, vargu ar tinka vadinti *pro et contra*: kaskart, išvydus tekstą apie Lietuvos rusus, galima tik pasidžiaugti, jog dar vienas autorius ryžosi imtis šios gana komplikotos tyrimų srities. Kaip sudėtinga surikiuoti periodikoje bei archyvuose išbarstytus duomenis apie rusakalbius prieškarinio Lietuvos gyventojus, turbūt geriausiai supras tie, kurie patys mėgino imtis šio darbo. Be to, kalbant apie lietuvių santykių su rusais ir rusų kultūra, nelengva būti vien tik bešališku mokslininku: skaudžios netarpiškos istorinės patirtys, norime to ar ne, iki šiol prasiskverbia ir į mūsų išvalgas, ir į išankstines nuostatas. Todėl žvilgsnis į Mingailės Jurkutės straipsnį „Rusai Lietuvos Respublikoje (1918–1940)“ (*NŽ-A*, 2007, Nr. 7, p. 313–319) reiškia ne tiek intenciją paprieštarauti, kiek pasiūlymus išplėtoti kai kuriuos iki šiol beveik neaptartus aspektus, patikslinti kai kuriuos terminus, pagaliau – pasitikrinti, kiek vaisingas istorikų bei literatų bendradarbiavimas.

Pastarasis punktas, regis, ypač aktualus kalbant apie prieškarinio Baltijos šalių rusišką periodiką. Bene pirmasis apie ją prabilo Leonas Gudaitis, gana nuodugniai tyrinėjęs Kaune leistą dienraštį *Эхо* (*Голос эхо*). Didelį darbą prikeliant iš užmaršties rusiškus leidinius yra nuveikęs spaudos tyrinėtojas Pavelas Lavrinecas. Beje, jis vienas iš nedaugelio, mėginęs atskirti Lietuvoje rašytą „rusų literatūrą“ nuo „rusakalbės literatūros“¹. Vertingų žinių apie Pabaltijo spaudą galima rasti Latvijos mokslininkų, pavyzdžiui, Jurijaus Abyzovo knygose ir straipsniuose apie dienraštį *Сегодня* ir kt. Paskaityę spaudos istorikų studijas, pamatytume, jog tik iš pirmo žvilgsnio „rusų spauda“ visiškai sutampa su „rusiška“. Deja, šios skirties niuansai kol kas menkai įsisąmoninti kitų sričių specialistų: ko gero, ir Jurkutė bus laikiusis prielaidos, kad Baltijos šalių rusiška spauda atstovavusi čia atsidūrusių rusų lūkesčius ir požiūrius. Iš

tiesų taip turėtų būti teoriškai, tačiau praktiškai situacija buvo kur kas painesnė, ir vienodai traktuoti rusų pozicijas, išdėstytas bažnytinėje stačiatikių spaudoje, su *Эхо* arba *Сегодня* skelbtomis idėjomis galbūt nėra visiškai tinkama. Tačiau prieš aptariant tokių abejonių priežastis, pirmiausia verta stabtelėti prie „Pabaltijo“ termino.

„PABALTIO“ TERMINAS IR RUSIŠKOS SPAUDOS GEOGRAFINĖS RIBOS

Straipsnio autorė spėja, jog jis nurodė Baltijos šalyse atsidūrusių rusų emigrantų imperialistines nuotaikas. Žvelgiant iš literato perspektyvos, su tokia nuomone besąlygiškai sutikti nesinorėtų. Sklaidant senąją spaudą ir prieškariui skirtas studijas, į akis krinta bent kelias kitaip mąstyti verčiančių momentų.

Pirma, „Baltijos šalių“ ir „Pabaltijo“ terminus galima aptikti ne tik rusiškoje spaudoje: juos mielai vartojo ir lietuviai, ir latviai, ir estai. Išsivadavusios iš Rusijos imperijos Baltijos šalys bent jau oficialiai stengėsi deklaruoti savo vienybę – nepaisant visokių nesusipratimų ir net konfliktų, spaudoje nemažai kalbėta apie Lietuvos, Latvijos ir Estijos sąjungos perspektyvą. Bene pirmasis apie Baltijos šalių sąjungą dar 1917 m. prabilo Jonas Šliūpas. Po karo jo idėjos nebuvo pamirštos, buvo rengiami Baltijos šalių kongresai, o ten išdėstytos mintys nuosekliai atsispindėjo ir baltų nacionalinėje, ir rusiškoje periodikoje. Pabrėžtina, jog pranešimus apie Baltijos šalių sąjungą, politinį ir kultūrinį bendradarbiavimą į rusišką spaudą rašė ne tiek rusų korespondentai, kiek patys latviai ir lietuviai. Pavyzdžiui, Rygoje įvykus pirmajam trijų Baltijos tautų kongresui, *Сегодня* vedamąjį parašė oficialus asmuo – Paulis Berzinis, prisistatęs estų-latvių-lietuvių bendradarbiavimo biuro sekretoriumi². Baltijos šalių nepriklausomybės

¹ Павел Лавринец, „Русская литература Литвы в 1918–1940 г. г.: объем понятия“, in: *Русские в Литве (1918–1940): Определение проблемы*, Каунас: VDU leidykla, 2001, p. 62–77. Toliau kalbant apie rusiškai, bet nebūtinai rusų parašytą literatūrą, bus vartojama sąvoka „rusiška“, apie rusiškai kalbančius Lietuvos gyventojus, nebūtinai ru-

sus, – sąvoka „rusakalbiai“ (*aut. past.*).

² Пауль Берзинь, „Идея Балтийского союза должна быть укреплена: Сегодня открывается первый конгресс трех балтийских народов“, in: *Сегодня*, 1935, Nr. 177, p. 1.

dešimtmečio proga Liudas Gira ne tik pasidžiaugė jaunų valstybių pasiekimais, bet ir žurnale *Балтийский альманах* paragino Pabaltijo šalis skirti didesnę dėmesį kultūriniam bendradarbiavimui³. Noriai apie Baltijos šalių sąjungą ir vieningą regioną kalbėjo ne tik oficialieji sluoksniai. Anaiptol ne valdančiųjų tautininkų bičiulis Ignas Skrupskelis po II Baltijos šalių kongreso Kaune paskelbė straipsnį „Kultūrinė Pabaltijo tautų orientacija“, kur pabrėžė būtinybę turėti bendrą kultūros politikos kryptį, o pasipriešinimą rusų kultūrai įvardija kaip esminį bruožą, vienijantį Pabaltijo valstybių kultūras⁴. Pabaltijo sąjungos idėja itin imponavo Paryžiuje rezidavusiam Lietuvos diplomatui Oskarui Milašui. Šiaip ar taip, nemaža dalis Lietuvos, Latvijos ir Estijos politikų bei inteligentų įsivaizdavo Baltijos šalis kaip vieningą regioną, ir rusiška spauda, vartodama „Pribaltikos“ terminą, veikiau tik prisitaikė prie vietinių nuotaikų. Paantraštė, nurodanti, jog laikraštis skirtas Pabaltijui, kažin ar liudijo imperialistinius rusakalbių gyventojų kėslus.

Antra, žiūrint grynai formaliai, vadintis viso Pabaltijo laikraščiu nebuvo tuščios *Сегодня* pretenzijos. Tai buvo keliolikos, o atskirais atvejais – ir keliasdešimties puslapių dienraštis, kasdien leistas dviem – rytine ir vakarine – laidomis, gausiai išmargintomis nuotraukomis, jame bendradarbiavo ne tik autoritetingi po visą Europą išsibarstę rusų emigrantai, bet ir garsūs Baltijos šalių kultūros veikėjai. Leidinys buvo taip sumaniai tvarkomas, kad nukonkuravo kitus rusų kalba leistus laikraščius ne tik Latvijoje ir Lietuvoje, bet ir Estijoje, Suomijoje, Lenkijoje. Jo prisibijojo net didžiausi Prancūzijoje įsikūrę leidėjai: juk *Сегодня* XX a. trečio dešimtmečio viduryje ėjo 40 000 tiražu, o tai prilygo stambiausių rusiškų Paryžiaus dienraščių – *Последние новости* ir *Возрождение* – tiražams kartu sudėjus. Solidūs honorarai, išpūdingas bendradarbių skaičius (jubilejiniame numeryje, skirtame *Сегодня* dešimtmečiui, suskaičiuojami 137 autoriai!) leido dienraščiui operatyviai fiksuoti svarbiausias viso regiono aktualijas. Laikraštyje neblogai atsispindėjo ir Lietuvos gyvenimas: politinės peripetijos, vadinamosios Vilniaus bylos eiga, ūkio ir komercijos naujienos, teatro premjerų recenzijos, palyginti reguliariai pasirodydavo lietuvių literatūros bei spaudos apžvalgos, proginiai straipsniai apie žinomus Lietuvos žmones (Maironį, Vydūną, Aleksandrą Jakštą-Dambrauską, Mykolą Römerį, Antaną Smetoną ir kt.). Atskirais atvejais, pavyzdžiui, Vasario 16-osios proga, išeidavo grynai „lietuviškas“ numeris, kur spausdintos aukščiausių Lietuvos valstybės pareigūnų nuotraukos bei kalbos, lietuvių literatūros vertimai, įvairios apžvalgos, atspindinčios Lietuvos pa-

siekimus ir pan. Tuo, jog *Сегодня* nušviestų Lietuvos gyvenimą, rūpinosi ir patys lietuviai – dienraščio skiltyse galima aptikti nemenką pluoštą Vytauto Bičiūno, Liudo Giros, Fausto Kiršos ir kt. kultūros veikėjų rašinių. Lygiai taip pat pasirodydavo atskiri „latviški“ ir „estiški“ numeriai ir pan. Kitaip tariant, *Сегодня* įgyvendino savo užmojį – tai iš tikrųjų buvo Pabaltijo laikraštis, kuris, greta Lietuvoje ėjusių periodinių leidinių, visai neblogai atliepė rusiškai kalbančių (ir ne tik) Lietuvos gyventojų nuotaikas. Tad ar reikėtų stebėtis, jog Lietuvoje jis turėjo gausų skaitytojų ir prenumeratorių būrį? Sekdami *Сегодня* linija, panašią poziciją – būti ne emigrantų, o visų rusiškai kalbančių ir suprantančių Lietuvos gyventojų viešąja erdve – deklaravo Arkadijaus Buchovo *Эхо* ir Eugenijaus Škliaro *Балтийский альманах*. Ne tik deklaravo, bet ir nuosekliai tokių nuostatų laikėsi.

Žinoma, čia kyla klausimas: kodėl bent jau dalis rusiškos periodikos taip atkakliai stengėsi atsiriboti nuo rusų emigrantų spaudos, užuot stengusis suvienyti rusų bendruomenę? Kodėl jie su tokiu užsispyrimu demonstravo savo prielankumą latviams ir lietuviams – ir, savo ruožtu, kodėl lietuviai, latviai ir estai taip noriai bendradarbiavo rusiškoje Pabaltijo spaudoje? Jurkutės manymu, mėginimą šlietis prie Baltijos valstybių nulėmė revoliucijos ir karo metais prarasti orientyrai: emigrantų nepasitenkinimas imperine praeitimi ir nepriimtina bolševikinės Rusijos nūdienu. Tačiau žvelgiant iš literato perspektyvos, atsakymai vėlgi būtų kiek kitokie. Tik šįkart tektų atsigręžti nebe į laikraščio apimtį, o į jo leidėjų veiklos sąlygas, tikslus ir idėjines nuostatas.

APIE KAI KURIAS RUSIŠKOS PABALTIJO SPAUDOS LOJALUMO PRIEŽASTIS

Istorikai galėtų pateikti ne vieną argumentą, kodėl buvę Rusijos imperijos gyventojai turėjo daugiau priežasčių ilgėtis senosios valstybės, negu entuziastingai sutikti naujų Baltijos šalių užgimimą. Visą gyvenimą formuota imperinė savimone buvo tokia gaji, kad kalbėti apie rusų lojalumą jaunai Lietuvos valstybei mažų mažiausiai komplikuota. Ir vis dėlto, tarpukariu tautinėms mažumoms būta paskatų ne vien minėti buvusią imperinę galybę, bet ir justai palankius jausmus ką tik susikūrusioms Baltijos šalims. Retai kuris rusakalbis Lietuvos gyventojas ryžosi viešai rodyti atvirą priešiskumą lietuviams, kita vertus, ne dažnam pavykdavo įtikinti save, kad nepriklausoma Lietuvos valstybė – tai geriausia, kas galėjo nutikti jo gyvenime. Regis, rusakalbių gyventojų nostalgija imperinei praeičiai bei jų

³ Людас Гира, „Культурное сотрудничество Балтийских стран“, in: *Балтийский альманах*, 1929, Nr. 2, p. 42–44.

⁴ Ignas Skrupskelis, „Kultūrinė Pabaltijo tautų orientacija“, in: *XX amžius*, 1936, Nr. 84, p. 3.

lojalumas Baltijos šalims buvo sumišęs įvairiomis porcijomis, ir tai atsispindėjo rusiškoje spaudoje⁵. Kaip ir lietuviška periodika nebuvo vienalytė (katalikiška spauda ir komunistų laikraštukai, fašistuojantys žurnalai ir ūkininkams skirti kalendoriai), taip ir Baltijos šalyje leista rusiška spauda atstovavo įvairiausias idėjas ir nevienodus tautinių mažumų interesus; kaip tik dėl to vienur imperinė savimonė atsispindėjo akivaizdžiau, o kitur buvo vos nujaučiama. Kadangi lietuvių mokslininkai dažniau analizuoja rusų neloyalumo pavyzdžius, šįkart dėl pusiausvyros norėtusi pažvelgti į galimas kai kurių rusakalbių Pabaltijo gyventojų ir jų spaudinių lojalumo priežastis.

Pradėtina nuo pastabos, kad Baltijos šalys rusakalbiams gyventojams ir rusų emigrantams sudarė itin palankias sąlygas veikti, ypač iki kol jose ištvirtino diktatūros. Nors Jurkutė, remdamasi Mstislavo Dobužinskio pavyzdžiu, teigia, jog Rusijos inteligentija bet kur Europoje turėjo vienodai geras sąlygas dirbti, vis dėlto toks teiginys prašosi patikslinimų. Europinio garso mokslininkai, mąstytojai ir menininkai, kaip antai Levas Karsavinas, Vosylius Sezemanas, Aleksandras Benua, Ivanas Buninas ir pan., ko gero, nebūtų prажувę jokiam Europos krašte. Tačiau tai buvo išskirtinės, dažniausiai kosmopolitinių pažiūrų asmenybės. Tuo tarpu daug gausesnis inteligentijos sluoksniu, ant kurio pečių laikėsi spauda, kultūrinio gyvenimo organizavimas ir su tautinės tapatybės išsaugojimu susiję kasdieniai darbai, anaipol ne visose šalyse jautėsi vienodai gerai.

Tuo nesunku įsitikinti net paviršutiniškai palyginus Baltijos šalyse gyvenusių tautinių mažumų padėtį su rusakalbių gyventojų statusu kaimyninėse šalyse. Antai Tautų lygą pasiekdavo sąlygiškai mažai nusiskundimų Baltijos šalimis – kuri laiką oficialūs Ženevos pareigūnai netgi tvirtino, jog tai humaniškausias ir tolerantiškiausias emigrantams šalis⁶. O štai skundai, esą Lenkijoje absoliučiai nepaisoma tautinių mažumų teisių, plaukte plaukė. Tačiau užuot pagerinę kitataučių padėtį, lenkai, neapsikentę priekaištų, iš viso nutraukė bendradarbiavimą su tarptautinėmis organizacijomis, gynusiomis tautines mažumas⁷. Suomijoje priešiškas emigrantams buvo toks didelis, kad jie bijojo ne tik reikšti politines pažiūras ar kelti ekonomines pretenzijas, bet ir afišuoti savo kultūrinį gyvenimą:

„Suomijoje „ruskiam“ [русся – neigiamos konotacijos žodis, kuriuo Suomijoje vadinti rusų emigrantai, – K. S.] atmosfera buvo tokia priešiška, kad veikti tekdavo kone slapta nuo plačiosios visuomenės, vengiant bet kokių atgarsių⁸. Beje, kilus nacionalizmo bangai, baltai buvo raginami būtent iš suomių mokyti neapykantos rusams⁹.

Visiškai kitokia situacija susiklostė, pavyzdžiui, Rygoje. Net jeigu šiandienos žvilgsniu tautinių mažumų gyvenimo sąlygos ir čia nebuvo idealios, tai anuomet pasireikšdavęs priešiškas rusakalbiams gyventojams vis dėlto laikytinas veikiau išimtimi. Rygoje rusų kultūra klestėjo, nepatirdama kokių suvaržymų (veikė rusų teatras, buvo rengiami poezijos vakarai, vyko koncertai ir t. t.). Abyzovo duomenimis, per nepriklausomybės dvidešimtmetį Latvijoje buvo išleista daugiau negu 80 pavadinimų įvairių periodinių leidinių rusų kalba¹⁰. Literatūros rusiškai taip pat buvo spausdinama daug ir be didesnės atrankos. Todėl netrukus susirūpinta ne jos stoka, o tuo, kad rusiškų knygų rinką visoje Europoje (!) užplūsta Rygoje leista geltonoji literatūra, kaip anuomet sakyta – „latiniai tomeliai“ („латовые томки“) ¹¹. Maža to, rusiškai rašę autoriai nepraleisdavo progos pabrėžti, jog latviai yra gerai susipažinę su rusų literatūra, puikiai verčia rusų autorius į latvių kalbą ir rodo visokeriopą dėmesį Latvijos rusų kultūriniam gyvenimui¹².

Tiesa, ne visų rusakalbių gyventojų ekonominė padėtis Baltijos šalyse buvo gera: pavyzdžiui, organizacijos Rusų emigrantų susivienijimas (*Объединение русских эмигрантов в Литве*) atstovas skundėsi, kad Lietuvoje gyvena 8000 pabėgėlių iš bolševikinės Rusijos, daugiau negu pusė jų dirba žemės ūkyje ir kasdien sriebia tik varganą „bulbienę“ (originalė šis žodis įrašytas lietuviškai), kartu priekaištavo prakutusiesiems rusų inteligentams, gavusiems geras tarnybas Lietuvos miestuose, esą jie turėtų daugiau padėti savo skurstantiems tautiečiams¹³. Straipsnio autorius, nusivylęs nepakanama materialine emigrantų gerove (ir, beje, nė žodeliu neužsiminęs apie kokius nors kultūrinės veiklos draudimus), ragino Lietuvoje apsistojusius pabėgėlius kraustyti į Braziliją ir Prancūziją, kur esą uždarius daug didesnis ir gyvenimas lengvesnis. Tiesą sakant, tai buvo iliuzija, kurią galima nusakyti posakiu „gera ten, kur mūsų nėra“.

⁵ Жг. Илан Полоцк, „В дождь под деревом: Русские в Латвии – история, судьба, будущее“, in: *Новый журнал*, New York, 2004, Nr. 235, p. 199–215.

⁶ Димитрий Левицкий, „О положении русских в независимой Латвии“, in: *Новый журнал*, New York, 1980, Nr. 141, p. 221.

⁷ М. Илов, „Русские в Польше (1919–1939 гг.)“, in: *Новый журнал*, New York, 1990, Nr. 179, p. 256.

⁸ П. Невалайнен, *Изгой: Российские беженцы в Финляндии (1917–1939)*, Санкт-Петербург: Издательство „Журнал Нева“, 2003, p. 297.

⁹ Димитрий Левицкий, *op. cit.*, p. 224.

¹⁰ Юрий Абызов, „20 лет русской печати в независимой Латвии“, in: *Русские в Латвии: история и современность*, Рига, 1997, вып. 2, p. 3–33.

¹¹ П., „Русская культура в Латвии“, in: *Числа*, Париж, 1930, кн. 1, p. 269.

¹² *Ibid.*, p. 270. Kiti pavyzdžiai: В. Т., „Русская литература в Латвии“, in: *Русские в Латвии*, (Сборник „Дня Русской культуры“), d. 2, Рига, 1934, p. 110–112.

¹³ Н. С., „Русские эмигранты Литвы“, in: *Наше эхо*, 1929, Nr. 234, p. 2.

Šiaip ar taip, Lietuvoje rusiškai leista spauda, ko gero, buvo gana silpna ne todėl, kad ekonominės gyvenimo sąlygos arba tautinių mažumų teises užtikrinantys įstatymai būtų daug prastesni negu Latvijoje ar kitose emigrantų „svajonių šalyse“. Labiau tikėtina, jog tokia padėtis susiklostė todėl, jog rusiškai rašančių žurnalistų būta per mažai, o Baltijos regionas pernelyg ankštas, kad jame galėtų išsitemkti keletas tokios apimties ir lygio leidinių kaip *Сегодня*. Daugeliui tokių Lietuvoje gyvenusių žurnalistų atrodė paprasčiau persikelti į Rygą arba siųsti ten savo rašinius ir taip neblogai užsidirbti, negu kurti nuosavą leidinį ir pradėti žiaurią konkurencinę kovą už būvį, kurią laimėti beveik nebuvę galimybių – tą liudija ne vieno leidinio, tarp jų ir *Эхо*, prijungimas prie *Сегодня* „koncerno“. Taigi geros veiklos sąlygos buvo svari priežastis rusakalbiams Pabaltijo inteligentams justai ne vien apsimestinį lojalumą Baltijos valstybių valdžiai ir jų gyventojams.

Tačiau grįžkime prie fakto, jog didžioji dalis Baltijos šalyse atsidūrusių rusų emigrantų gyveno vargingai. Minėto Rusų emigrantų susivienijimo atstovas guodėsi, jog trūksta lėšų net pašto ženklams, ir organizacijoje dirbantys savanoriai, norėdami išsiųsti laiškus Tautų lygai, turi tai daryti už savo pinigus¹⁴. Kitaip sakant, emigrantų bendruomenės pajamos buvo tokios varganos, kad apie nuosavus leidinius jie galėjo tik pasvajoti. Tai kaipgi buvo sukurtas toks galingas Pabaltijo rusiškos spaudos tinklas? Ko gero, čia nemažai aiškumo suteiktų išsamesnės žinios apie periodinių leidinių įsteigėjus, savininkus bei redaktorius.

O surinkus tas žinias pasitvirtina, kad įtakingiausias rusiškus laikraščius ar žurnalus savo rankose tvirtai laikė ne rusai, o žydų kilmės žmonės, ne vienas iš jų gimęs, augęs ir mokslus pradėjęs Pabaltijo kraštuose arba kokia nors dingstimi atsikėlęs čia iš kitų buvusios Rusijos imperijos pakraščių, daugiausia Ukrainos. Dauguma redakcijoje įsitvirtinusių Pabaltijo žydų buvo niekaip nesusiję su kasdiene rusų emigrantų buitimi, mokėjo ne vien rusų, o ir latvių, lietuvių, vokiečių kalbas, puikiai žinojo vietinių gyventojų rūpesčius ir poreikius. Kaip tik žydiškas matmuo paaiškina, kodėl ne visą rusišką Pabaltijo spaudą yra tikslu vadinti rusų spauda. Antai Rusijos mokslininkė Jelena Trubilova, išanalizavusi Latvijoje leistos rusiškos periodikos bruožus, galiausiai patikslina, kad *Сегодня* vis dėlto buvęs ne rusų, o „rusų-žydų inteligentijos laikraštis“ ir jam netinka kriterijai, paprastai taikomi rusų emigrantų spaudai¹⁵. Tai subtilus, tačiau ir principinis skirtumas, kuris leidžia kvestionuoti ne tik „grynosios“ emigran-

tų spaudos, bet ir stačiatikių religinės periodikos rikiavimą į vieną gretą su *Сегодня* arba *Эхо*. Rusakalbių žydų kultūra pasaulyje jau yra tapusi atskira tyrimų sritimi, o pas mus šia kryptimi žengti dar tik pirmieji žingsniai.

Norint suprasti, kokią svarbią vietą Pabaltijo rusiškos spaudos istorijoje užėmė žydiškas matmuo, vėl reikėtų atsigręžti į *Сегодня*. Anot Abyzovo, jau pats šio dienraščio egzistavimo faktas sąlygojo, kokia bus bet kurio kito rusiško Latvijos leidinio politika, koks pasisekimas ar nesėkmės jo lauks, ar jis bankrutuos tuoj pat, ar žlugimas užsitęs ilgėliau¹⁶. Tai pasakytina ne tik apie Latvijos spaudą – rusiški Lietuvos dienraščiai, tikėdamiesi sėkmės, tiesiogiai perimdavo pirmtako iš Rygos modelį, struktūrą ir strategiją, o jų steigėjai (Buchovas, Škliras) buvo ir *Сегодня* bendradarbiai.

Patį *Сегодня* įkūrė Liepojoje gimęs Jakovas Bramsas ir iš Pskovo gubernijos kilęs Nikolajus Kozyrevas-Berežanskis. Pastarajam 1921 m. pasitraukus iš redakcijos, vyriausiuoju redaktoriumi tapo Tauragėje gimęs Maksimas Ganfmanas. Jis, baigęs Šiaulių gimnaziją, Peterburgo ir Kazanės universitetus bei įgijęs juridinį išsilavinimą, apsigyveno Rygoje, ir būtent jo dėka dienraštis pasiekė neregėtą populiarumą. Vadovaujamas postus taip pat užėmė Borisas Charionas, Michailas Milrudas, Izraelis Teitelbaumas ir kt. Nors *Сегодня* redakcijoje dirbo rusai, keletas latvių ir lenkas, tačiau dauguma nuolatinųjų žurnalistų taip pat buvo žydų kilmės¹⁷. Žydų kilmės buvo ir Borisas Orečkinas, nuo 1930 m. komandiruotas į Lietuvą kaip nuolatinis korespondentas. Beje, specialiojo reporterio karjera jam brangiai kainavo – nespėjęs pasitraukti į Vakarų, Orečkinas 1943 m. buvo sušaudytas Kauno žydų gete. Tik emigracija į JAV nuo panašios lemties išgelbėjo Bramsą ir *Сегодня* leidėją, iš Baltstogės kilusį Borisą Poliaką.

Tačiau *Сегодня* toli gražu nebuvo vien žydų laikraštis (nors prieš Antrąjį pasaulinį karą, kilus nacionalizmo bangai, tokių kaltinimų pasitaikydavo). Jis skelbėsi esąs latvių bei visų rusakalbių Pabaltijo gyventojų leidinys ir apdairiai stengėsi atspindėti įvairiausias nuomones. Dažnai vienas greta kito buvo spausdinama keletas tekstų, kurių autoriai vienu klausimu užimdavo priešingas pozicijas. Kartu, vertinant laikraštyje išdėstytas mintis, ne mažiau svarbu atkreipti dėmesį į autorių – juk rašyti galėjo bet kas, gyvenantis Europoje ir mokantis rusų kalbą, ir toli gražu ne dažniausiai – rusų emigrantas.

Objektyvumo ir pliuralizmo kriterijai, pastangos vengti bet kokio tendencingumo reiškė ne tiek slaptus politinius leidėjų kėslus, kiek ypač sėkmingą komercinį

¹⁴ Н. С., „Русские эмигранты Литвы“, in: *Наше эхо*, 1929, Nr. 234, p. 2.

¹⁵ Елена Трубилова, „Русские периодические издания в Латвии. Газета *Сегодня*“, in: *Литература русского зарубежья 1920–1940*, Москва: ИМЛИ РАН, 2004, p. 326.

¹⁶ Юрий Абызов, *op. cit.*, p. 3.

¹⁷ Plačiau apie redakcijos sudėtį žr. Юрий Абызов, „Рижская газета *Сегодня* – кто ее делал, кто в ней печатался и кто ее читал“, in: *Русское еврейство в зарубежье*, t. 2, Иерусалим, 1993, p. 221–239.

sprendimą. Laikraščio savininkai puikiai suprato, kad kryptingas politikavimas pelno neatneš, bet padidins riziką užsitraukti vietinės valdžios nemalonę ir gerkai praretins skirtingų pažiūrų skaitytojų gretas. Tuo tarpu užsibrėžusi tikslą parodyti nuomonių mozaiką, *Сегодня* redakcija pritraukė daugybę prenumeratorių, nes kiekvienas skaitytojas rasdavo laikraštyje ką nors sau artima. Be to, sukaupe kapitalą iš sumanių tvarkomos reklamos bei skelbimų, *Сегодня* leidėjai nusprendė mokėti solidžius honorarus geriausiems emigracijoje atsидūrusiems literatams (Jurijui Aichenvaldui, Konstantinui Balmontui, Ivanui Buninui, Zinaidai Gippius, Vladimirui Nabokovui, Teffi ir kt.). Investicija buvo itin sėkminga: ėmus dažnai publikuoti aukšto meninio lygio literatūros kūrinius, prenumeratorių skaičius padvigubėjo. Ne veltui redaktoriaus Milrudo susirašinėjimas su *Сегодня* bendradarbiavusiais autoriais kai kurių tyrėjų laikomas įstabiu diplomatijos ir takto pavyzdžiu. Panašiai *Сегодня* redakcija bendradarbiavo ir su kitų sričių atstovais: antai savo prognozes ir apžvalgas dienraščiui pateikdavo žinomas Rygos ekonomistas Veniaminas Zivas. Kitaip tariant, *Сегодня* leidėjai, užuot vėlęsi į konfliktus ir pasirinkę vieną politinę liniją, rinkosi kitus prioritetus: ramų darbą ir gerą uždarbį, savo sąjungininkais paversdami rašytojus, verslininkus, vietinę valdžią, visų tautybių ir įvairių politinių pažiūrų skaitytojus. Žinoma, leidėjams kartkartėmis iškildavo sunkumų, ir tuomet prireikdavo lėšų, išminties, pažinčių ir Bramso žinių, jaunystės metais įgytų universitete studijuojant psichologiją, tačiau *Сегодня* padėtis daugeliu atžvilgių vis tiek buvo geresnė negu aiškiai politiškai angažuotų emigrantų leidinių. Štai tokia kontekste jau galima svarstyti, kiek rusiškų dienraščių žydų kilmės vietiniams leidėjams bei redaktoriams galėjo rūpėti suvienyti rusų emigrantus, gyventi jų problemomis, remti jų pretenzijas ir pasiaukojamai grumtis už jų interesus.

Tuos pačius klausimus galima kelti kalbant apie Kaune leistąjį *Эхо*, nes jis daugmaž atitiko *Сегодня* modelį, kad ir daug kartų sumažintą. Tiesa, vėtytas ir mėtytas, iš Ufos kilęs Arkadijus Buchovas prisistatė Lietuvoje kaip rusų tautybės stačiatikis, tačiau ignoruoti jo kolegų ir bendražygių Mordechajaus Kaplano arba Nikolajaus Radino žydišką kilmę būtų mažiausiai neapdairu. Kaip ir kolegos iš Latvijos, jie skelbėsi norį leisti laikraštį visiems rusakalbiams Lietuvos gyventojams. Anot Gudaičio, daugelis lietuvių inteligentų ne tik skaitė *Эхо*, bet ir laikė sektinu pavyzdžiu, koks turi būti objektyvus dienraštis. Ne vienas Lietuvos kultūros veikėjas yra jam rašęs, o štai Ona Pleirytė-Puidienė

net pasiskelbė tapsianti nuolatine šio laikraščio bendradarbe, demonstratyviai išreikšdama savo nepritarimą politiškai angažuotai lietuvių spaudai¹⁸. Suprantama, skaitė dienraštį ir Lietuvos žydai: laikraštis *Идише штиме* net susikibo su *Эхо*, kai pastarasis nuviliojo dalį skaitytojų. Gudaitis neabejoja, jog įkvepianti Buchovo leidybinė veikla užkrėtė lietuvių spaudą ne viena poligrafine naujove, ką ir kalbėti apie tai, kad finansiškai taip „pajamingai vertėsi“, jog lietuviams beliko tik stebėtis ir mokyti. Ar tik ne *Эхо* palankumas Lietuvai, profesionalumas ir sąmoningas siekis nesivelti į rusų emigrantų problemas garantavo jo finansinę sėkmę? Šiaip ar taip, Buchovo leidinys susilaukė nemenkos lietuvių skaitytojų simpatijos, o pats leidėjas užmezgė draugiškus ryšius su žinomiausiais Lietuvos rašytojais ir žurnalistais, aktyviai dalyvavo kultūriniame Lietuvos gyvenime. Tokie jo kūriniai kaip Aleksandro Puškino „Eugenijaus Onegino“ parodija *Товарищ Онегин* (1921–1922)¹⁹, vaizduojanti po pasaulį besiblaškantį ir nuolat į Kauną sugrįžtantį emigrantą iš Rusijos, įkvėpė kai kuriuos lietuvių autorius (pvz., Kazį Binkį) rašyti satyras; apskritai, Gudaičio nuomone, Buchovas ir jo dienraštis prisidėjo įtvirtinant naują feljetono sampratą lietuvių spaudoje.

Panašią situaciją išvystume pasklaidę ir kai kurią kitą Lietuvos rusišką periodiką, kad ir *Балтийский альманах*, kuris mažai kuo priminė, pavyzdžiui, Paryžiuje leistą rusų emigrantų kultūros savaitraštį *Россия и славянство*. Žydų kilmės rusiškai rašęs žurnalistas Škliaras, kurio šaknys – Zarasų krašte, blaškėsi „tarp trijų savivokos kraštinių“, tačiau lietuviško jo veiklos aspekto niekaip negalima pavadinti marginaliu ar atsitiktiniu²⁰. Kai 1928 m. Škliaras Kaune atnaujino almanacho leidimą, jame centrinę vietą užėmė „Keturių vėjų“ avangardistinis sąjūdis, Vincas Krėvė, Balys Sruoga, Vydūnas, Maironis, Petras Vaičiūnas bei kiti iškilūs lietuvių literatūros ir teatro veikėjai. Vyresni Lietuvos rašytojai patys rašė almanachui, jaunesnieji tik puoselėjo viltis patekti į jo puslapius. Beje, čia vėl pažymėtina, kad almanachui daug lietuviškos medžiagos teikė ir lietuvių kūrinius į rusų kalbą vertė ne tik rusai, bet ir rusakalbiai žydai, pavyzdžiui, A. Šulmanis. Atskiri puošnūs, gausiai iliustruoti proginiai *Балтийский альманах* numeriai buvo skirti vadinajamajai Vilniaus bylai, Lietuvos teisininkams, Lietuvos kariuomenei. Kitaip tariant, Škliaras ir jo kolegos leidėjai A. Riskinas bei inž. Garfieldsas tikrai nesiorientavo į rusų emigrantų auditoriją.

Kol kas galima apibendrinti, jog esama mažiausiai dviejų svarių priežasčių patikėti bent jau dalies tarpu-

¹⁸ Leonas Gudaitis, „Arkadijus Buchovo dienraštis“, in: *Kultūros barai*, 1983, Nr. 12, p. 57. Kitos žinios apie *Эхо* leidimo aplinkybes taip pat iš šio straipsnio.

¹⁹ Šį Buchovo kūrinių bei jo bibliografiją Lavrinecas yra paskelbęs

internetiniame *Балтийский архив* žurnale; žr. http://www.russianresources.lt/archive/Buhov/Buhov_0.html.

²⁰ Žr. Pavel Lavrinec, „Tarp trijų savivokos kraštinių: Eugenijaus Škliaro tapatumo konfigūracija“, in: *Darbai ir dienos*, 2003, t. 34, p. 191–211.

kario rusiškos spaudos lojalumu. Pirma, tautinės mažumos ištis vertino palankias gyvenimo ir kultūrinės veiklos sąlygas Baltijos šalyse. Antra, rusiška spauda daugiausia priklausė iš Pabaltijo kilusiems žydams, kurie ne tiek rūpinosi rusų emigrantais, kiek traktavo leidybą kaip verslą – ir darė tai itin sėkmingai, rodydami profesionalios žurnalistikos pavyzdį, pritraukdami ne tik Baltijos, bet ir viso Rytų Europos regiono įvairių tautybių bei įsitikinimų skaitytojus.

Baltijos šalių rusiškos spaudos lojalumu „buržuazinei valdžiai“ nė kiek neabejojo ir sovietai – jiems reokupavus Pabaltijį, visi rusiškų leidinių žurnalistai, kurių nenužudė naciai ir kurie nespėjo pasitraukti į Vakarus, nieko nelaukiant buvo sušaudyti arba neilgai trukus mirė sovietiniuose lageriuose kaip „tėvynės išdavikai“²¹. Netgi Buchovas, kuris dar 1927 m. grįžo į sovietinę Rusiją, deklaravo palankumą bolševikams ir siekė „tarybinio satyriko“ titulo, 1937 m. buvo represuotas kaip „pavojingas nepatikimas elementas“. Tarpukariu leistų rusiškų periodinių leidinių komplektai tuo tarpu atgule specfondų lentynose kaip pavojingi tarybinei liaudžiai ir iki Sovietų Sąjungos žlugimo dingo iš tyrėjų akiračio.

BENDRADARBIAVIMO KRYPTYS

Nors savo straipsnyje Jurkutė skiria du lietuvių požiūrio į rusus lygmenis – oficialų valstybinį ir populiarųjį viešąjį, – tačiau šioje vietoje norėtusi kiek didesnės diferenciacijos. Juo labiau kad apibrėždama pastarąjį, autorė daugiausia remiasi Telšiuoseėjusiu katalikišku „Žemaičių prieteliu“²². Vis dėlto tarp teisės aktų ir pasvarstymų provincijos spaudoje įsiterpė ir Lietuvos inteligentija. Negalima pražiūrėti ir nuvertinti fakto, kad laikinojoje sostinėje Kaune ir kituose miestuose gyvenę lietuviai inteligentai ne tik sekė ir skaitė vietinę rusišką spaudą, ne tik rasdavo ten įkvepiančių dalykų, bet ir gana intensyviai patys joje reikėsi. Bendradarbiavimo siekis parodo išsilavinusių lietuvių santykį su rusų kultūra ne menčiau negu atskirų autorių pasisakymai lietuviškoje spaudoje. Be to, labai abejotinas Jurkutės teiginys, esą „Jaunoji Lietuva“, fašistuojančios studentų tautininkų korporacijos *Neo-Lithuania* leidinys, geriausiai atspindėjo lietuvių visuomenės požiūrį į tautines mažumas – kaip pastebi pati straipsnio autorė, kitų leidinių pozicija rusakalbių gyventojų atžvilgiu buvo nepalyginamai nuosakesnė. Taigi užuot neigus

bet kokį glaudesnę lietuvių ryšį su rusų kultūra, galbūt ateityje būtų įdomiau iš sociologijos pozicijų interpretuoti bendradarbiavimo reiškinį? Ypač žinant, jog pastangos užmegzti draugiškus kontaktus įsismelkė net į religinę stačiatikių spaudą. „Visuresantis“ Gira leidinyje *Голос Литовской Православной Епархии*, atrodo, nesikuklindamas lietuvių vardu tarė sveikinimo žodį stačiatikiams²² – kažin, ar galima įsivaizduoti, jog Lenkijos ar Suomijos rašytojų sąjungos pirmininkas būtų sugalvojęs žengti tokį žingsnį?

Kodėl lietuviai ir latviai taip noriai rašė į rusišką periodiką? Atsakymas gali būti dvejopas. Pirmiausia, žlugus Rusijos imperijai ir atsiradus poreikiui bendrai Baltijos šalių diskusijai, rusiška Baltijos regionio spauda savanoriškai prisiėmė tarpininkės vaidmenį. Juk Lietuvoje antroji kalba, kuria laisvai kalbėjo visa inteligentija, buvo lenkų, tuo tarpu Latvijoje ir Estijoje – vokiečių, Suomijoje – švedų. Anglų kalba anuomet dar neužėmė tokių pozicijų kaip šiandien – regis, pirmasis anglakalbis leidinys *The Baltic Review* (kuriame taip pat buvo spausdinami tekstai lietuvių, latvių ir estų kalbomis) pasirodė tik 1935 m. ir atliko daugiau turistų priviliojimo negu tarpusavio bendravimo funkciją. „Pagrindinė šio žurnalo idėja – tarnauti kurortų ir turizmo propagandai į Pabaltijo valstybes kaip savo kraštuose, taip ir užsienyje, ir, be to, skatinti keliautojus, – svetimų kraštų piliečius, lankyti mūsų kraštus, taisyti savo sveikata mūsų saulėtame ir gražiame pajūry“, – rašoma žurnalo „Įžangos žodyje“²³. Vienintelė užsienio kalba, kurią vienodai gerai suprato bei mokėjo visų Baltijos šalių piliečiai, kaip tik ir buvo rusų kalba. Todėl nieko stebėtina, kad *Сегодня* dešimtmečio proga čia straipsnius bei šventines prakalbas skelbė ne tik žinomiausi Baltijos šalių žurnalistai, literatai, mokslininkai, kunigaikščiai ir generolai, ne tik Rygos meras, Lenkijos, Čekoslovakijos ir Vokietijos diplomatai, žydų bendruomenių atstovai, bet ir aukščiausio rango Latvijos, Estijos bei Lietuvos politikai. Apie reikšmingą rusiškos spaudos ir konkrečiai *Сегодня* vaidmenį suartinant Pabaltijo tautas lietuvių vardu pasisakė anuometinis Lietuvos ministras pirmininkas Juozas Tūbelis, Lietuvos pasiuntinys Latvijoje Bronius Dailidė, buvę ministrai pirmininkai Leonas Bistras bei Mykolas Sleževičius²⁴. Dėsninga, jog Lietuvos rusiški leidiniai taip pat kėlė sau tikslą būti Baltijos šalis vienijančiu spaudos organu²⁵. Antai Gira *Балтийский альманах* puslapiuose

²¹ Plačiau apie rusakalbių Pabaltijo gyventojų represijas žr. Димитрий Левицкий, „Прибалтика и СССР в 1939–40“, in: *Новый журнал*, New York, Nr. 140, p. 221–240.

²² Bent jau taip tvirtina kai kurie Latvijos mokslininkai. Deja, operatyviai patikrinti nuorodas pasirodė nelengva, nes Lietuvos bibliotekose likę tik pavieniai *Голос Литовской Православной Епархии* numeriai – kažkodėl pilni šio leidinio komplektai išgabinti į archyvus, toliau nuo skaitytojų akių.

²³ *The Baltic Review*, 1935, Nr. 1, p. 2.

²⁴ Žr. *Сегодня*, 1929, Nr. 270, p. 4–5. Juozas Tūbelis savo straipsnelyje „Значение печати в балтийских государствах“ atsiuntė po to, kai jubiliejinis numeris buvo beveik surinktas, todėl redakcija, atsiprašiusi Lietuvos ministro pirmininko, įdėjo jo tekstą į 49-ąjį laikraščio puslapį.

²⁵ Žr. „От редакции“, in: *Балтийский альманах*, 1928, Nr. 1, p. 2; Евгений Шкляр, „Культурная проблема балтийских стран“, in: *Наше эхо*, 1930, Nr. 384, p. 3.

netgi išdėstė nuoseklią programą, kaip, pasitelkus literatūros vertimus, bendrų almanachų leidybą, keitimąsi informacija, keliones, teatro gastroles, mokslinius projektus ir sportą, turėtų vykti Baltijos valstybių kultūrinis suartėjimas²⁶.

Antrasis ne mažiau svarbus momentas, kurio nedera nuvertinti, kalbant apie lietuvių motyvus bendradarbiauti rusiškoje periodikoje, – tai galimybė būti pripažintiems tarptautinės auditorijos. Kaip jau buvo minėta, *Сегодня* turėjo keliasdešimt tūkstančių skaitytojų ne tik Baltijos šalyse, bet ir didžiuosiuose Europos valstybių miestuose, netgi JAV. Tad laikraštyje aptarti Baltijos šalių politinio gyvenimo įvykiai, teatro ir knygų recenzijos, pirmieji lietuvių ir latvių moderniosios literatūros kūrinių vertimai į rusų kalbą siuntė Vakarams reikšmingą žinią apie baltus. Pakanka prisiminti, kokio masto visuotinę euforiją Lietuvoje sukėlė *Сегодня* išspausdintas palankus Balmonto atsiliepimas apie lietuvių tautosaką – per porą savičių rusų poetas gavo šimtus padėkų, dovanų ir raginimų drauge dirbti Lietuvos labui. O ir šiaip manyta, jog dienraščio skiltyse pasirodžiusios su Lietuva susijusios publikacijos reikšmingos tarptautiniu lygmeniu, todėl lietuvių spaudoje jos kaipmat susilaukdavo atgarsio – lietuviškoje periodikoje nesunku užtikti tokių antraščių, kaip, pavyzdžiui, „Lenkų kurjerio pasikalbėjimas su *Segodnia* apie Lietuvą“²⁷ ir pan. Lietuviai vertino kiekvieną geranorišką dėmesio ženklą, nes anuomet mažai kas teįtarė egzistuojant modernią lietuvių kultūrą, o daugelis paprastų europiečių, paviršutiniškai tesidominčių tarptautine politika, net nebuvo girdėję apie tokią valstybę kaip Lietuva. Literatai bendradarbiauti rusiškoje spaudoje turėjo ir asmeninių sumetimų: jie tikėjosi sulaukti tarptautinio savo kūrybos pripažinimo, ir koks nors *Балтийский альманах* jiems čia atrodė visai neblogas startas.

Kaip jau minėta, Baltijos valstybių vadovai kuo puikiausiai suvokė rusiškų leidinių skleidžiamos informacijos naudą. Štai kodėl Latvijoje 1934 m. pavasarį įsitvirtinus Karlio Ulmanio režimui, jis, užuot uždaręs *Сегодня*, pabandė dienraštį pajungti savo interesams. Tiesa, cenzūra buvo įvesta tik keletui mėnesių – tiek laiko pakako įsitikinti, jog žurnalistai vengia kritikuoti diktatūrą, tad cenzoriams nėra darbo. Tačiau nuo 1938 m., pakeitus spaudos įstatymą, buvo reikalaujama, kad visų laikraščių pirmuosiuose puslapiuose kasdien būtų skelbiamos žinios apie vidinį Latvijos gyve-

nimą. Dėl teisybės pasakytina, jog tai nebuvo išvalgus reikalavimas: skaitytojų akyse „susmulkėjęs“ dienraštis atitolo nuo Europos pulso, ėmė kelti nuobodulį bei nepasitenkinimą ir, žinoma, nukentėjo finansiškai. O juk anksčiau, išmoningai įkomponuotą į bendrą dienraščio audinį, gausią informaciją apie Pabaltijį *Сегодня* prenumeratoriai perskaitydavo ir taip, net nesipiktindami, jog tai brukte brukama propaganda. Bet kuriuo atveju, kaip teigia Dimitrijus Levickis, Ulmanio vyriausybė, kasmet priimdavusi vis daugiau tautines mažumas diskriminavusių potvarkių, *Сегодня* uždaryti nesiryžo, kad Europoje nesukeltų neigiamo atgarsio²⁸.

Ne kitaip elgėsi ir Lietuvos vyriausybės. Buvo suprasa, kad nereikia pasikliauti vien rusakalbių gyventojų patriotizmu – nežiūrint to, kad Baltijos šalyse galiojo įstatymai, gana palankūs tautinių mažumų kultūrinei veiklai, kai kuriems rusiškiems leidiniams (*Эхо, Балтийский альманах*) buvo skiriamos lėšos iš Lietuvos valstybės biudžeto²⁹. Viena vertus, toks valdžios dėmesingumas prisidėjo prie geros rusiškos periodikos materialinės būklės ir gebėjimo „pajamingai verstis“, antra vertus, Lietuvos politikai įgijo tarptautinę tribūną bei propagandos įrankį. 1926 m. krikščionims demokratams pralaimėjus rinkimus, į viešumą iškilo skandalingi faktai, jog Leono Bistro vyriausybė neteisėtai rėmė ne vien krikščioniškas organizacijas ir spaudą. Paaiškėjo, jog dienraščiui *Эхо* bei „specialiai rinkimų agitacijai pritaikytam“ *Kovnaer Zeit* buvo skirta 115 000 litų³⁰. Kodėl ir už ką šie leidiniai gavo tiek pinigų, Bistras oficialiai paaiškinti nesugebėjo, o žurnalistai nedvejojami kaip priežastį įvardijo „lėšų išėikvojimą partiniams reikalams“³¹. Tiesa, Gira dar mėgino viešai aiškinti, jog rusiška spauda gali būti naudinga garsinant Lietuvos vardą³². Tą vyriausybės nuostatą tarsis patvirtino Bistro paaiškinimas, esą „ponas Bičiūnas pinigų [3400 Lt] gavo už spaudos reikalų rūpinimąsi, už gaminimą atatinamų raštų, bei sekimą spaudos“ (štai kodėl Vytautas Bičiūnas taip reguliariai rašė į *Сегодня*). Bet tokių išvedžiojimų niekas klausyti nenorėjo – po to, kai Buchovui buvo patarta „nekelti isterikos, o atsakyti anot rusų častuškos: *ty skaži mnie gaidina / skolkо tebe dadeno?*“³³, pastarasis ilgai nelaukęs išsikraustė į Rusiją. Regis, jam išvykus, nuo 1927 m. jau pasigirsta žinių, kad *Эхо* finansavimu susirūpino SSRS ambasada³⁴. Dar reikėtų išsiaiškinti, ar tokį sandėrį sudarė naujieji laikraščio redaktoriai, ar nuo pat

²⁶ Людас Гира, *op. cit.*, p. 42–44.

²⁷ „Lenkų kurjerio pasikalbėjimas su *Segodnia* apie Lietuvą“, in: *Rytas*, 1928, Nr. 14, p. 2.

²⁸ Дмитрий Левицкий, „О положении русских в независимой Латвии“, p. 226.

²⁹ Esu dėkinga Pavelui Lavrineciui, kad atkreipė dėmesį į šį aspektą ir padėjo jį išplėtoti.

³⁰ „Kriminaliniai „krikščionių“ viešpatavimo laikų darbai“, in: *Lietuvos žinios*, 1926, Nr. 163, p. 1.

³¹ „Debatai dėl buv. krikščionių vyriausybės lėšų išaikvojimo partiniams reikalams“, in: *Lietuvos žinios*, 1926, Nr. 164, p. 3.

³² Liudas Gira, „Dėl ko dar reikia mums turėti visišką tikrumą“, in: *Rytas*, 1926, Nr. 170, p. 1.

³³ Anonimas, „Ponas Buchovas spaudosi“, in: *Lietuvos žinios*, 1926, Nr. 180, p. 4.

³⁴ Zenonas Butkus, „Jei opozicija gauna paramą iš svetur...: Tarpukario prosovietinės ir antilenkiškos propagandos kreditoriai“, in: *Kultūros barai*, 1995, Nr. 8–9, p. 84.

pradžią imtas žaisti dvigubas žaidimas. Šiaip ar taip, visiškai akivaizdu, jog rusiška Baltijos šalių periodika buvo erdvė, kurią savo tikslams norėjo panaudoti ne vien sovietai, bet ir vietos valdžia.

Pastebėtina, jog šį faktą dažnai pražiūri Lietuvos istorikai, finansinę paramą rusiškiems leidiniams paprastai siedami išimtinai su komunistiniu sąjūdžiu ir Maskvos įtakų stiprinimu. Tarp kitko, tuo remiantis tvirtinama, jog rusakalbiai žydai buvę nelojaliausi ir jais Lietuvoje pasitikėta menkiausiai³⁵. Tiesa, gal jais Lietuvos valdžia besąlygiškai ir nepasiklovė, bet naudotis naudojosi. Todėl galima nesutikti ir su nuomone, esą tarpukariu rusakalbiai žydai nebuvo įtakingi, nes esą nėjo nė vienas jų laikraštis, neleistos žydu knygos rusų kalba³⁶. Juk antai žodynininkas Benjaminas Sereiskis, kurį mini Liudas Truska, vardydamas Lietuvos kultūrai nusipelnčius žydu kilmės šviesuolius³⁷, išleido ne lietuvių–jidiš, o „Lietuviškai–rusišką žodyną“ ir, beje, primygtinai reikalavo jį recenzuoti tarptautiniame „savajame“ *Сегодня*, – kas ir buvo padaryta.

Taigi rusišką spaudą (tiksliau, kai kuriuos Baltijos šalių atžvilgiu gana geranoriškai nusiteikusius leidinius) Lietuvos, Latvijos ir Estijos gyventojai skaitė, gaudami iš jos ne vien įvairių žinių, bet ir kitokios naudos: galimybę užmegzti tarpusavio diskusijas, patraukti tarptautinės auditorijos dėmesį, pagaliau agituoti savus rinkėjus. Be to, bendradarbiavimas daugeliu atvejų nebuvo stichiška veikla: Baltijos šalių vyriausybės šį procesą kontroliavo ir rusišką spaudą rėmė, kai tai buvo naudinga jaunų valstybių (ar atskirų partijų) interesams. Kaip tik bendradarbiavimu pagrįstą grįžtamąjį ryšį reikia turėti galvoje, kalbant apie Lietuvos inteligentijos santykį su rusų kultūra, ir nepamiršti, kada ir kodėl natūralus procesas buvo nutrauktas, o laikraščių puslapiuose atsirado prievartos ženklai.

* * *

Spaudos istorija liudija daugiaplanį kultūros procesą. Tiesmukos sąsajos čia ne visuomet veiksmingos, bet kaip tik jas pagimdo užmarštis, paspartinta istorinių neteisybių bei nuoskaudų. Tai akivaizdu, pavarčius kad ir enciklopedijas: pavyzdžiui, 1934 m. buvo paskelbtas gana informatyvus straipsnis apie žurnalą *Балтийский альманах*, pabrėžiant jo tarptautinį pobūdį ir pasiryžimą tarnauti bendriems Pabaltijo valstybių literatūros ir kultūros interesams³⁸. Bostoninėje enciklopedijoje straipsnis apie leidinį sutrumpintas

maždaug perpus³⁹, o tiek sovietinėje Lietuvoje leistose, tiek naujausioje „Visuotinėje lietuvių enciklopedijoje“ žinių apie šį periodinį leidinį apskritai nebėra. Sovietams buvo naudinga ištrinti iš Baltijos šalių gyventojų atminties ne tik Lietuvos valstybingumo pėdsakus, bet ir visus prisiminimus apie normalų, ne prievarta grįstą bendradarbiavimą su rusakalbiais kaimynais, nugramzdinti nebūtin tragišką žydu istoriją bei apversti aukštyrų kojom daugelį kitų dalykų. Manding, kol nepanorėsime atitaisyti istorinės tiesos, tol bus galima sakyti, kad sovietinė sistema savo darbą atliko ir džiaugiasi ilgalaikiais padariniais.

Kita vertus, mes patys irgi stengiamės išgyti nuo trauminių patirčių, pabrėždami Lietuvos orientaciją į Vakarų, siekdami iškristalizuoti tarpukariu užsimezgasias tautinės kultūros tendencijas, tačiau pereinamieji procesai lieka tyrimų paraštėse. Žinoma, tautinė kultūra mums yra ir turi būti reikšmingiausia, tačiau sena kaip pasaulis tiesa, kad pokyčiai neįvyksta per vieną dieną. Ne tik daugiakultūris Vilnius, bet ir Kaunas pirmaisiais Nepriklausomybės metais nebuvo lietuviškas miestas. Dar 1923 m. stambiausias JAV lietuvių dienraštis „Naujienos“ paskelbė žinią „Kaunas lietuviškas“, pasakodamas, jog Laikinojoje sostinėje daugėja lentelių su lietuviškais gatvių pavadinimais, lietuviškų įmonių bei krautuvių iškabų, o lenkiškų ir žydiškų užrašų vis mažėja⁴⁰. Ne vienas iš Rusijos universitetų sugrįžęs inteligentas anuomet beveik nemokėjo lietuvių kalbos. Pavyzdžiui, Jurgis Karnavičius tol nesulaukė pripažinimo, kol neišmoko lietuviškai ir savo patriotizmo neįrodė sukurdamas „Gražiną“ (1933) bei „Radvilą Perkūną“ (1937); ne kitaip grįžimas į Lietuvą susiklostė ir daugeliui kitų teatro ir muzikos atstovų. Maža to, Marija Mašiotaitė-Urbšienė savo atsiminimuose vaizdžiai dėsto, jog kalbėti mišriu rusų-lietuvių kalbų žargonu tarpukario Kaune buvę madinga – ir visa tai ne prastuomenėje, o aukščiausio valdžios sluoksnio aplinkoje!⁴¹

Kalbėjimas rusiškai ar rusiškos spaudos skaitymas nereikia, kad tarpukario gyventojai nebuvo Lietuvos patriotai. Tiesiog tai liudija, jog kultūros reiškiniai buvo per daug sudėtingi, kad tilptų į vienaplanes schemas, o lietuvių, rusų, žydu, lenkų, baltarusių, vokiečių kultūros sankirtų tebelaukia ilgi tyrimų metai. Dabar mes jau turime galimybę atidžiau į juos išžiūrėti, pajusti niuansų gausą bei svarbą – kodėl gi nepradėjus nuo ktoniško požiūrio į tarpukario Lietuvos rusišką spaudą, kuri dažnai tapdavo ne vien tautinių mažumų, bet ir pačių lietuvių veidrodžiu? ❧

³⁵ Bernaras Ivanovas, *Tautiškumo beiškant Antano Smetonos Lietuvoje: Tautinių įvaizdžių klausimas*, Vilnius: Versus aureus, 2005, p. 99–107.

³⁶ Liudas Truska, *Lietuviai ir žydai nuo XIX a. pabaigos iki 1941 m. birželio*, Vilnius: VPU leidykla, 2005, p. 146.

³⁷ *Ibid.*, p. 118.

³⁸ „Baltijskij Almanach“, in: *Lietuviškoji enciklopedija*, t. 2, Kaunas:

Spaudos fondas, 1934, p. 953.

³⁹ „Baltijskij Almanach“, in: *Lietuvių enciklopedija*, t. 2, Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1954, p. 120.

⁴⁰ Lietuvos darbininkas, „Kaunas lietuviškas“, in: *Naujienos*, Chicago, 1923, Nr. 184, p. 2.

⁴¹ Marija Mašiotaitė-Urbšienė, *Atsiminimai*, in: *LLTI BR*, f. 11, b. 172.

Bažnyčia – kultūros naikintoja?

TOMAS DAUGIRDAS

Žvelgiant į šiuolaikinę Lietuvą, galėtų atrodyti, kad Bažnyčia yra vertybių griovėja ar bent joms priešiška. Visa Lietuva, regis, daugiausia užsima tuo, kad taptų kuo gražesne: kloja trinkeles gatvėse, gerina kelius, perdažo pastatų fasadus, rūpinasi skoningais interjerais ir kitokiomis priemonėmis kuria savo įvaizdį. Gražinimosi vajaus įkarštyje ryškėja kontrastai, kurių vieną svarbiausių sudaro atsainiai prižiūrimos Bažnyčių saugomos kultūros vertybės. Tačiau toks santykis su kultūra gali rodyti, kad krikščionybė rūpinasi kitokiomis vertybėmis, kurioms kultūra nėra svarbi.

Bažnyčios santykis su reikšminga kultūra neretai esti interpretuojamas net kaip godumas ar priešiškus visumenės ir žmonių kultūrinėms teisėms. Antai Katalikų Bažnyčios hierarchai prieš kurį laiką dėjo visas pastangas, kad iš valstybės globos sugražintų Katedros lobyną. Priežiūra, kurią vertybėms buvo suteikusi valstybė, būtų džiuginusi bet ką, tačiau ne Bažnyčios atstovus. Kultūrą ypač vertinančiam žmogui toks siekis galėtų pasirodyti kaip pažeidžiantis jo teises. Vertybės, kurios būtų saugiai eksponuojamos ištiklintuose stenduose, kur jas galėtų pamatyti turistai ir vietiniai gyventojai, jas įvertinti ir jomis didžiūotis, yra tarsi paslepamos bažnytinėse saugyklose.

Gero skonio kultūros mėgėjų veikiausiai gali papiktinti daugelis dalykų, susijusių su bažnytiniu gyvenimu. Nuvažiavęs į provinciją ir pasigrožėjęs barokinio ar kurio vėlesnio stiliaus bažnyčia, jis gali likti priblokštas, patekęs į jos vidų. Paveikslai ir bažnyčios vidinė puošyba gali pasirodyti

esanti visiškai kičinė. Blogai nutapyti ar „saldūs“, tarsi iš proginų atvirukų paveikslai paveikslėliai, piešiniai, šviestuvai, dirbtinės gelės yra absočiučiai skandalingos detalės, nederančios prie kultūriškai vertingo pastato, netgi darkančios jo kultūrinės autentiškos vientisumą. Žvelgiant iš kultūrinės perspektyvos, tokia aplinka visai neugdo tikinčiųjų estetinio skonio. Priešingai, ji tarsi žaloja. Atrodytų, kas trukdo klebonui pasikviesti kokį interjero dizainerį ar net paveldo specialistą, kuris patartų, kaip skoningai sutvarkyti bažnyčią. Tai galėtų ir nieko nekainuoti, nes neabejotinai nuširdžių tikinčiųjų esama ir tarp estėtų. Tačiau taip nevyksta.

Viskas rodytų, kad parapijų klebonams ir net Bažnyčios hierarchams visai nerūpi bažnyčiose esančios neabejotinos vertybės. Kelis šimtus metų siekiančiam bažnytinės tapybos išsaugojimui, istoriškai vertingų paveikslų restauravimui neskiriamas dėmesys, tarsi priderantis valstybei ir visuomenėje vertingomis kultūros vertybėmis. Panašiai yra ir su kai kuriais neabejotinai vertingam paveldui priskirtiniais vienuolynais ar bažnyčiomis. Didžiam paveldo saugotojų gauduliui ar net pykčiui, nelabai rūpinamasi atkurti jų autentišką kultūrinį pavidalą, į juos įmontuojamos kultūriškai nepateisinamos detalės, o neretai jie tarsi paliekami suirti. Naujai statomoms bažnyčioms taip pat pasirenkami ne patys geriausi architektūriniai projektai. Nėra įprasta, kad kunigai verstušį per galvą, ieškodami lėšų jų valdomoms kultūros verty-

bėms išlaikyti ar vertingoms naujoms sukurti.

Lietuvoje, kaip ir daug kur Europoje, pačios Bažnyčios, jų tradicija traktuojamos kaip kultūros vertybės. Antai Vilniuje ypač didžiuojamasi bažnyčių gausa ir pačiais pastatais. Bažnyčiomis džiaugiamasi anaip tol ne kaip gyvybingo tikėjimo vietomis. Jos vertinamos kaip architektūriniai paminklai, dėmesio verti istoriniai pastatai. Iš pradžių galbūt abejotinos vertės dalykai, ilgai prabuvę Bažnyčios globoje, dėl laiko, o ne jų santykio su religija, įgauna kultūrinę vertę. Šia prasme ir konfesijos ar religijos, turinčios ilgametes tradicijas, tampa kultūriškai vertingos. Tai galioja kalbant ne vien, pavyzdžiui, apie konkrečius liturginius objektus, bet ir apie ritualus, bažnytinę struktūrą. Šia prasme net konkrečios konfesijos tikintieji turi kultūrinę vertę. Ypač jei tokia tikinčiųjų bendruomenė – nedidelė ir yra turėjusi įtakos Lietuvos istorijai. Totoriai, karaimai, žydai, liuteronai, kalvinistai yra gyvos kultūros vertybės.

Jei Bažnyčios ir krikščionybė Lietuvoje yra kultūros dalykas, tai jam išnykus nuskurstų bendras kultūros laukas. Sekdami susireikšminusios kultūros pėdomis, veikiausiai prieitume prie išvados, kad Bažnyčios kaip vertybės turėtų patekti kultūros sergėtojų globon. Pastarieji turėtų stengtis, kad nemažėtų tikinčiųjų ir kad tam tikros Bažnyčios ilgainiui iš Lietuvos neišnyktų. Patebėję tradicijų ir ritualų vertumo menkėjimą ar keitimąsi, jie vei-

kiausiai net galėtų bausti tam tikrus žmones, atsakingus už Bažnyčios gyvavimą ir gyvybingumą. Tai, žinoma, groteskiškas vaizdas, tačiau jis padeda aiškiau atskirti lygmenis.

Dažnai atsainus Bažnyčios atstovų ir net tikinčiųjų požiūris į jų globoje esančias kultūros vertybes rodo ne jų kultūrinį neišprusimą ar negatyvų nusistatymą estetikos ar meniškumo atžvilgiu. Tai tiesiog atskleidžia, kad kultūros ir tikėjimo vertybės nesutampa, kad bažnytinis gyvenimas nesileidžia išspraudžiamas į kultūros vertybių rėmus. Krikščioniškosios vertės rikiuojamos ne pagal kultūrinę estetinę, o pagal šventumo hierarchiją. Nelygstamos vertybės kultūrine prasme gali būti visai niekinės šventumo prasme. Senas ir gerai nutapytas bažnyčioje kabantis paveikslas šventumo hierarchijoje gali turėti tokią pat ar net mažesnę vertę nei koks nors kičiniu vadintinas šventas paveikslėlis. Kultūringoji visuomenė gali rūpintis Pažaislio vienuolyno ansamblio pastatų estetinės ir architektūrinės vertės išsaugojimu. Tačiau žvelgiant tikėjimo bendruomenės akimis, ši reikšmė užims toli gražu ne pirmą vietą. Archeologai ir mokslininkai gali kiek įmanydami stengtis, kad būtų išsaugotos Lietuvoje unikalios, senos, ką tik atrastos freskos Trakų parapinėje bažnyčioje. Tačiau abejotina, kad tuo labai rūpintųsi Bažnyčios atstovai. Religiniam vertybiškumui pastatai ar papuošalai turi ne besąlygišką, o antrinę, pagalbinę reikšmę. Bažnyčios gyvenimui kultūra tėra bendras fonas, kurio estetiškas lygis ar istoriškumas tėra sąlyginės vertės dalykai.

Religinės vertybės yra neatskiriamos nuo konteksto ir aplinkos, kuriose jos esti. Šiuose kontekstuose atsirandantys, kultūriniais laikomi daiktai nėra vertingi savaime: jie atlieka tam tikrą funkciją. Žvakidės svarbios, nes jose per Mišias gali degti žvakės, taurės yra skirtos apeiginiam vynu. Kultūrinis daiktų vertingumas tėra tarsi puošiantis forma turiniui. Šventumo

prasme relikvijoriai yra vertingi ne dėl juos puošiančių ornamentų, o dėl relikvijų, kurioms jie skirti. Tikinčiamajam gali visai nerūpėti, kokia yra paties relikvijoriaus būklė. Svarbiausia, kad jis būtų tinkamas naudoti pagal savo paskirtį. Muziejininkas, norėdamas tinkamai eksponuoti vertybes, šventus kaulus kaip kultūriškai nesvarbius iš relikvijoriaus veikiausiai pašalins. Be to, muziejininkui turbūt būtų idealiausia, kad bažnyčiose nesipainiotų kultūrinių problemų neretai sukeliantys tikintieji ir kunigai. Vien tuomet jos taptų tarsi grynomis vertybių eksponavimo vietomis (prisimenate Vilniaus paveikslų galeriją?).

Tikintiesiems ir kunigams iš tiesų nėra svarbu, kad pasižiūrėti bažnyčiose esančių kultūros ar istorinių vertybių imtų plūsti turistai. Jiems tai yra maldos vietos, kurių svarba neturi priklausyti nuo jų apipavidalinimo estetinio lygio. Maža to, šioje erdvėje jie kaip svarbiausius bus linkę išdėstyti dalykus, kurie veikiausiai neturės jokios kultūrinės vertės ir taip tarsi pažeis religinių vietų menamą muziejinį vientisumą. Antai anokia kultūros vertybė yra Elektrėnų bažnyčia ar akmuo su Marijos pėdos atspaudu. Lietuvos Kryžių kalnas yra tarsi laikomas paveldo vertybe. Tačiau veikiausiai dėl jo kaip liaudies antisovietinės rezistencijos simbolio reikšmės, o ne dėl kultūrinio pripažinimo „šventa“ vieta. Kultūriniu požiūriu Kryžių kalnas yra skandalingas. Žmonės nesilaiko jokios kryžių statymo tvarkos ir kryžių darymo meninių kanonų.

Faktas, kad dalykų šventumas nepriklauso nuo jų meninio ar kultūrinio lygio, yra veikiausiai didžiausias akibrokštas kultūrai ir kūrėjui. Aukščiausio meninio lygio kūriniai gali užimti labai tolimą vietą šventumo eilėje. Tai yra akibrokštas kūrėjui, galvojančiam, kad pati kūryba, kūrimo aktas tarsi jau esąs duotas iš aukščiau, tarsi pretenduojantis į šventumą, taigi panašių dalykų gali nusipelninti ir kūrinyms. Menininkui daug lengviau rinktis neapibrėž-

tą dvasingumą, neretai padailintą pagoniškais motyvais, nei krikščionišką požiūrį į dalykus. Toks dvasingumas daug lengviau pasiduoda kultūriniam įhierarchinimui. Veikiausiai dėl tų pačių priežasčių ir nekuriančiam žmogui daug lengviau priimti kaip vertingą dalyką tarsi įdvasintą kultūros reiškinį ar kūrinį, nei neretai abejotino estetinio patrauklumo šventumo išraiškas.

Pasireišianti regima sankirta tarp kultūros ir bažnytinio pasaulio yra atgarsis labai seno konflikto tarp kultūros vertybių ir šventumo. Pati krikščionybės pradžia yra labai neestetiška, susijusi su vargu, pažemimu, kančia ir mirtimi. Neatsitiktinai ši sankirta ryškėja Lietuvoje šiaudien. Kai labai daug kalbama ir galvojama apie atrodymą ar įvaizdį, tai stengiamasi atsikratyti dalykų, kurie galėtų jį gadinti ar iškreipti: purvinų fasadų ar sutrūnijusių kaulų. Randasi atgrasumas bet kokioms užuominoms apie žmogiškas nelaimes ir silpnumą, taigi ir apie skonio neturėjimą.

Tačiau kultūros vertybės žmonėms yra svarbios. Kultūra moko, kaip jausti ir matyti pasaulį. Ji yra išsaugojusi bendrijos atmintį, drauge konsoliduoja dabarties žmones, išryškindama jos jausenas ir lūkesčius. Ji turi galią tarpininkauti tikėjimo prasme mažai ką bendra turintiems žmonėms, kurie gali būti krikščionys, postmodernistai ar ateistai. Lietuvoje priešprieša tarp kultūros ir šventumo yra aštri, nes gyvename savitos kultūrinės pradžios situacijoje. Kultūra pirmiausia gerimės, o nesame jos įsisavinę. Kultūros tradicija labiausiai rūpinasi paveldosaujininkai. Jie dirba tarsi vien tam, kad nuo šiandienų barbarų būtų išsaugotos vertybės kartoms, kurios bus pajėgios jas suprasti, jas vertinti ir jomis grožėtis. Neabejotina, kad tokių šiuolaikinių kultūros barbarų esama visose visuomenės grupėse, taip pat ir tarp krikščionių. Teliaka tikėtis, kad kultūra anksčiau ar vėliau taps mūsų gyvenimo, apimančio kasdienybę ir tikėjimą, dalis. ❧

PAGRINDINĖ BŪKLĖ IR (GALBŪT) VAISINGOJI MOTINA

Kęstutis Skrupskelis

Ši savo kalbėjimą traktuojau kaip bandymą, galbūt ne-reikšmingą žaidimą žodžiais, siekdamas save įtikinti, jog po tiek metų istorinių bei biografinių smulkmenų mėsinėjimo, filosofiją esu tik primiršęs, o ne kiaurai pamiršęs. Kartu noriu ir kažin ką išsiaiškinti, nors tiksliai nežinau, ko nesuprantu ir kodėl. Mane išjudino atsiktinai vartytas, kosmologijai skirtas šių dienų mokslo populiarinimo veikalas (taigi tamsuoliams mokslo srityje – tokiems kaip aš), kalbantis apie pirminį, didįjį sprogimą kaip visatos pagrindą, o mus visus vaizduojantis tupint ant vienos menkos, vos pastebimos per erdves skriejančios skeveldros. Galbūt turėtume kalbėti apie svirduliuojančią tupinčiųjų kosmologiją, kai, su viltimi užgriebti neklibančią laikiklį, paklausime: jeigu mus neša skriejanti skeveldra, tai kas neša skeveldrą, ant kurios esame patupdyti?

Dėstydamas filosofijos įvadą mėgstu pradėti nuo Tomo Akviniečio penkių būdų įrodyti Dievo buvimą. Nemaniau, kaip ir dabar nemanau, kad Tomui pasisekė, kad visos protaujančios (racionalios) būtybės, keletą pastraipų perskaičiusios ir jas teisingai supratusias, pasakys: „taip, dabar žinau Dievą esant“. Bet šie argumentai patogūs kaip įvadas į tradicinės metafizikos problematiką, ir pradendantiesiems su jais verta susipažinti. Taigi man Tomo penki būdai ilgai tebuvo pretekstas kalbėti apie kitus, įdomesnius dalykus. Kartu maniau, kad tradicinė metafizika – kaip siekis šį tą sužinoti apie tikrovę, gauti žinių – yra atgyvenusi, svarbi kultūrinės praeities dalis, bet nereikšminga nei mūsų laikų mokslui, nei filosofijai. Šią mano nuotaiką formavo ir Immanuelis Kantas, ir pragmatistas Williamas Jamesas, ir mūsų pačių Antanas Maceina. Jie, kartu su visu būriu kitų filosofų, kalbėdami skirtingomis filosofinėmis kalbomis ir pradėdami vis kitose vietose, priėjo, plačiai apibendrinus, maždaug tą pačią išvadą: tradicinė metafizika priklauso kultūros praeičiai. O sutarimas, kaip žinome, yra ženklas, kad pasiekta kažkas teisinga.

Kalbėdamas apie tradicinę metafiziką kaip kultūrinę liekaną, vartoju būtajį laiką: *maniau* ją esant liekana. Bet perskaitęs minėtą populiarią knygą apie šių dienų

kosmologiją, nebesu tikras. Nebegaliu atsikratyti minties, kad, atidžiai Tomą skaitydami, išmoktumėme vertingų dalykų net ir pačios mokslinės kosmologijos plėtotėi. Pradedu įtarti Tomą kažką įrodžius, nors vis dar manau tą kažin ką nesant krikščionišką Dievą. Galbūt įrodžius tik tiek, kad esama kažin ko, labai svarbaus, ko niekada nesuprasime. Kitais žodžiais, pradedu įtarti, kad tvoros, skiriančios religinę metafiziką nuo mokslinės kosmologijos, nėra. Galbūt tėra tik taikai palaikyti išvesta improvizuota demarkacijos linija, kiekvienai kovojančiai pusei paliekant turimą teritoriją, bet nenustatant tikrosios sienos visiems laikams.

Tomą Akvinietį dėstydamas pabrėždavau, kad savo išvadą jis formuluoja atsargiai. Tomas nesako: sekdami judintojų, priešasčių ar būtinų būtybių grandines pasiekiamo Dievą, ir Dievą pasiekę sustojame, lyg tyčia pamiršę paklausti, iš kur atsirado Dievas. Tomas sako: grandinei negalint būti begalinei, ją sekdami esame priversti sustoti, ir tai, ties kuo esame priversti sustoti, vadinsime Dievu. O ties kuo esame priversti sustoti? Sustojame, pasiekę esybę, kuri neatsirado, bet yra. Tokią vadinkime esybe-iš-savęs – būtent tokia, kurią adekvačiai supratęs nekiltų jos kilmės klausimas, ir taip būtų iš jos pačios esmės. Pagal Tomą, jeigu tokia esybė-iš-savęs ne vien tik būtų, bet ir save suprastų, tai kilmės klausimas jai nekiltų ir negalėtų kilti. Esybės-iš-savęs kilmės klausimas yra metafizinė nesąmonė, galimas kelti vien tik tariant atitinkamus žodžius, bet nesupratęs, apie ką kalbama. O tai, kad klausimas, nežiūrint visko, dažnai būna keliamas, rodo esminį žmogaus žinojimo ribotumą, silpnumą, kad esybės-iš-savęs ne vien nesuprantame, bet ir negalime suprasti.

Anksčiau temaniau, kad antrąją, atsargiąją išvados formuluote Tomas išvengia šablonu tapusio priekaišto, neva jis paprasčiausiai sustojantis ten, kur jam kaip tikinčiajam patogiu, su viltimi, kad niekas nepaklaus, – tai kodėl neieškai Dievo priežasties? Dabar pradedu įtarti, kad skirtumas tarp minėtų dviejų išvadų gilesnis ir įdomesnis. Pirmoji formuluotė – pasiekę Dievą sustojame – Dievą paverčia gamtine būtybe, stovinčia atitinkamoje priežasčių grandinėje. Ir apie visas gran-

dinėje stovinčias būtybes metafizika leidžia klausti, kas jas pagamino. Tačiau antroji formuluotė mums pristato Dievą kaip *transcendentinę paslaptį*. Taigi esybė-iš-savęs veikiau yra tikrinis vardas, nurodantis, kad kažin kas yra, tačiau, kaip ir visi tikriniai daiktavardžiai,

Iliustracija iš kardinolo Pierre d'Ailly traktato *Concordantia astronomiae cum theologia*. Apie 1490. Nacionalinė biblioteka, Paryžius

nepasakantis, kas tai yra. Geriausiu atveju, tuo vardu nurodome mąstymui kryptį, bet nepradedame sąvokinio išlukštenimo darbo.

Tomas esybė-iš-savęs tapatina su krikščioniškuoju Dievu, remdamasis krikščioniškąja tradicija: „tokia visi vadiname Dievu“; taip pat argumentuodamas, kad tai turi būti asmuo – žinantis, tikslingai veikiantis, geras; ir kad tokia esybė tegali būti vienu vienintelė.

Iš studentavimo laikų dar prisimenu iš neoplatonizmo kilusią negatyviają teologiją. Pagal jos mokymą teiginiai apie Dievą negalimi. Apie Dievą galimi vien neiginiai: Dievas nėra geras, Dievas nėra asmuo, Dievo nėra. Ne ta prasme, kad Dievas būtų žemiau gerumo, asmeniškumo, buvimo, bet ta, kad jis esti aukščiau visko, ką žmogus patiria ir gali tiesiogiai išsakyti. Kalbėdamas apie transcendentinę paslaptį, noriu sujungti senų laikų negatyviają teologiją ir mūsų laikams suprantamesnę filosofinę kalbą, pasak kurios, pabrėžiant, kad iš žmogiškojo stebėjimo kampo žmonės niekada ne-

išsilaisvina, tad viskas, kas yra už pažinimo ribų, yra paslaptis. Šia prasme „transcendentinės paslapties“ sąvoka, nepasitenkinanti vien neoplatoniškais neiginiais, esybei-iš-savęs suteikia tam tikrą pozityvų turinį, tačiau ne kaip tradicinių Dievo atributų sąrašą, bet kaip žmogiškosios sąmonės dalį. Transcendentinė paslaptis žmogiškojo stebėjimo požiūriu yra ne tai, ko mes paprasčiausiai nežinome, bet tai, kas mus gundo, vilioja, traukia, žada kažką nenusakomai vertinga, ko mes niekada neišsakome. Šią išvalgą plėtojant ligi kraštutinumo, kartais net teigiama, kad ši mūsų sąmonės aspektą apipavidalinti tegalinti poezija. O filosofija, ištarus tikrinį daiktavardį „transcendentinė paslaptis“, pasiekia neperžengiamą ribą.

Tomas, dažnai sakoma, buvęs stipriai paveiktas negatyviosios teologijos. Negatyviosios teologijos, tikriausiai nesuprasdamas ką daro, atsisakė Descartes'as. Jos atsisako, apie ją nieko nežinodama, ir anglosaksiškoji, moksliniu gamtos pažinimu besiremianti natūralioji teologija, – taigi toji, kuriai „Dievo teorija“ ir „evoliucijos teorija“ yra besivaržančios, tame pačiame lygmenyje išsitenkančios teorijos, ir todėl vieną pripažinus teisinga, būtina antrąją skelbti klaidinga. Dėl šios natūraliosios teologijos Jungtinėse Amerikos Valstijose jau keletą dešimtmečių bylinėjama teismuose ir mokyklų globėjų tarybose. Ji taip pat yra susilaukusi daugybės ateistinių atkirčių, parašytų autoritetingų autorių, literatūriškai stiprių, tačiau, mano nuomone, filosofškai naivių. Tuose atkirčiuose nemažai – nepelnytos – pylos gauna ir Tomas.

Arčiau negatyviosios teologijos stovėjo Kantas. Manau, prie negatyviosios teologijos išvalgų, – bet ne prie jos žodyno, – grįžo XX a. egzistencialistai, tarp jų ir Antanas Maceina, – ta prasme, kad jiems Dievas nėra žinojimo objektas. Maceina, skirdamas žinojimą nuo interpretacijos, pabrėžia interpretacijos asmeniškumą. O pabrėžus asmeniškumą, filosofija kaip interpretacija atsiduria labai arti poezijos, nors ir nenustoją buvusi protaujanti, racionali.

Tai tokia pirmoji dalis. Ją apibendrinti galima taip: jeigu Dievas yra, tai Jis yra esybė-iš-savęs ir todėl – transcendentinė paslaptis. Dabar mėginasi žengti keletą žingsnių kita kryptimi. Trumpai pakalbėsiu apie mokslo ir religijos santykį.

Dažnai, bent jau vykstant populiaroms kontroversijoms, mokslas ir religija suvokiami kaip varžovai. Ką teigia vienas, kitas neigia ir todėl, negalėdami išpažinti abiejų, esame priversti rinktis arba pirmą, arba antrą. Manau, kad toks suvokimas – filosofinio neišsilavinimo pasekmė. Minėta anglosaksiška natūralioji teologija, nors ir būdama svetima katalikiškajai filosofinei tradicijai, gundo ir katalikus, juos masina savitu „liaudies frontu“ prieš bedievius, bet yra filosofškai naivi. Šiai

teologijai Dievas yra dar vienas gamtinis veikėjas, tiesa, už kitas gamtos galybes galingesnis, bet iš esmės nuo jų nesiskiriantis. Pasak jos mokymo, paties gamtos mokslo plėtotei būtinas Dievas. Todėl mokslininkai ateistai klystantys, teigiantys netiesą, neva tokios gamtinės galybės nėra. Savo ruožtu esama ir mokslininkų, gyvenančių tariamo mokslo ir religijos karo nuotaikomis, tebeveikiamų XIX a. pozityvizmo. Paradigminis čia yra kiekviena proga primenamas, šablonu tapęs (bet, mano nuomone, neteisingai suprstas) Galilėjaus pasmerkimas. Mokslo ir religijos kaip varžovų supratimas liudija, kad filosofijos kultūrinė įtaka mūsų laikais silpna, bent JAV, nors universitetuose jos turbūt gausiau negu ankstesniais laikais.

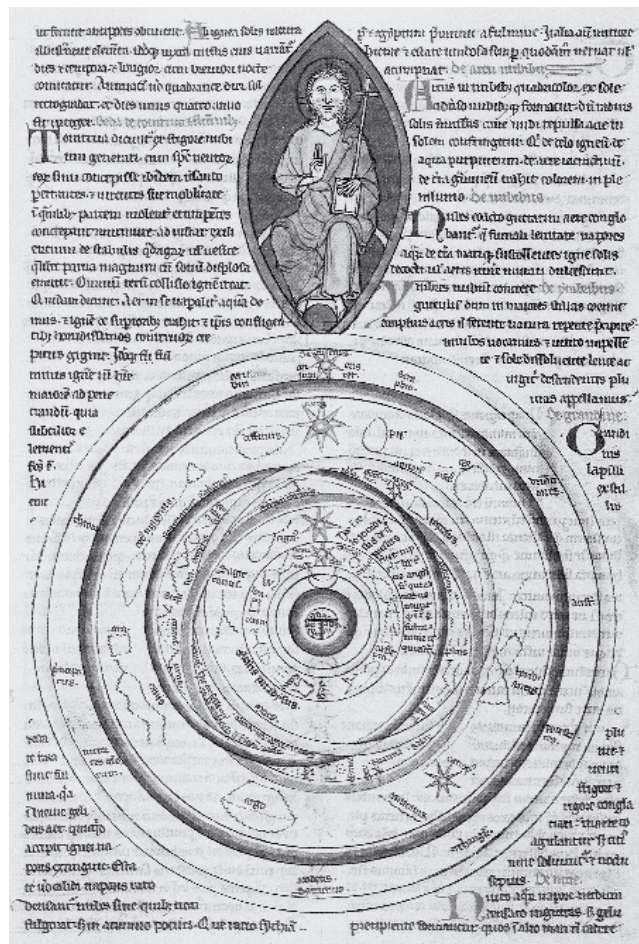
Jau Viduramžiais sakyta esant dviejų tiesų: Apreiškimo ir graikų pagoniško mokslo. Subtilesne forma dviejų tiesų teoriją atgavino Kantas. Ją plėtojo beveik visai užmirštas XIX a. anglosaksiškasis idealizmas. Dviejų tiesų teoriją randame ir Maceinos bei Juozo Girniaus galvosenosose. Jungiant ir apibendrinant įvairias filosofines tradicijas, susiklosto apytikriai toks požiūris: žaidžiami du skirtingi žaidimai (žodžiu „žaidimas“ nusakant veiklą pagal nustatytas taisykles), suprantant, kad galima sukurti ir kitų, savo taisykles turinčių žaidimų. Pavyzdžiui, krepšinio taisyklės nedraudžia mums susigalvoti šachmatų. Kol kiekvienas laikosi savų taisyklių ir žaidžia savo aikštėje, tarp jų konfliktas negali kilti. Ir žmonės renkasi: žaidžia arba vieną, arba antrą, arba abu, arba nė vieno.

Kokios esti mokslinio žaidimo taisyklės, filosofinė tradicija bendrais bruožais yra pakankamai išryškinusi. Pagrindą duoda Kantas: mokslas priežastingumo ryšiais jungia reiškinius laike ir erdvėje. Kanto kalbą išvertę į modernesnę ir ją šiek tiek papildę, turėtume maždaug tokias taisykles: mokslinėse hipotezėse tegali figūruoti būtybės, esančios laike ir erdvėje; būtybes jungia tik laikiško priežastingumo santykiai; mokslinė hipotezė tegali būti suformuluota tik taip, kad, atsiradus tam tikriems stebėjimams, būtume priversti hipotezę atmesti (falsifikavimo principas).

Šiuo požiūriu gamtos mokslas niekada neužsibaigs, netars paskutinio žodžio, bet kartu ir niekada savo darbo neužbaigs transcendentine paslaptimi. Jį galima plėtoti įvairiomis kryptimis, niekada nepasiekiant ribos. Tai pasitvirtino maždaug prieš šimtą metų. Tada būta manančių pagrindinius fizikos dėsnius esant nustatytus, likus tik smulkmenoms, – ir štai pasirodė Albertas Einsteinas ir taip toliau.

Akivaizdu, kad minėtoms taisyklėms galiojant, Dievas mokslinėse hipotezėse figūruoti negali. Kitaip tariant, ir teigdamas, ir neigdamas Dievą, gamtos mokslas nebežaidžia savo aikštėje. Ne savo aikštėje žaidžia ir minėta anglosaksiška natūralioji teologija, kalbėdama apie Dievo buvimą gamtos mokslo ribose. Dviejų žaidimų

požiūriu mokslo ir religijos susikirtimai – ir bandymas religiniais motyvais koreguoti mokslą, ir mokslinė religijos kritika – kyla todėl, kad ir viena, ir kita pusė kartais neatsispiria pagundai žaisti svetimoje aikštėlėje. Sunkiau nustatyti antrojo žaidimo taisykles: filoso-

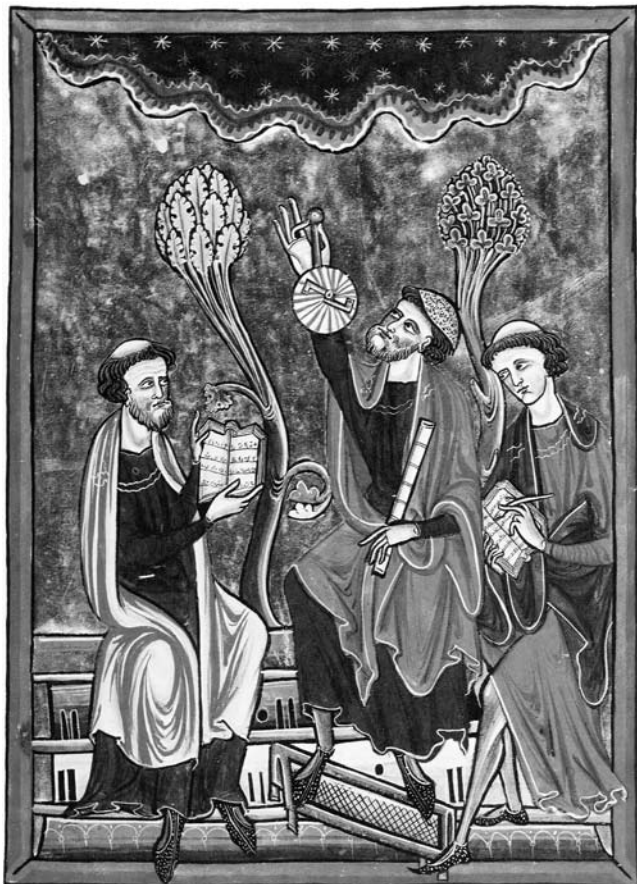

Iliustracija Jėzus – teisingumo saulė iš Lamberto de Saint Omero *Liber Floridus*. 1260. Šv. Genovaitės biblioteka, Paryžius

fijos istorijoje randame pernelyg daug atsakymų. Jų skalė per plati: nuo Kanto neišvengiamųjų grynojo praktinio proto postulatų ligi maceiniškojo asmeniško, poetinio atsiliepimo. Kanto sprendimas dar gana panašus į teorinį žinojimą; ir mokslo, ir kitu religijos atveju esame verčiami tikėti vienaip, o ne kitaip. O sekdami kad ir Girniumi, sakytume, kad antrojo žaidimo turinį pasirenkame laisvu apsisprendimu.

Tad baigiu antrąją dalį. Jos esmė: mokslas ir religija negali nei vienas kitam prieštarauti, nei sutarti. Dabar trečioji dalis. Mano šios dienos temai tereikalingas tik vienas kitas mokslinės kosmologijos momentas. Sakoma maždaug taip: kosmosas atsirado sprogus pirminei, pagrindinei būklei. Tyrinėdami sprogimo skeveldras, mokslininkai vis artėja prie pagrindinės būklės. Kiek

žinau, tėra likusi ištirti tik neįsivaizduojamai trumpa sekundės dalelytė. Atrodo, dar keli žingsniai, ir žinosi-me, koks buvo kosmosas jam dar nesproguos. Bet ar tik-rai taip? Filosofijos istorija siūlo tris galimų atsakymų

Iliustracija *Astronomai* iš Blankos Kastilietės psalmyno. XIII a. Arsenalo biblioteka, Paryžius

šeimas. Juos svarstysiu atsižvelgdamas į skirtingų at-sakymų reikšmę svarstant mokslo ir religijos santykį.

Pirmasis atsakymas kreiptų mūsų galvoseną pozity-vistine linkme – esą tarp mokslo ir religijos vykstanti kova, kurią tarp išsilavinusių, maįstančių žmonių reli-gija pralaimėjusi, kai Katalikų Bažnyčia nesėkmingai pamėgino, pasmerkdama Galilėjų, užkirsti kelią moks-lo plėtotei. Nuo tada kultūros istorija – tai besiplečian-čio mokslo ir vis į kovą stojančios, pralaiminčios, kas-kart priverčiamos trauktis religijos istorija. Dabartiniu metu Amerikoje natūralioji teologija kartais pravard-žiuojama „spragų teologija“, kaip esą tetinkama vien užkimšti vieną kitą moksle užsilikusią spragą. Taigi šiuo požiūriu religijai telikęs vienas sklypelis, būtent – gyvybės kilmės klausimas. Ir kai jis bus atsakytas, reli-gijai nebeliks jokios erdvės.

Kas turėtų nutikti, kad šios pozityvistinės viltys pasi-teisintų? Prisiminkime, kad mokslo pažanga – ne vien naujų faktų atradimas, bet ir naujų sąvokų sukūrimas.

Palyginus su mūsų protėviais, mes ne vien tik daugiau žinome, bet ir kitaip galvojame. Šia prasme mokslas griauna ne vien kasdienio stebėjimo tiesas, bet ir iš to stebėjimo kylančius galvojimo būdus. Šį teiginį mėgs-tu paryškinti ir iliustruoti faktu, jog Kolumbo laikais buvo manančių jį galėsiant nuplaukti, bet negalėsiant sugrįžti. Nežinodamas, kaip konkrečiai jie šį reikalą svarstė, tegaliu mėginti savo vaizduotėje jų argumen-taciją atkurti. Spėčiau ją buvus pasitenkinančia kasdie-nio stebėjimo siūlomomis analogijomis, tokiomis kaip ši. Obuoliu laipiojanti musė kartais stovi obuolio viršuje, kojomis žemyn, kartais kabo apačioje, kojomis aukštyn. Kadangi žemė kaip obuolys apvali, tai Ispanija esanti rutulio viršuje, nes ispanai vaikšto kojomis žemyn, is-panių sijonai dengia jų kojas, ne galvas (įsivaizduokite, kas būtų, jeigu mūsų musę apvilktume sijonu). Taigi Kolumbas išvykdamas plauks į pakalnę, o užsimanęs grįžti – į kalną. O tai jau daug sunkesnė užduotis.

Mums visa tai juokinga, nes mumyse įaugusi kas-dieniam stebėjimui svetima žemės traukos sąvoka. Manau panašiai nutikus ir Galilėjaus atveju. Kai ku-rių tyrinėtojų nuomone, popiežius gynęs ne religiją, bet kasdienės patirties, kasdieniu stebėjimu pagrįsto aristotelinio mokslo bei filosofijos ir Šv. Rašto sintezę. O štai matematikas Galilėjus šią užbaigtą, per visas mokyklas skleidžiamą sintezę griauna, vietoj jos siū-lydamas niekam nesuprantamą egzotiką. Kaip, pavyz-džiui, į kasdienio stebėjimo ribas gali įsiterpti „iner-cijos“ sąvoka? Visi juk matome, kad akmenys juda, kai vaikai juos pakelia ir meta, o grįžę žemėn judėti nustoja. Ir kur, stebint bežaidžiančius vaikus, matyti inercija? Neatsitiktinai Galilėjų pavadinau matema-tiku, nes istorikai sako, kad tuo metu manyta mate-matiką tiriant tik formalias galimybes. Šitaip žiūrint galima pripažinti matematinę galimybę Žemei suk-tis aplink Saulę. Bet ko ši galimybė verta, kai visi matom Saulę, o ne Žemę, judant, kai apie judančią Saulę rašo Šv. Raštas, kai šitai pavirtina ir fizika, ir filosofija? O Galilėjus atėjo tuščiomis rankomis, alternatyvios sin-tezės užantin neužsikišęs. Pabandykime įsivaizduoti Galilėjaus sekėjus rengiant pilną, vieningą pradžios mokyklos programą.

Dabar grįžkime prie mūsų laikų kosmologijos. Mane domina ir tai, kad didžiojo sprogimo teorija lengviau įsiterpia į kasdienio stebėjimo rėmus negu Galilėjaus kalbos apie inerciją. Sprogimai ir lekiančios skeveldros – mažos ir didelės – dažnas reiškinys. Atrodo, te-reikia padidinti mastą ir viskas. Taigi nors tarp mokslo ir kasdienio stebėjimo tikriausiai visada išliks įtampa, mokslui nėra būtina nuolat tolti. Galbūt kai kurie ne-susipratimai kilo ir tebekyla ne dėl kasdienės patirties ydingumo, bet ir dėl mokslo kaltės ir nepakankamo iš-plėtojimo. O mokslui tobulėjant galbūt paaiškės, kad ir kasdieniu stebėjimu užgriebiama tiesos. Tai paaiš-

kės paklausus, kodėl mokslininkai nesustoja ties sprogimu. Kodėl nesako: sprogo? Kodėl sako: pirminė būklė sprogo? Juk apie pirminę būklę jie kol kas nežino. Argi jie nesiremia paprastu sveiku protu: jeigu įvyko sproginimas, tai kažkas sprogo? Manau, kad ir Tomo argumentai, bent pirmieji trys, kasdienio stebėjimo ribose sunkiai sugriaunami.

Kad ir kaip būtų, negalime atmesti galimybės, kad mes kažko nesuprantame, kad mus dar ir dabar pernelyg valdo kasdienio stebėjimo palikimas. Ir galbūt to palikimo nusikračius, įsitvirtinus naujai galvosenai, visi neaiškumai dingtų. Tokiu atveju svarstymai apie du lygiaverčius žaidimus pasirodytų neturintys pagrindo ir religinei metafizikai neliktų jokios erdvės. Tomo argumentacija pasirodytų tuščia, kilusi dėl klaidingo prisirišimo prie kasdienio stebėjimo. Naujų, kol kas nesukurtų mokslo kategorijų šviesoje dingtų transcendentinė paslaptis. Manau, kad ši pozityvistinė išeitis labiau tikėtina negu antroji. Kita vertus, kaip jau pastebėjau, atrodo, kad kosmologija jau pasuko kasdienio stebėjimo kryptimi, taigi link Tomo argumentacijos erdvės.

Taigi – antra galimybė. Gali būti, kad bėda nėra principinė: pagrindinės būklės nepasiekėme ne todėl, kad tai neįmanoma, bet todėl, kad dar nepakankamai tyrinėjome. O po kiek laiko, turint tobulesnę įrangą, išvysčius reikiamą matematiką, gausime žinių ir apie pirminę būklę. Kiek ši galimybė tikėtina? Manau, kad menkai.

Tačiau tarkime, kad atsitinka taip: mokslininkai nustato pirminę būklę buvus metro diametro, kiaušinio formos, baltos spalvos, prieš sproginimą ištvėrus valandą. Aišku, tokios kalbos būtų nesąmonė. Bet siekiant išsilaikyti gamtos mokslo plotmėje ir pirminę būklę įterpti į mokslinės kosmologijos tiriamą priežasčių grandinę, teisėtai reikalaujame, kad mokslininkai nekalbėtų apie kažką, bet nurodytų konkrečias pirminės būklės savybes, tarp jų ir būklės išsiplėtimą laike ir erdvėje. Priešingu atveju hipotezės, kad kosmosas, prasidėjęs pirminei būklei, sprogo, nebūtų galima falsifikuoti. Taigi hipotezė nebūtų teisėta, o nusižengianti mokslinio žaidimo taisyklėms.

Sekdami priežasčių grandine mokslinės kosmologijos ribose ir pasiekę pirminę būklę, sustoti negalėtume. Pasikliaujant Tomo argumentais, atrodo, kad bet kokia laike ir erdvėje išsiplėtusi būtybė turi turėti priežastį, kuri egzistavo anksčiau. Tada pirminis sproginimas nebūtų visatos pagrindas ir mūsų mokslinė kosmologija privalėtų ieškoti toliau.

Šiuo atveju pasitvirtintų Kanto ir Amerikos pragmatikų teiginys, kad mokslas niekada netaria paskutinio

žodžio, kad jis visada esti visomis kryptimis tobulintinas. Bet kartu neišvengtume ir transcendentinės paslapties. Visatos pagrindo neaptikę vienoje grandinės laštelėje, dėmesį turėtume kreipti į visumą (totalybę).

Astronomas žymi saulės padėtį visatoje. Atspaudas. XV a.?
Metropoliteno meno muziejus, Niujorkas

Transcendentinė paslaptis atsivertų ne sekant priežasčių grandine, bet svarstant priežasčių visumą. Visuma nėra apraiška laike ir erdvėje, ir, kaip tokia, mokslo žaidimui nepriklauso. Taip pasiliktų atviras religinės metafizikos klausimas, ar kosmoso visuma jau pati esanti esybė-iš-savęs, ar turinti kokią kitą pagrindą. Dėl aiškumo noriu pastebėti, kad čia remiuosi Kantu: priežastingumo santykis vyksta laike, o pagrindo ir pagrįstoto santykis nėra laiko santykis.

Jau sakiau šią antrąją atsakymo galimybę esant mažai tikėtina. Sunkumų čia kelia ne vien faktai, bet ir sąvokos. Pirminę būklę, sproginimą ir sproginimo pasekmes svarstome, tarsi ši trijulė būtų išsidėsčiusi laike: iš pradžių buvę kažkas nesprogusio, po to sprogo, o galiausiai atsiradusios į visas puses skriejančios skeveldros. Tačiau natūraliau sakyti, kad su sprogimu atsirado ir laikas bei erdvė, negu kad sproginimas vyko laike ir er-

¹ Antanas Maceina, „Filosofijos kilmė ir prasmė“, in: Antanas Maceina, *Raštai*, t. 6: *Bendrieji filosofijos klausimai*, sudarė Antanas Rybelis,

2-asis leidimas, (ser. *Iš Lietuvos filosofijos palikimo*), Vilnius: Mintis, 2000, p. 271.

dvėje. Kitaip tariant, laikas ir sprogimas nusako vieną ir tą pačią tikrovę. Jeigu sprogime kilo ir kosmosas, ir laikas, tai mokslas kaip apraiškų jungimas laike niekada negalėtų pasiekti pirminės būklės.

Todėl manau esant didesnę tikimybę, kad kalbėdama apie pirminę, pagrindinę būklę mokslinė kosmologija susiduria su absoliučia riba. Tai trečia galimybė, kurią atidengia filosofijos istorija. Tokiu atveju dviejų žaidimų teorija gerokai nukentėtų: ir Tomas iš savo (kasdienio stebėjimo) pusės, ir kosmologija būtų pasiekę tą pačią nei vienam, nei kitam neperžengiamą ribą. Taigi reiktų bent trijų aikštelių: mokslo, Tomo metafizikos ir religijos. Viename taške visos trys sutaptų: būtent ten, kur pirmosios dvi susiduria su transcendentine paslaptimi, už kurios prasideda poezija. Už jų abiejų rastųsi trečia aikštelė, kurioje žaistų ir poetai, ir poetiškų nuostatų filosofai, pavyzdžiui, Antanas Maceina arba Arvydas Šliogeris. Ir Viduramžių metafizika, ir moderni kosmologija, šitaip žiūrint, atsiduria ties ta pačia riba, kur abi teturėtų vieną receptą: jeigu norite daugiau, negu galime pasiūlyti, skaitykite, rašykite poeziją. Maždaug tą pačią išvadą, tik kitu keliu prieina ir Maceina: „Šių dienų ateizmas kaip tik ir slypi ne tame, jog žmogus neigtų transcendenciją ar absoliutumą, – jis pripažįsta tai tuo ar kitu pavidalu net dialektiniame materializme, – bet tame, jog žmogus neįžvelgia, kokiū būdu transcendencija ar absoliutas galėtų būti „*mano Dievas*““¹.

Manau Maceiną klystant, nes tam tikras pozityvistinis natūralizmas neigia transcendenciją ar absoliutumą, tiksliau, tokiu reikalu paprasčiausiai neužiima. Bet kartu Maceina teisus, nes, jeigu šiais savo išvedžijimais per toli nenuklydau, esama didesnės tikimybės, kad nuosekliai išplėtotas pozityvizmas turi pripažinti transcendencijos paslaptį, t. y. pažinimui neprieinamą pirminę būklę, būtybę-iš-savęs. O nuoseklus pozityvizmas bus tas, kuris dogmatiškai neatmes Tomo pirmųjų trijų būdų.

Aišku, transcendentinė paslaptis dar ne Dievas, ką pabrėžia Maceina skirdamas žinojimą nuo interpretacijos ir pabrėždamas interpretacijos asmeniškumą. Tai, ką Maceina vadina „*mano Dievu*“, galima pasiekti tik asmeniškai.

Tokiu būdu radęs Tomo argumentams vietą mūsų laike, kartu juos kritikuoju religinės vertės požiūriu, nes, kaip sako Maceina, ne bet kokia transcendencija, bet „*mano Dievas*“ tegali būti religijos objektas. To Tomo argumentai nepasiekia. Iš tiesų to pasiekti jokie argumentai negali, nes tai ne priverstinė žinojimo, o asmeniško apsisprendimo sritis.

Dabar – keletas žodžių apie čia vartojamą „poezijos“ sąvoką. Ja pabrėžiu, kad apie transcendentinę paslaptį

kalbame ne tiesiogine, bet metaforine kalba, nežinodami to, apie ką kalbame. Taip elgiasi ir religijos. Pavyzdžiui, tiesiogine prasme, Dievas nėra „Tėvas“. Tačiau kadangi „tėvo“ sąvoką suprantame, tai ja išreiškiame nežinomą santykį su kažin kuo nežinomu, kuris mums nesuprantamu būdu yra mums nesuprantama prasme visko pagrindas, tvarkdarys ir gerbtinas. Kalbėdami apie Dievą Tėvą pasakome, kad Dievo vaidmuo visatoje mums nežinomu būdu yra panašus į tėvo vaidmenį šeimoje. Apsisprendus už teistines metaforas, svarbi gerbtinumo sąlyga: ne visos metaforos tinka, bet tik tos, kurios dėmesį kreipia į kažką vertingesnio, aukštesnio. Taigi nesakome „Dievas gaidys“, nors gaidys yra ir pagrindas, ir savo kiemo tvarkdarys.

Šitaip svarstant, ir metafizikos, ir mokslo ribą (jų riba ta pati) tegalime peržengti asmeniškais metaforomis. Manau, kad metaforos gali būti ir ateistinės. Šiuo atveju žodis „niekas“ – taip pat metafora. Dažnai pozityvistai ir marksistai elgiasi taip: mes sakome tiesą, kalbame apie tai, kas iš tikrųjų yra, o religijos atstovai gyvena savo pačių susikurtose fantazijose. Manau, ir vieni, ir kiti kalba metaforomis, ateistai reikšdami savo nuostatą, kad transcendentinė paslaptis nežinomu būdu glūdinti pačiame kosmose, o teistai – kad kosmoso pagrindu esantis gerbtinas asmuo.

Aišku, viena metafora neužkerta kelio kitoms – tai vertinga metaforų savybė (poetai niekada neišsėms visų galimybių mylimosios grožiui nusakyti). Katalikų vaizduotė dar ir dabar valdo iš žilos senovės ateinančios vyriškos, politinės metaforos. Sakoma: Dievas yra karalius, valdovas, teisėjas. Prieš keletą šimtmečių vartotos didžiojo inžinieriaus, didžiojo laikrodininko metaforos. O ar mūsų laikų vyraujančio pasaulėvaizdžio geriausiai neišreikštų vaisingumo metaforos? Mums visata nebėra nei karalija, nei nuostabiai tiksliai veikiantis laikrodis, bet kažin kas neišsakomai vaisinga. Tarytum begalinis vaisingumas neištvėrė savyje ir prasiveržė, pagimdė visą tą įvairovę – ir matomą, ir nematomą. Į ką panašesnė mūsų visata? Ar į tvarkingai, teisingai valdomą karalystę? Ar į preciziškai veikiantį šveicarišką laikrodį? Ar į didelę, triukšmingą, besipešančių, besidaužančių neklauzadų šeimą? Trečiuoju atveju pagrindinei būklei geriau tiktų moteriškos vaisingumo metaforos. Galbūt mums geriausiai tiktų baltosios deivės, pirmosios motinos poezija?

Ir dabar – paskutinis žodis. Man nuostabiausia, kad pagal vyraujančias mokslo ir religijos sampratas negali atsitikti taip, jog prie religijos slenksčio mus priverstų ir tradicinė metafizika, ir moderni kosmologija, jeigu iš tiesų jos abi pasiekia tą pačią neperžengiamą ribą. Už šios ribos tėra galimos vien metaforos, ar jos būtų ateistinės, ar teistinės, vyriškos ar moteriškos. ❧

AR ĮMANOMAS GRYNAI MOKSLINIS PASAULIO VAIZDAS?

Naglis Kardelis

Per praėjusius maždaug keturis šimtus metų mokslas neregėtai išplėtė kiekvieno žmogaus ir visos žmonijos akiračius. Jis mums leidžia išvysti tai, ko plika akimi neregime savo kasdienybės erdvėje ir laike. Mūsų akiratį erdvėje gamtotyra išplėtė taip, kad mums atsivėrė ankstesnių epochų žmonėms neregėti dangaus kūnai, spindintys už milijardų šviesmečių, pačiuose Visatos pakraščiuose, ir ne mažiau įstabūs mikropasaulio objektai, kuriuos įmanoma išvysti tik netiesiogiai. Kartu išsiplėtė ir mūsų akiratis laike: jau ne vien lakios vaizduotės, bet ir šalto intelekto žvilgsniu regime tolimiausią žmonijos, gyvybės Žemėje ir visos Visatos pradžią beveik nuo pačios jos atsiradimo akimirkos, taip pat pajėgiame apytikriai prognozuoti, kas artimoje ir tolimoje ateityje laukia žmonių civilizacijos, mūsų planetoje tarpstančios gyvybės ir net visos fizinės Visatos.

Suteikdamas tokių galimybių mokslas leidžia matyti labai daug ir itin reljefiškai. Galva svaigsta nuo gausybės kasdienybėje neregimų, bet gamtotyros atrastų įvairaus dydžio egzotiškų objektų, pasižyminčių nenuspėjamomis ir net logiškai prieštaraujančiomis savybėmis. Mokslo jau ištirtų ar dar tik teoriškai prognozuojamų gamtos reiškinių ir objektų yra tiek daug, kad joks paskiras žmogus, net iškiliausias mokslininkas, jau nepajėgia, tegul ir apgraibomis, orientuotis iš karto visose gamtotyros srityse, konkrečių gamtos mokslų užveistose keisčiausių esinių džiunglėse ir tuos esinius bei su jais susijusius reiškinius klasifikuojančios mokslinės nomenklatūros labirintuose. Nors matematinė-eksperimentinė gamtotyra nuo pat jos užgimimo Renesanso epochoje išgyvena nesibaigiantį renesansą, renesansinio mokslininko, kaip ir renesansinio žmogaus apskritai, laikai, deja, jau seniai praėjo.

Mokslo prigimtis iš visų žmogaus juslių yra labiausiai susijusi su rega, optiniu informacijos priėmimo kanalu. Teleskopas ir mikroskopas gali būti laikomi simbolinės reikšmės moksliniais prietaisais, nes patį mokslą nesunku įsivaizduoti kaip neregėto akipločio ir skiriamosios gebos instrumentą, kaip visą fizinę tikrovę aprėpiančią žmonijos akį. Nuo šios visa reginčios Argo akies nepaspruks nei kvazaras, nei Ebolos virusas, ji įstengs

išvysti Didįjį Sprogimą ir būsimą Visatos mirtį. Nuo jos akylo žvilgsnio nepasislėps nei kambro periodo jūrų dugnu baugščiai ropojantis trilobitas, nei kreidos periodo pterodaktilis, sklendžiantis priešistorinio dangaus aukštybėse, nei Šanidaro urve prisiglaudęs neandertalietis. Mokslo akis kruopščiai suskaičiuos nukleotidus žmogaus genome ir nustatys tikslią jų seką, išvelgs defektus genuose, išpės apie paveldimų ligų pavojų, pagaliau atskleis neįtikėtinus panašumus tarp žmogaus ir kitų, išoriškai į jį visiškai nepanašių būtybių. Iš apdegusių senovinio laužo liekanų ji spręs apie pirmųjų Žemės žmonių dietą, remdamasi keliose šukėse įbrėžtais ar molio plytelėse išpaustais rašmenimis rekonstruos mirusią kalbą, o keistus mumijų randus susies su rašytiniuose šaltiniuose nutylėtomis faraonų rūmų intrigomis.

Mokslo akis regi ir tai, kas tiesiogiai nematoma nei teleskopais, nei mikroskopais, nei jokiais kitais prietaisais, bet išpranašaujama vien teoriškai, antai kvarkus ir juodašias bedugnes. Kartais ši mokslo akis, tartum įsigėidusi pusiau tikroviškų haliucinacijų, pati sukuria tai, ką nori regėti: kompiuterinės grafikos priemonėmis generuojami ir kompiuterių ekranuose regimi margiausi fraktalų raštai nežmogiškoje tikrovėje tiesiogiai apskritai neaptinkami, nors ir turi netiesioginių atitikmenų gamtoje.

Bet ar iš visų tų kasdienybėje nerandamų keistų ir nesuskaičiuojamų dalykų, kuriuos mums leidžia išvysti mokslas, susidėlioja tam tikra vieninga visuma, tai, ką galėtume pavadinti pasaulio vaizdu, pasaulėvaizdžiu?

Visų pirma turėtume paklausti, ar pasaulio vaizdas apskritai priklauso nuo gausybės konkrečių objektų, kuriuos kiekviena gamtotyros sritis atranda arba teoriškai sukonstruoja vis kitokius ir kurių visų nė vienas paskiras žmogus negali ne tik išmanyti, bet ir paprasčiausiai žinoti apie tikrą ar numanomą jų egzistavimą. Ar pasaulio vaizdo tikroviškumas ir tikslumas priklauso nuo gebėjimo išmanyti apie visus mokslo atrastus objektus – arba bent nuo žinojimo, kokių tų objektų yra ar teoriškai galėtų būti?

Bandydami atsakyti į šį klausimą pirmiausia turime paklausti, kas yra pasaulio vaizdo regėjimo subjektas. Juk pasaulio vaizdą gali regėti tik konkretus žmogus, o ne koks nors tariamas anoniminis subjektas, kurio vardas yra Mokslas. Net jei mokslas pajėgtų išvardyti ir ištirti visa, kas tik egzistuoja tikrovėje (nors tikrai nebūtų išmintinga manyti, kad jis įstengtų tai padaryti kada nors ateityje), ir koks nors fantastinis subjektas, vardu Mokslas, gebantis aprėpti viską, ką mokslas yra atskleidęs nuo pat savo užgimimo, šią išaiškintųjų objektų visumą regėtų kaip tam tikrą pasaulio vaizdą, tai jokie realūs subjektai, konkretūs žmonės, net ir mokslo rūmą kantriai po plytelę statę tyrinėtojai nepajėgtų regėti šio pasaulio vaizdo vien todėl, kad neįstengtų jo išvysti viso, o matytų tik konkretų fragmentą, iš konteksto išplėštą dalį. Taigi jei gebėjimas regėti mokslinį pasaulio vaizdą yra susijęs su pajėgumu matyti jį visą, nepraleidžiant nė menkiausios detalės, akivaizdu, kad net genialiausias mokslininkas niekada nėra ir nebus pajėgus tokį vaizdą kada nors išvysti. Šiuolaikinis mokslas iš viso neįmanomas be itin siauros specializacijos, be mokslininko mokėjimo apsiriboti ir labai griežtai apibrėžti savojo tyrimo objektą. Dėl šios priežasties, kai kiekvienas profesionalus tyrinėtojas, pamiršęs įprastą kasdienybę, dirba savo mokslinį darbą, jis iš tiesų gyvena ne mokslo apskritai pasaulyje, o būtent konkreto mokslo pasaulėlyje, konkrečios mokslinės disciplinos kontinente, – taigi beveik negyvenamoje saloje. Tai, ką toks tyrinėtojas yra pajėgus regėti, yra ne mokslinis pasaulio vaizdas, o veikiau mokslinis jo tyrinėjamo pasaulėlio, kontinento ar salos, kurioje galbūt gyvena tik jis vienas, *vaizdelis*.

Antai fizikas, atmerktomis akimis sapnuojantis, esą regi mokslinį pasaulio vaizdą, iš tiesų stebi idilišką vaizdelį mokslinio pasaulėlio, kuriame, be jo paties, gyvena solitonai ir stringai, lazeriai ir mazeriai, fotonai ir tachionai, įvairios orientacijos, spalvos, keistumo bei žavesio kvarkai ir daugybė kitų ne mažiau keistų ir žavių būtybių – tiek tikroviškų, tiek virtualių (pusiau tikroviškų), tiek ir grynai teorinių. Savo ruožtu astronomas, bemiegę naktį leidžiantis prie teleskopo, pakėlęs akis į žvaigždėtą dangų ir tikėdamasis išvysti mokslinį pasaulio vaizdą, sapnuoja ūkų ir galaktikų, pulsarų ir kvazarų, supernovų ir juodųjų bedugnių apgyventos kosminės salos, kiek utopiškos kitų sričių mokslininkams, idilę, kitaip tariant, mokslinį vaizdelį. Lingvistas irgi gali pasigirti tik jo vieno regimu moksliniu vaizdeliu, nes tokie egzotiniai objektai kaip fonemos ir alofonai, morfemos ir tuštieji morfai, labioveliarai ir laringalai kokiam nors astronomui yra tikros juodosios bedugnės. O matematikas (nors jo disciplina, būdama, kaip sakoma, mokslų karalienė, yra veikiau mokslo instrumentas nei viena iš mokslo sričių), nepakildamas nuo savo rašomojo stalo ar kompiuterio be baimės lei-

džiasi į kitiems baugią kelionę, kurioje tyko tenzoriniai ir kvaternionai, diferencialinės ir integralinės lygtys, lagranžianai ir hamiltonianai, transcendentiniai skaičiai ir net įvairių rangų begalybės, kitaip tariant, nenuspėjamos teorinės būtybės, kokiam nors paleontologui gerokai baisesnės už deinonichą, velociraptorius, kromozaurą ar net patį tiranozaurą, nes ir matematikas, ir paleontologas su pasimėgavimu ir vaikišku entuziazmu tyrinėja nuosavą, kitų pamirštą dingusį pasaulį, pamirštą būtent savo kolegų, tyrinėjančių tik savąją mokslo sritį ir, kaip galbūt pasakytų Herakleitas, tartum sapnuose atsikreipiančių į nuosavus idiliškus mokslinius vaizdelius...

Nėra dalykų, tikrovėje atskirtų labiau nei kasdienybė ir mokslas, atribotų radikaliau nei kasdienis pasaulio vaizdas ir autistiškai fragmentiški, nors idiliškai žavūs moksliniai vaizdeliai. Idant suvoktum skirties tarp kasdienybės ir mokslo absoliutumą bei ironiją, pakanka įsivaizduoti, pavyzdžiui, konchologą, kasdienybėje aršiai besilaikantį dešiniųjų politinių pažiūrų, bet savo profesinėje veikloje lyg vaikas besidžiaugiantį, kai tik ant smėlėto jūros kranto suranda kairiąją kriauklelę...

Beje, anksčiau mes darėme prielaidą, kad mokslas iš principo yra pajėgus išaiškinti viską, fantastiniam anoniminiam subjektui, vardu Mokslas, pateikdamas išsamų mokslinį visko, kas tik egzistuoja tikrovėje, vaizdą. Bet iš tiesų tikrovė visada liks mįslingesnė ir turtingesnė už bet kurį žmogaus jėgomis sukurtą jos vaizdą, nesvarbu, mokslinį, mitologinį, filosofinį ar kokį nors kitokį. Anot Williama Shakespeare'o, danguje ir žemėje daugiau dalykų nei yra sapnuojama mūsų filosofijoje – *there are more things in heaven and earth, Horatio, than are dreamt of in our philosophy* (Hamletas, I, 5, 184–185). Tiesa, žodį „filosofijoje“ čia derėtų pakeisti žodžiu „moksle“, nes didžiojo dramaturgo laikais filosofija tebebuvo suvokiama renesansiškai, kaip gamtos filosofija, taigi iš esmės kaip mokslas.

Kalbėti apie mokslinį pasaulio vaizdą kaip pranašesnį, pavyzdžiui, už kasdienį, mitologinį, religinį, teologinį ar filosofinį pasaulėvaizdį yra itin keblu ir dėl neįtikėtina sparčios mokslinių pažiūrų kaitos. Mokslą galima įsivaizduoti ir kaip audringą jūrą, o priešakinį mokslo frontą – kaip bangų mūšos nuolat formuojamą ir performuojamą kranto liniją, kurios kontūras, nepakartojamas kiekvieną akimirka, yra beveik tuo pat metu bangų kuriamas ir ardomas. Daugybė keistų teorinių būtybių, žavių ir baisių, šiuo metu gyvenančių lokaliuose moksliniuose vaizdeliuose, po metų kitų, o galbūt net rytoj tebus suvokiamos kaip mokslinės fosilijos, nevykusių mokslinių ontologijų liekanos, mirusios labiau nei koks nors brontozauras ar drontas, nes šie – kaip mums sakoma – bent jau realiai egzistavo praeityje. Faktas, kad šiuolaikinio mokslo teorijos gana neblogai paaiškina ir net numato konkrečius pasauly-

je vykstančius reiškinius, toli gražu negarantuoja, jog teoriniai esiniai, iš kurių konstruojamos lokalioms mokslinės ontologijos, yra realūs, tikroviški esiniai, iš kurių galėtume sudėlioti patikimą pasaulio vaizdą. Operacinis, instrumentinis mokslinių teorijų efektyvumas savaime dar negarantuoja ontologijų, kurias suponuoja tos teorijos, patikimumo. Mokslo istorikai yra ne kartą pastebėję, kad mokslinės teorijos, kurios, šiuolaikinio mokslo požiūriu, yra numanomi ontologiškai patikimesnės, neretai būna instrumentiškai mažiau efektyvios. Beje, pats klausimas, kodėl iš esmės neteisingos mokslinės teorijos dažnai būna praktiškai naudingos, o kartais net naudingesnės už tas, kurias esame linkę laikyti teisingomis, yra nemaža filosofinė mįslė. Daugybė šiuolaikinių mokslinių teorijų, kurias naivuoliai laiko absoliučiai teisingomis, po dešimties ar šimto metų bus sudegusios kaip flogistono teorija ir, kitaip nei mitologinis – ir mitologijos – feniksas niekada neatgims iš pelenų.

Priešakinį mokslo frontą galima įsivaizduoti ir kaip fotokameros, kurią laikykime mokslu, šiuo metu ryškiai fokusuojamą vaizdą. Sukiodami objektyvą ryškiai matome tik tam tikru atstumu nuo mūsų esančius objektus, niekada nematydami iš karto visų objektų. Vaizdo ryškumo frontui slenkant į priekį, vis didesniu atstumu nuo kameros, daiktai, kurie ką tik buvo ryškūs, pasinerdami į miglą išnyksta iš regėjimo lauko be pėdsako, o vietoj jų išryškėja kiti, kurie iki šiol buvo paskendę rūke. Sakytume, mokslas mums raiko nevienalytį tikrovės audinį, o vaizdą, kuris išryškėja stebint konkretų to audinio skerspjūvį, naivuoliai laiko išsamiumi, stereometriškai giliu viso audinio, t. y. visos tikrovės (net jei kalbama tik apie fizinę tikrovę), vaizdu. Būtina pabrėžti, jog tai, ką regime skirtinguose tikrovės audinio skerspjūviuose, atitinkančiuose skirtingas mokslo raidos fazes, toli gražu nesikartoja taip, kaip raikomo pyrago su razinomis sluoksniais. Konfigūracijos, skirtingose mokslo raidos fazėse išryškėjančios skirtinguose tikrovės audinio skerspjūviuose, dažniausiai būna visiškai nepanašios viena į kitą, nereguliarios ir nuspėjamos. Tad jei mokslas, dabar užimdamas konkrečias savo priešakinio fronto pozicijas, rodo mums būtent šiuo metu ryškiai sufokusuotą tikrovės skerspjūvio vaizdą, kuris netrukus panirs į miglą, o jo vie-

ta užims kito skerspjūvio vaizdas, kodėl šią efemeriską stereometrinio visos tikrovės vaizdo iliuziją turėčiau laikyti išsamiumi ir daugmaž patikimu moksliniu pasaulio vaizdu?

Pagaliau yra dar viena aplinkybė, visas kalbas apie grynai mokslinį pasaulio vaizdą paverčianti pajuokos objektu. Ji susijusi su mokslinių teiginių verifikacija ir falsifikacija.

Brandžioji, modifikuota verifikacionizmo versija, šiaip reikalaujama, kiek tai apskritai įmanoma, griežtai įrodyti mokslo teiginius, iš principo atmėta galimybę griežtai įrodyti kai kuriuos iš jų, ypač atskiruosis.

XVI a. gyvenęs astrologas Nostradamus. Spalvota litografija. Nacionalinė biblioteka, Paryžius

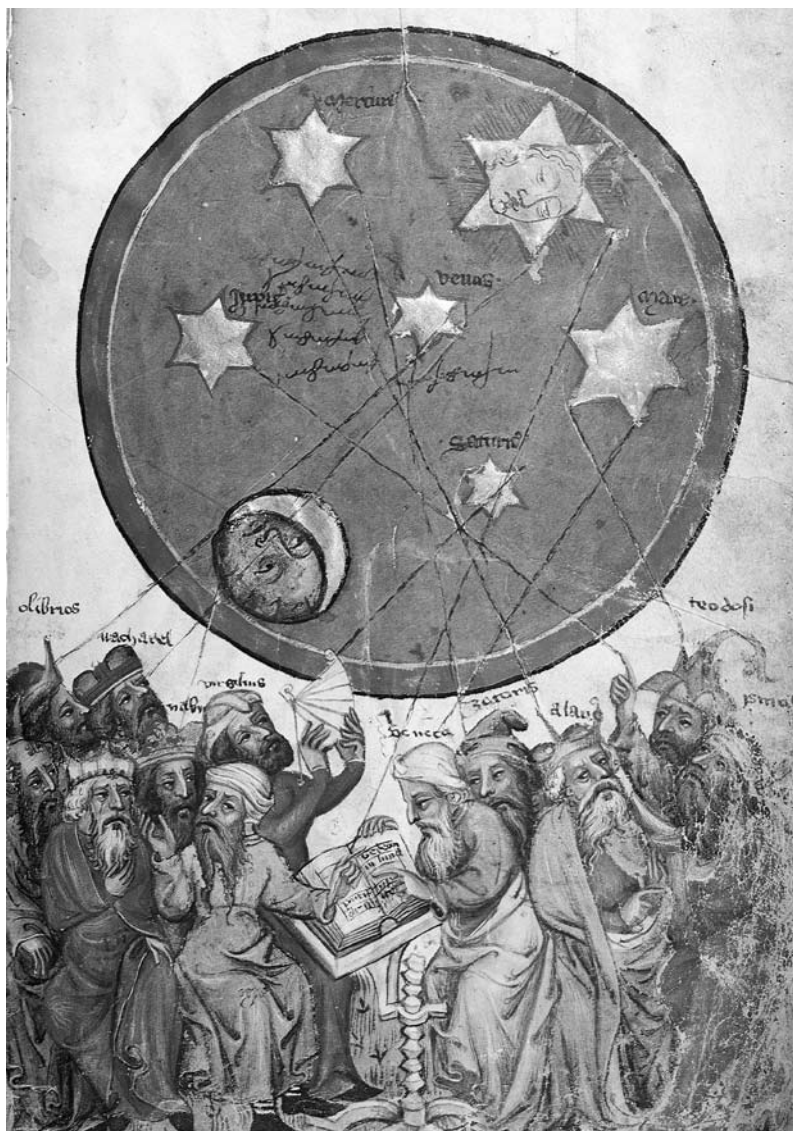
Tuo tarpu tol, kol nors vienas nebanalus mokslinės teorijos, kaip teiginių visumos, teiginys lieka neįrodytas, visa teorija taip pat neišvengiamai lieka iki galo neįrodyta. Kol neaptinkama teorijai esmingai prieštaraujančių empirinių faktų, ji laikoma ne įrodyta, o tik kol kas nepaneigta. Tad jei mokslinis pasaulio vaizdas turėtų būti dėliojamas ne iš lokaliuose mokslinėse ontologijose suponuojamų objektų, o iš mokslinių teorijų teiginių, tai toks vaizdas taip pat visada privalėtų likti nepilnas, dalinis, nes kai kurie nebanalūs teiginiai, galbūt net labai svarbūs teorinės visumos požiūriu, taip ir pasiliks niekada neįrodyti ar net neįrodomi iš principo. Mokslinis pasaulio vaizdas, formuojamas vienos kurios nors iš dalies įrodytos teorijos (arba iš dalies įrodytų teorijų visumos) teiginių, atskleistų tik dalinę tiesą, kuri nebūtinai būtų tam tikra asimptotinio artėjimo prie absoliučios

tiesos fazė. Priešingai – mes veikiausiai niekada nesužinotume, ko iš tiesų verta tokia dalinė tiesa: juk dalinė tiesa neretai klaidina labiau nei grynas melas.

Savo ruožtu falsifikacionizmas numano, kad bet kuri teorija gali būti pripažinta moksline, o ne, tarkime, metafizine tik tada, jeigu ji logiškai ir empiriškai suderinama su jos paneigimo galimybe. Tai reiškia, kad kiekviena mokslinė teorija privalo būti paneigta kada nors ateityje arba, jeigu realioje mokslinėje praktikoje to niekaip nepavyksta padaryti, tokia teorija vis tiek privalo numanyti bent teorinę savo paneigimo galimybę neapibrėžtoje ateityje. Šiuo požiūriu net tvirčiausiai suręstos mokslinės teorijos yra laikomos potencialiai falsifikuojamomis, paneigtinomis. Galima sakyti, kad falsifikacionizmas remiasi mokslinių teorijų klaidingumo prezumpcija. Iš čia plaukia itin paradoksali išva-

da: jei mokslinį pasaulio vaizdą mėginame dėlioti iš vienos kurios nors potencialiai klaidingos teorijos arba tokių teorijų visumos teiginių, tai, remdamiesi falsifikacionizmo nuostatomis, iš minėtų teorijų teiginių sudėliotą pasaulio vaizdą jau nuo pat pradžių privalome laikyti klaidingu iš esmės, iš principo, jei tik norime laikyti jį būtent moksliniu, o ne koku nors kitoku pasaulio vaizdu. Vadinasi, apskritai negali būti visiškai teisingo, absoliučiai patikimo mokslinio pasaulio vaizdo: arba toks vaizdas nėra teisingas iš principo, arba jis nėra mokslinis pagal pačią apibrėžtį...

Jeigu ir visus kitus pasaulio vaizdus – kasdienį, mitologinį, religinį, teologinį, filosofinį ir t. t. – simetrijos sumetimais irgi laikysime klaidingais, tai ar mokslas, siekdamas pagrįsti savo formuojamo pasaulėvaizdžio išskirtinumą, pajėgs pateikti neklaidingą procedūrą, kuri leistų nustatyti, koku laipsniu būtent mokslinis pasaulio vaizdas vis dėlto yra mažiau klaidingas nei visi kiti pasaulio vaizdai? Jei ši procedūra – nesvarbu, kokia ji būtų – bus laikoma neklaidinga, ji negalės būti pripažinta moksline pagal pačią apibrėžtį. O jeigu ji bus laikoma neklaidinga, nors ir ne moksline, tada mokslinio pasaulėvaizdžio išskirtinumas bus grindžiamas jau ne paties mokslo išgalėmis, o metafiziškai. Gi metafiziškai įmanoma nė kiek ne blogiau pagrįsti ir nemokslinių pasaulėvaizdžių pagrįstumą. Kaip matome, jei negali būti patikimai įrodyta, kad mokslinis pasaulio vaizdas vis dėlto yra mažiau klaidingas nei visi likę pasaulio vaizdai, tai kodėl iš visų numanomai vienodai klaidingų pa-

Žymūs žmonės ir juos veikiančios planetos gimimo kalendoriuje (pvz., Seneka ir Marsas). Miniatiūra. Austrijos nacionalinė biblioteka, Viena

saulio vaizdų mes turėtume teikti pirmenybę būtent moksliniam?

Kai kas galbūt pasakytų, kad mokslinio pasaulio vaizdo prigimtį ir esmę reikėtų sieti ne su atitinkamais pasirinktų mokslinių ontologijų objektais ir ne su konkrečiais mokslinių teorijų teiginiais, kurių teisingumas bet kurio atveju negali būti griežtai įrodytas, o su tam tikromis bendrosiomis mokslinėmis nuostatomis. Tokiomis pamatinėmis, visam mokslui (arba didžiąjai jo daliai) būdingomis nuostatomis galima laikyti, pavyzdžiui, natūralizmą, redukcionizmą, materializmą ir determinizmą. Atitinkamai ir mokslinį pasaulio vaizdą, remiantis šia bendresne prieiga, reikėtų suvokti kaip tokį, kuris susiformuoja visus tikrovės reiškinius aiškinant natūralistiškai, redukcionistiškai, materialistiškai ir deterministiškai.

Antai natūralizmas reikalauja visą tikrovę aiškinti, nuosekliai remiantis viena, būtent gamtine prigimtimi ir neigia, pavyzdžiui, antgamtės egzistavimo galimybę. Nors kai kurios natūralizmo atmainos visiškai neatmeta antgamtės egzistavimo galimybės, jos laiko ją mažai tikėtina, vien teorine, be to, bet kokį apeliavimą į antgamtinius faktorius ar priežastis visiškai eliminuoja iš tikrovės aiškinimo schemų. Savo ruožtu redukcionizmas visą tikrovės sudėtingumą reikalauja aiškinti kaip epifenomeniškai kylantį iš pirminių, toliau neredukuojamų tikrovės sandų sąveikos. Materializmas ragina išpažinti materialistinę ontologiją, fundamentinius tikrovės sandus, t. y. tikruosius esinius, laikydamas materialiais objektais, sakytume, materijos, iš kurios esą surestas visas tikrovės rūmas, plytelėmis. Gi determinizmas reikalauja pripažinti, kad visa, kas vyksta pasaulyje, yra susaistyta nesutraukomais priežasties–pasekmės ryšiais, lemiančiais objektų sąveikos būdą ir griežtai apibrėžtą, laiko prasme vienakryptę reiškinių seką.

Vis dėlto nei natūralizmas, nei redukcionizmas, nei materializmas, nei determinizmas nėra grynai mokslinės nuostatos. Idant nuostata būtų grynai mokslinė, ji privalo būti metafiziškai neutrali, t. y. remtis vien empiriniais faktais ir pagrindiniais, visų pripažįstamais logikos dėsniais. Tuo tarpu minėtos keturios nuostatos yra akivaizdžiai metafizinės – jos pernelyg plačiai apibendrina ir negali būti nei griežtai įrodytos, nei paneigtos.

Antai natūralizmas remiasi gamtos, kaip vieningos visų reiškinių bei objektų terpės, sąvoka. Akivaizdu, kad ši sąvoka yra arba grynai metafizinė, arba, kaip pasakytų Kantas, transcendentalinė: arba mes sąmoningai, metafiziniu valios aktu postuluoju, kad visi pasaulio reiškiniai vyksta tam tikroje vienoje terpėje, kurią susitariame vadinti gamtine, nors tiksliai ir nežinome, ką reiškia žodis „gamtinė“, arba mūsų mąstymas jau iš anksto, dėl pačios savo prigimties ir be sąmoningo mūsų įsikišimo, yra sutvarkytas taip, kad visus reiškinius

pajėgia įsivaizduoti ir mąstyti kaip vykstančius vienoje ir tik vienoje terpėje. Jei reikalautume gamtos sąvoką pagrįsti grynai moksliai, remiantis vien empirika ir logika, natūralizmo šalininkai privalėtų iš eilės tikrinti visus be išimties Visatos objektus bei reiškinius, siekdami įsitikinti patys ir įtikinti mus, kad iš tiesų visi pasaulio objektai egzistuoja, o visi reiškiniai vyksta vienoje ir tik vienoje terpėje. Turėtume ištirti absoliučiai visus Visatos erdvėlaikio taškus – visa, kas bet kurioje Visatos kertelėje vyko, vyksta ir vyks nuo pat Visatos gimimo iki jos mirties.

Redukcionizmas remiasi metafizine plačiai suvokiamo atomizmo nuostata ir tokia pat metafizine, senovės graikų filosofų laikus siekiančia skirtimi tarp fundamentiniu būdu egzistuojančių paprastų esinių ir sudėtingų fenomenų, kurie yra išvestiniai iš šių esinių ir kyla kaip šių sąveikos rezultatas. Redukcionizmas suponuoja, kad tikrovės audinys yra ne tolydus, kontinualus, o veikia diskretiškas, grūdėtas. Būtina pripažinti, kad rėmimasis redukcionistine nuostata mokslo praktikoje duoda gerų vaisių, bet iš to toli gražu neišplaukia, jog tikrovė tikrai yra būtent tokia, kaip postuluoja redukcionizmas. Juk tikrovė gali būti organizuota daugeliu lygmenų, ir vieni jų gali turėti grūdėtą struktūrą, o kiti – pasižymėti tolydaus kontinuumo prigimtimi. Diskretiški ir kontinualūs lygmenys gali kaitaliotis įvairia tvarka skirtinguose tikrovės masteliuose. Be to, gali būti, kad tikrovės diskretiškumas ir tolydumas yra tartum skirtingi jos organizacijos poliai, kurie, panašiai kaip ir magneto poliai, negali egzistuoti vienas be kito. Gali būti netgi taip, kad pasaulyje išvelgiamas diskretiškumas ir tolydumas yra transcendentalinės prigimties, t. y. susijęs su žmogiškuoju tikrovės stebėjimo būdu, o gilesniame tikrovės klode, į kurį žmogaus mąstymas jau negali įsiskverbti, pati skirtis tarp diskretiškumo ir tolydumo netenka prasmės. Nors šiuolaikinė fizika fundamentaliausią fizinės tikrovės lygmenį atskleidžia kaip diskretišką, grūdėtą, mokslininkai dar nepateikė griežto įrodymo (vargu ar toks apskritai gali būti), kad jie jau prisikasė iki giliausių tikrovės pamatų. Be to, net ir faktas, kad visa fizinė tikrovė sudėliota tartum iš kaladėlių, savaime dar neįrodo, kad viskas ir pasibaigia vien kaladėlių krūva: mat gali egzistuoti kažin kas, mėgstantis žaisti kaladėlėmis sudėtingos įvairovės žaidimą, nors pats nėra sudarytas iš kaladėlių ir priklauso jau visai kitai – negamtinei – tikrovės terpei.

Materializmo nuostata yra tokia neapibrėžta ir filosofškai taip sukompromituota, kad jos čia nė neverta išsamiau aptarinėti. Svarbu tik pabrėžti, kad ji taip pat yra metafizinė, o ne grynai mokslinė. Ją galima laikyti tam tikru natūralistinės ir redukcionistinės nuostatų deriniu. Juk materializmas, panašiai kaip ir natūralizmas, taip pat suponuoja vieną vienintelę visų tikro-

vės objektų bei reiškinių terpe, tik ją įvardija, atrodytų, konkrečiau – ne kaip gamtą, o kaip materiją, nors ir negali dorai paaiškinti, kas yra ta materija. Be to, materializmas materiją redukcioniškai priešpriešina sąmonei, kurią, kaip tam tikrą epifenomeninį reiškinį, redukuoja į materialųjį smegenų substratą.

Determinizmo nuostata taip pat yra metafizinė, o ne grynai mokslinė. Kadangi priežastinis ryšys yra neretai įvardijamas kaip visos tikrovės cementas, sujungiantis į daiktą visa, kas joje vyksta, akivaizdu, kad jis suvokiamas kaip dar vienas visos tikrovės vieningumo laidas. Šiuo požiūriu determinizmo nuostata yra artima natūralizmo nuostatai, kuri taip pat metafiziškai postuluoja vieningą visų objektų bei reiškinių terpe. Nors mokslininkai stichiškai remiasi determinizmo nuostata, jie retai kada susimąsto apie pačią priežastinio ryšio, o kartu ir mokslinio dėsnio prigimtį. Visos teorijos, aiškinančios priežastinio ryšio prigimtį, yra filosofinės (taigi metafizinės), o ne siaurąja prasme mokslinės, nors tam tikru laipsniu ir remiasi šiuolaikinės gamtyros pasiekimais. Priežastinio ryšio teorijų sukurta labai daug – nuo griežtojo, vadinamojo Laplace'o determinizmo, apibūdinančio makroskopinių dangaus kūnų judėjimo pastovumą ir nuspėjamumą, iki kvantinės mechanikos reiškinius aprašančių statistiškai suvokiamo determinizmo teorijų, kurios, priešpriešinant jas griežtajam determinizmui, yra neretai vadinamos indeterministinėmis. Be to, būtina pabrėžti, kad priežastingumas savaime gali būti transcendentalinės prigimties. Tai reikštų, kad reiškinų susiejimas priežastiniu ryšiu tėra žmogiškasis jų neišsąmoninto organizavimo, tarpininkaujant transcendentalinei laiko kategorijai, būdas, o pačiai nežmogiškai tikrovei priežastingumas visai nebūdingas.

Kaip matome, tai, kas vadinama bendrosiomis mokslinėmis nuostatomis, esą formuojančiomis pagrindinius mokslinio pasaulio vaizdo bruožus, iš esmės yra ne grynai mokslinės, empirinės, o metafizinės, filosofinės nuostatos. Tai reiškia, kad vadinamasis mokslinis pasaulio vaizdas, kurį regi mokslininkas, priklauso veikiau nuo filosofinių, išsąmonintų ar neišsąmonintų, jo pažiūrų, politinių įsitikinimų, kultūrinės tradicijos, auklėjimo vaikystėje, egzistencinės patirties, etinių ir estetinių preferencijų ir kitų panašių aplinkybių, o ne nuo neutralių mokslinių faktų, kurie tol, kol yra neinterpretuoti, nesusieti į kontekstualią visumą, nėra pajėgūs formuoti jokio – taigi ir mokslinio – pasaulio vaizdo.

Baisiausia, kai bandoma įteigti, esą patys moksliniai faktai, empirinė dalykų padėtis gali ir privalo formuoti vertybines asmens nuostatas. Antai dažnai teigiama, kad mokslas įrodė, esą vertybės, palyginti su gamtyros atskleistais empiriniais faktais, yra antrinės kilmės ir svarbos dalykas, kad jos yra ontologiškai nees-

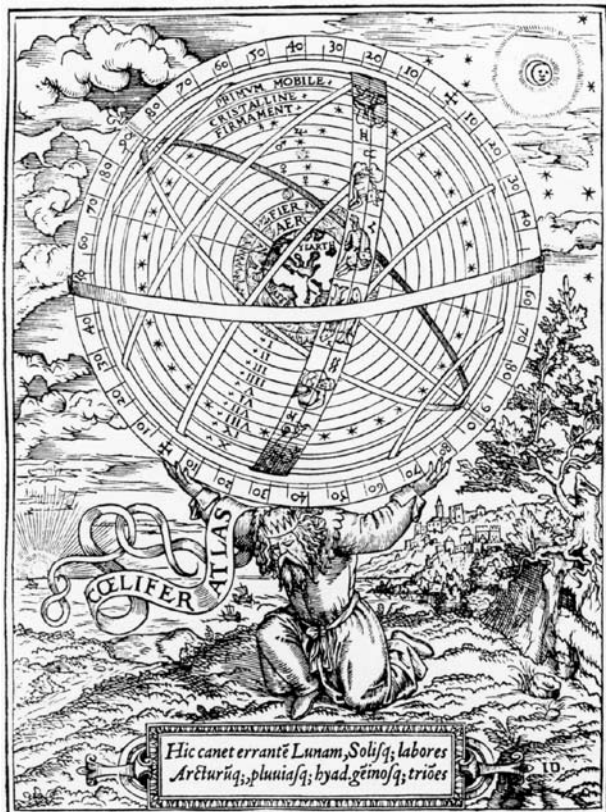
mingos, neišplaukiančios iš pačios tikrovės prigimties, o atsiradusios istoriškai, paties žmogaus kultūriškai sukonstruotos pagal jo fiziologinius ir psichologinius poreikius.

Iš to esą plaukia, kad vertybės arba iš viso realiai neegzistuojančios arba esančios reliatyvios – žmogus pagal savo užgaidas galės pasirinkti bet kokias vertybes arba nepasirinkti jokių. Kadangi vertybės, kaip ir Dievas, yra nematomos, tai jos, remiantis tokia logika, turinčios būti žmogaus baimių ir jo liguistos vaizduotės produktas. Kadangi kiti gyvūnai, kaip galime spręsti, netiki Dievo ir neišpažįsta jokių vertybių, o žmogus, kaip esą atskleidė evoliucijos teorija ir genomo tyrinėjimai, irgi yra visiškai toks pat gyvūnas, kurio didesni intelektualiniai gebėjimai ir aukštesnio lygmens sąmoningumas tėra neesminiai dalykai, šalutinis ir visiškai atsitiktinis evoliucijos produktas, gal net jos klaida, tai žmogus taip pat turįs teisę – ar net privaląs – gyventi taip, kaip yra gamtiška, natūralu, natūralu būtent gyvūnui, o tai reiškia – gyventi be jokių atgyvenusių iliuzijų ir prietaringos vaizduotės chimėrų, vadinamų vertybėmis.

Taip samprotaujant galima padaryti išvadą, kad ir pati žmogaus, vieno iš gyvūnų, gyvybė toli gražu nėra nelygstama vertybė: mat jei žudome kitus gyvūnus (antai valgydami mėsą), tai kodėl negalėtume žudyti žmonių, tegul ir dėl kitų, nebūtinai kanibališkų motyvų? Jei žmogus, kaip esą atskleidė mokslas, tėra protaujančios mėsos gabalas, kodėl didesni ir stipresni mėsos gabalai turėtų kvaršinti sau galvą dėl kažin kokių prigimtinių ir nelygstamų teisių, į kurias akiplėšiškai pretenduoja mažesni ir silpnesni mėsos gabalai? Juk jei žmogus tėra netrukus supūsiančios mėsos gniutulas, tai ar jo vertė, tiksliau tariant, prekinė kaina, neturėtų priklausyti nuo jo dydžio ir skonio tiems, kurie ketins jį valgyti? Kadangi jokios vertybės, teisės ir kitos į jas panašios chimėros tikrovėje empiriškai neaptinkamos, kadangi jos neauga ant medžių, nesipainioja po kojomis kartu su akmenimis, neplaukioja žuvų draugijoje ir neskraido su paukščiais, be to, nerastos ir kosminėje erdvėje, tai visus, kurie drįsta moralizuoti apeliuodami į šitokias sąmonės pamėkles, dera demaskuoti kaip tamsuolius, juodaskvernius, stojančius skersai kelio mokslo pažangai ir futuristinėms naujojo drąsaus pasaulio madoms.

Mokslas ir mokslinis pasaulio vaizdas, kaip iš esmės teisingai teigiama, ne tik neleidžia išvelgti kokios nors pasaulio ir žmogaus būties prasmės, bet ir atskleidžia fizinę tikrovę kaip visiškai abejingą žmogiškajam prasmės poreikiui. Vis dėlto iš to daroma klaidinga išvada, kad jei prasmės nepajėgus atskleisti mokslas, tai jos jau negali atskleisti niekas, todėl prasmė ir jos struktūrą formuojančios vertybės esą iš viso realiai neegzistuojančios. Kaip gana ciniškai yra pareiškęs Stevenas

Weinbergas, vienas iškiliausių dabarties fizikų, vienintelė gyvenimo prasmė šiais laikais galinti būti tik pats beprasmės tikrovės tyrinėjimas. Tad vienintelė šiuolaikiniam mokslininkui likusi jo gyvenimo prasmė – tuščio smalsumo patenkinimas ir pažinimo džiaugsmas, patiriamas atskleidžiant vis didesnę tikrovės beprasmybę. Be abejo, šiam vis didesnės beprasmybės at-

Atlantas ant pečių laikantis pasaulį. 1559. Medžio raižinys. Privati kolekcija

skleidimui reikalingi milžiniški elementariųjų dalelių greitintuvai, į orbitą iškeliami teleskopai, superkompiuteriai ir kiti moksliniai prietaisai, kainuojantys dešimtis milijardų dolerių, kuriuos beprasmybės ieškotojams turi uždirbti mokslo nekuriantys mirtingieji. Vien dėl to, kad šie nepajėgūs išvėlgti tikrovės beprasmybę, jiems, akivaizdu, yra užtrenktos net ir šios vienintelės durys į gyvenimo prasmę. Apie etinius tokio požiūrio į tikrovę, žmogų ir jo gyvenimo prasmės galimybę pagrindus geriau nė nekalbėti.

Tad nenuostabu, kad spekuliuojant vadinamuoju moksliniu pasaulėvaizdžiu, tariamai grynai mokslinėmis tikrovės prigimties išvalgomis, kurioms mėginama suteikti dogminį ir iš esmės kvazireliginį statusą, vis išūliau puldinėjamos visos tradicinės institucijos, sergstinės visuomenės stabilumą ir paskiro žmogaus laimę, ypač tos, kurios ilgus šimtmečius ir tūkstantmečius kūrėsi kaip bendruomeninio gyvenimo for-

mos. Agresyviausiai yra puolamos tradicinės religijos ir tradicinė šeima. Čia pastebime įdomią ir paradoksalią tendenciją: tie, kurie norėtų, kad žmonės remtųsi tikrovės ir jų gyvenimo beprasmybę esą atskleidžiančiu moksliniu pasaulio vaizdu, kartu siekia, kad jie negyventų tradiciškai susiformavusiomis ir asmeninių žmonių ryšių ugdančiomis saikingo dydžio bendruomenėmis. Mat beprasmybės ieškotojams lengviausia valdyti individus, kurie, viena vertus, yra visiškai atomizuoti, visiškai susvetimėję ir gyvena vieniši kaip vilkai, bet, kita vertus, – jiems to nesuvokiant sujungti į juos visus praryjantį anoniminių socialinių organizmą, užtikrinantį visų individų kontrolę ir nukreipiantį jų energiją stipresniesiems norima linkme, ypač beprasmiu karštingam vartojimui.

Nors mokslas leidžia žmogui regėti toli erdveje ir laike, nors jis atskleidžia daugybę įdomių ir keistų dalykų, kuriuos parodo itin ryškiai bei reljefiškai, dauguma vadinamojo mokslinio pasaulio vaizdo besilaikančiųjų mirtingųjų gyvenime vaikšto ratais ir klupinėja lyg akli. Tokiame pasaulyje, kokį jiems atskleidžia minėtas pasaulėvaizdis, neišvelgdami savo būties prasmės, jie neregį jame ir orientyrų, kurie pajėgtų suteikti kryptį jų gyvenimo kelionei. Nuolat karštingai skubėdami jie iš tiesų tik trypčioja vietoje, o ir skuba gyvenime tik iš inercijos arba per prievartą, be didelio geismo gyventi ir skubėti. Jie primena tuos, kurie bėga vilkdami kojas.

Skirtingai nei mokslinis pasaulio vaizdas, kuris, kaip parodėme, grynu pavidalu net neegzistuoja, tradiciniai pasaulio vaizdai, nesiekdami atskleisti kaleidoskopiškų reginių, nuolat ištikimai rodo žmogui keletą pagrindinių dalykų, esminių gyvenimo kelionės orientyrų, kurių mirtingasis turi niekada nepamesti iš akių. Būtent šie tradiciniai pasaulėvaizdžiai – mitologiniai, religiniai ar tiesiog kasdieniai – yra stereoskopiški, stereometriškai ir egzistenciškai gilūs, nes į savo prasmės struktūrą jie įtraukia ir stebintįjį, nužymėdami jo būsimos prasmingos kelionės taką.

Idant iš tiesų regėtume pasaulio vaizdą, nepakanka stebėti vien tai, kas yra *pasaulyje*. Pasaulį būtina išvysti *kaip visumą*, bet ne iš jo vidaus, o tartum *iš išorės* – iš pasaulį pranokstančio konteksto perspektyvos. Mokslas pasauliui tokio konteksto neįstengia nei atverti, nei pats sukurti, todėl jis ir nepajėgus atskleisti pasaulio vaizdą, kurį galėtume vaisingai bei prasmingai interpretuoti.

Kontekstas, kuris leistų išvysti prasmę jos nuolat stojojančiame pasaulyje, pats privalo kilti iš tikrovės, jau nejučiančios prasmės stygiaus. Ar ne todėl pasaulėvaizdis, kuris tuščiai smalsiam, keistų ir kaleidoskopiškai įvairių reginių ištroškusiam mokslininkui atrodytų visiškai tuščias, nes jame vienintelis prieš akis išskylančias orientyras tėra *neregimas* Dievas, gyvenimo keičiui atveria akis ir parodo kelionės kryptį?..

„Kaip ir apaštalai...“

RŪTA TUMĖNAITĖ

„Esu kardinolas, žydas ir imigranto sūnus“, – taip jo nepažįstantiems prisistatydavo prancūzų kardinolas Jeanas Marie Lustiger. 80-metis kardinolas po sunkios ligos mirė rugpjūčio 5 d. Paryžiuje. „Prancūzija neteko išvalgaus intelektualo ir aistringo ganytojo“, – užuojautos žodyje sakė Benediktas XVI. Kone ketvirtį amžiaus Lustiger buvo vadinamas Prancūzijos katalikų balsu, tačiau didžiausiu velionio nuopelnu vadintos jo pastangos, siekiant suartinti katalikus ir žydus. „Teko laukti iki 1965 m., kol katalikybė atleido žydams už tai, kad šie pasiuntė Jėzų į mirtį, tačiau greitį, kuriuo nuo tol augo abipusis supratimas tarp abiejų tikėjimų, geriausiai simbolizuoja buvusio Paryžiaus ark. Jeano Marie Lustiger veikla. Šis raiškus ir išpūdingas Bažnyčios vadovas, gimęs žydų šeimoje, o paauglystėje atsivertęs į katalikybę, daug nuveikė, norėdamas atitaisyti santykius dar dviejų jo asmeninio dvasingumo komponentų ir palaidoti beveik du tūkstančius metų trukusią nesantaiką, priešišumą ir persekiojimą“, – agentūros ENI išplatintame nekrologe rašė britų žurnalistas Peteris Stanfordas.

Aaronas Lustiger gimė 1926 m. rugsėjo 17 d. Paryžiuje, žydų šeimoje. Tėvai, išeiviai iš Lenkijos, turėjo draabužių krautuvėlę Monparnase. Nors Aaronas senelis iš tėvo pusės buvo Silezijos rabinas, šeima religingumu nepasižymėjo, tačiau vaikai buvo saugomi nuo krikščionybės įtakos, o per krikščioniškas šventes net nebuvo išleidžiami iš namų. Tačiau kartą vaiki-

nukas fortepijono mokytojo namuose užtiko Naująjį Testamentą, ir, pradėjęs jį skaityti, pajuto, kad ši istorija jam seniai pažįstama. Atsivertimo akimirka atėjo, kai keturiolikametis Lustiger su tėvais ir seserimi buvo laikinai prisiglaudę vienoje Orleano katalikų šeimoje. Didįjį Ketvirtadienį Aaronas, niekam nesakęs, nuėjo į Orleano katedrą, kur jį tiesiog pavergė mirguliuojančių žvakių ir gėlių jūra. Nuėjęs ten kitą dieną, rado katedrą tuščią, be jokių puošmenų. „Nežinojau, kad tądien buvo Didysis Penktadienis, – vėliau prisiminė jis. – Tą akimirką supratau vieną dalyką: kad noriu būti pakrikštytas.“ Pokalbis su tėvais buvęs „nepakeliamai skausmingas“, šie net pasikvietė į pagalbą rabiną, tačiau šis pamanė, kad berniukas arba suklaidintas, arba itin praktiškas. Jį pakrikštijo Orleano vyskupas. Lustiger pasiliko Aarono vardą, pridėjęs krikščioniškus Jeaną Marie. Daugeliui atrodė, kad krikštas yra tinkama priedanga, siekiant išvengti nacių deportacijos, tačiau toks paaiškinimas yra toli nuo tikrovės: būsimasis kardinolas nė nemėgino slapstytis ir atvirai gedėjo kiekvieno konclageryje žuvusio giminaičio, tarp jų ir savo motinos, 1942 m. nužudytos Osvencime.

Noras tapti kunigu, atėjęs studijuojant literatūrą Sorbonoje, dar labiau apsunkino santykius su tėvu, tuo tarpu sesuo, visada pritarusi brolio krikštui, pati pasekė jo pavyzdžiu. 1954 m. gavęs kunigo šventimus, Lustiger tapo Sorbonos kapeliono asistentu, o vėliau – generaliniu Paryžiaus univer-

sitetų kapelionu, ir išbuvo šiame poste iki 1969 m. Studentai prisimena, kaip „Lulu“, mėvintis elegantiškas juodo velveto kelnes ir avintis juodais mokasiniais, nardydamo motociklu po Lotynų kvartalą. 1969 m. paskirtas į pirmąją savo parapiją prabangiame XVI rajone, jis išgarsėjo pamokslais, sutraukdamas į sekmadienio Mišias vis didesnes minias. 1979 m. Prancūzijos primo, kardinolo François Marty paskatintas, parengė Bažnyčios ateities strategiją, kurioje teigė, kad Prancūzijos Bažnyčia, po 1789 m. praradusi savąsias „galios Bažnyčios“ pozicijas, suskilo į tuos, kurie siekia restauruoti šią galią, ir tuos, kurie tiki, jog reikia prisitaikyti prie sekuliarizmo ir marksizmo. Lustiger įsitikinimu, Bažnyčiai atėjęs laikas įveikti šį priešišumą, – atsisakyti pretenzijų būti galios Bažnyčia ir siekti iš naujo evangelizuoti Prancūziją per kultūros atsivertimą.

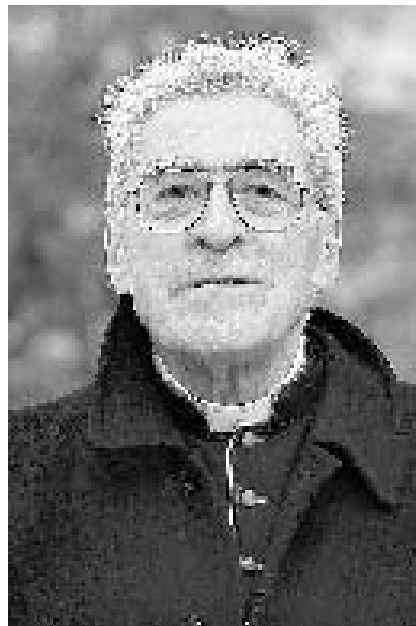
Gali būti, kad šis memorandumas pasiekė Romą ir prisidėjo prie Jono Pauliaus II sprendimo 1979 m. paskirti Lustiger Orleano vyskupu. Sakoma, kad vos tik išgirdęs žinią, Lustiger parašė popiežiui, klausdamas, ar šis nesuklydo, paskirdamas žydų kilmės kunigą vadovauti vyskupijai. Jonas Paulius II, matyt, bus išvelgęs giminingą sielą: judviejų nuomonės sutapo daugeliu klausimu, pradedant maldos verte ir baigiant komunizmo nesėkmėmis. Popiežiui didelį rūpestį kėlė nukrikščionėjanti Prancūzija. Daugelis atsimena garsųjį retorinį Jono Pauliaus II klausimą per 1980-ųjų vizitą: „Prancūzija, ką padarei su savo krikšto pažadais?“ Ieškodamas, kas galėtų atgaivinti „vyriausiąją, pavargusią Romos dukrą“, 1981 m. popiežius paskiria Lustiger Paryžiaus arkivyskupu. Šis paskyrimas daugelį stebino ne tik dėl Lustiger kilmės, – jis neturėjo gausių užtarėjų tarp aukščiausių Bažnyčios hierarchų, o ir pats nevengdavo pabrėžti, kad jam mieliau bendrauti su vaikais ir darbininkais

negu su savo luomo kolegomis. Anot *New York Times*, dėl šio paskyrimo daugelis Bažnyčios stebėtojų neabejoja, kad Jonas Paulius II taip sąmoningai siekė išprovokuoti Prancūzijos Bažnyčią, aplenkdamas kandidatus iš bažnytinės biurokratijos sluoksnių ir paskirdamas didžiausios arkivyskupijos vadovu Lenkijos žydų imigrantų sūnų. Pastarajam šis paskyrimas atrodė lyg staiga pečius užgriuvusi milžiniška našta: „Atrodė taip, lyg staiga nukryžiuotasis būtų ėmęs nešioti geltoną žvaigždę“. Dar po dvejų metų Jonas Paulius II paskyrė Paryžiaus arkivyskupą kardinolu – šį kartą Lustiger visiems dievagojosi, kad tikrai nepriklauso „popiežiškajai lenkų mafijai“.

Neilgai trukus energingasis Paryžiaus arkivyskupas pelnė „Buldozerio“ pravardę: pradėjo statyti naujas bažnyčias, nepatenkintas Paryžiaus Katalikų institute dėstoma „pernelg spekuliatyvia teologija“, atsiėmė iš ten visus savo kunigus ir įkūrė savo seminariją. Kai 1984 m. François Mitterando švietimo ministras pamėgino sekularizuoti katalikiškas mokyklas, Lustiger sukvietė į taikią protesto demonstraciją milijonus katalikų ir pasiekė, kad ministerija atsisakytų savo ketinimų. Jis įsteigė *Radio Notre Dame* ir katalikiškos televizijos tinklą, entuziastingai parėmė mintį surengti 1997 m. Pasaulio jaunimo dienas Paryžiuje. Kai į Mišias po atviru dangumi susirinko virš pusės milijono žmonių, apstulbusiems televizijos žurnalistams Lustiger kantriai aiškino, kad po 1968-ųjų („šito *bedlamo*“) karta, užaugusi iš esmės be tikėjimo, trokšta priimti Evangeliją. Beveik ketvirtį amžiaus vadovavęs didžiausiai Prancūzijos diecezijai, jis taip ir nebuvo išrinktas vyskupų konferencijos pirmininku. Amžininkai pabrėžia, kad labiau buvo mėgstamas pasauliečių, daugeliui kurių atrodė lyg gaivaus oro gūsis (sakoma, kad nebijodavęs surikti *Merde!*, jei kur pamatydavęs nuvirtusį kryžių). Jo literatūrinė veikla (apie 20 knygų, tarp jų ir bestseleriais tapusios „Mišios“ bei

„Paryžiaus klebono pamokslai“) buvo įvertinta naryste prestižinėje Prancūzų Akademijoje.

Tačiau daugiausia Lustiger teko dirbti katalikų ir žydų santykių srityje. Jonas Paulius II jį siūsdavo į tokias keblias misijas kaip 1984 m.

Kard. Jean Marie Lustiger

kilusi krizė dėl karmeličių vienuolyno šalia buvusios Osvencimo koncentracijos stovyklos. Žydų organizacijų spaudžiamos išsikelti, vienuolės rado užtarėjų tarp Lenkijos hierarchų, tačiau Lustiger pavyko pasiekti, kad popiežius po beveik 9 metus užtrukusių ginčų lieptų vienuolynui persikelti į kitą vietą. Lustiger teko dukart atstovauti popiežiui oficialiuose minėjimuose Osvencime, dalyvauti derybose, užmezgant oficialius Vatikano diplomatinius santykius su Izraelio valstybe. Tačiau jo kaip žydo atsivertėlio veikla ir Izraelyje, ir žydų diasporoje sulaukė griežto pasmerkimo. Šis priešškumas pasiekė viršūnę 1995 m., kai Lustiger buvo pakviestas pasakyti kalbą Tel Avivo Hebrajų universitete surengtoje konferencijoje apie „Dievo tylą per holokaustą“. Tačiau vyriausiasis rabinas Meiras Lau net nutraukė savo vizitą Izraelyje, apkaltindamas kardinolą Lustiger,

kad šis išdavęs savo tautą ir religiją. Giliai įžeistas Lustiger atsakė pirma syk išgirdęs, kad yra „blogiau būti pakrikštytam negu padaryti tokius nusikaltimus kaip padarė Hitleris“, o kai rabinas atmetė jo tvirtinimą, kad ir po atsivertimo jis likęs žydas, Lustiger atsakė: „Sakyti, kad daugiau nesu žydas, yra tas pat, kaip išsivadėti savo tėvo ir motinos, senelių ir močiucių. Aš esu žydas, kaip ir kiti mano šeimos nariai, kurie buvo nužudyti Osvencime ir kitose koncentracijos stovyklose“. Nesuprantačiųjų buvo apstu ir kitoje pusėje: ultrakonservatyvieji katalikai apgailėstaudavo, kad jų ganytojas nesąs grynakraujis prancūzas. Katalikiškumas ir žydiškumas persipynė jame, sudarydami iš pirmo žvilgsnio keistą junginį: „Jis buvo žydas savo kilme, pasaulėjauta, emocijomis ir pamaldumu; jis buvo katalikas savo atsivertimu ir įsitikinimais. Jis laidydavo žydiškus sąmojus, apsilkęs eilute ir užsidėjęs ant galvos *kippa* eidavo į sinagogą, nors vakare jį vėl rasdavai vilkintį kunigo sutaną. Jam krikščionybė buvo tiesiog judaizmo vaisius; pirmoji jo religija pasiekė tobulumą antroje. Kristus, jo įsitikinimu, buvo Izraelio Mesijas, jo kryžius buvo vertas geltonos žvaigždės. O kadangi Izraelio misija yra „nešti šviesą pagonims“, tai evangelijos skelbimas tapo jam įsakymu“, – rašė *Economist*.

Kadaise Lustiger, pasak jo paties, ištiktas dvasinės krizės, svarstė, ar visam laikui negrįžti į Izraelį. Net buvo pradėjęs mokytis hebrajų kalbos. Jo laidotuvės Paryžiaus Dievo Motinos katedroje vyko pagal žydiškas ir krikščioniškas apeigas, kurių scenarijų jis pats kruopščiai suplanavo: prieš prasidedant katalikiškai daliai, vienas jo sūnėnas padėjo ant karsto indelį su žeme nuo Alyvų kalno, kitas perskaitė *kaddish*, maldą gedint mirusiojo. Lustiger prašymu ant jo kapo katedros kriptoje įrašyti tokie žodžiai: „Gimiau žydas. Gavau Aarono, senelio iš tėvo pusės, vardą. Per tikėjimą ir krikštą tapęs krikščionimi, aš likau žydas. Kaip ir apaštalai“.

Lenkijos ir ES energetinis saugumas

Vienas už visus ar visi už vieną?

ERNEST WYCISZKIEWICZ

Energetikos klausimas pastaraisiais metais tiesiog išiveržė į tarptautinės politikos sceną, staiga tapdamas aršių diskusijų ir ginčų objektu. Reikia pripažinti, kad tai buvo efektyvus sugrįžimas. Bemaž per dieną dalykai, ligi tol suprantami tik siauram ekonomistų ir energetikų ratui, pritraukė plačiosios publikos dėmesį. Padėtis priminė praėjusio amžiaus aštuntą dešimtmetį, kai OPEC sustabdžius naftos tiekimą kelioms Vakarų Europos šalims, kilo krizė. Vartotojai realiai pajuto, kad energijos šaltiniai nėra duoti kartą visiems laikams. Išteklių prieinamumas tapo rimtu strateginiu koziriu, ženkliai pakeliančių rangą šalių, iki šiol laikytų trečiaeilėmis. Saudo Arabija iš periferinės valstybės tapo globalios reikšmės subjektu. Jos, kaip stambiausios naftos gamintojos, svarba išlaikant pusiausvyrą pasaulinėje naftos rinkoje prilygo Jungtinių Amerikos Valstijų – didžiausios vartotojos ir dar supervalstybės – svoriui.

Turbūt natūralu, kad ilgą laiką gyvenant stabilios gerovės sąlygomis imta nebeįvertinti potencialių grėsmių. Išsivysčiusiose Vakarų visuomenėse tik minimaliai besuprantama energetikos svarba, šis supratimas daug mažesnis negu šalyse, kurios nuolat patiria nepriteklių. Naudojimasis energija JAV ar Europoje tapo panašus į kvėpavimą – nesąmoningas ir refleksyvus. Tik staigi netektis priverčia susimąstyti.

Devintame dešimtmetyje ženkliai kritus naftos kainoms, išaugus jų ga-

vybai Šiaurės jūroje ir – ypač Vakarų Europoje – ėmus kurti vieningą rinką, tapo tarsi savaime suprantama, kad energijos krizė įveikta amžiams. Be to, žlugus Sovietų Sąjungai, rinkoje atsirado naftos iš rezervinių išteklių. Daug kam atrodė, kad pakanka užtikrinti palankias ūkinės veiklos sąlygas skatinant liberalizaciją bei konkurencijos augimą, ir energijos žaliavų deficito šešėlis pasitrauks iš Europos. Energetikos politikai turėjo imti vadovauti geležinė ir nematoma rinkos ranka.

Iliuzijų žlugimas

Dabar jau akivaizdu, kad europiečių įsitikinimai buvo klaidingi ir nai-vūs. Pirma klaida – kraštutinis eurocentriškumas. Dėl nesuprantamų priežasčių buvo nuspręsta, kad likusi žmonijos dalis, taigi ir stambiausi naftos ir natūralių dujų gamintojai, paseks apsišvietusiais europiečiais ir atidarys savo rinkas konkurencijai. Tuo tarpu dauguma tiekėjų ir naujų vartotojų pasielgė kaip tik priešingai: vietoj liberalizacijos ir laisvos konkurencijos pasirinko valstybės intervencionizmą.

Pagaliau ir pačios ES padėčiai dar toli iki direktyvose nubrėžto idealo. Artėjant atvirai rinkai, tolygiai stiprėja „žaliavų nacionalizmas“ ir siekis steigti energetikos „nacionalinius čempionus“, o ne palaikyti europinę rinką. Šis procesas aiškiai rodo, kad pačioje ES iki šiol išlikę skirtingi požiūriai į energetikos klausimus.

Nepaisant didelių Europos Komisijos pastangų, valstybių narių vyriausybės nelinkusios perduoti savo kompetencijos energetikos politikos srityje į transnacionalinį lygmenį. Energetikos sektorius vertinamas kaip nacionalinis turtas, strategiškai svarbus suverenumui ir saugumui. Gamtinių išteklių fetišizacija, dažnai būdinga „naftos valstybėms“, juntama ir Europoje. Nepaisant integracijos proceso pažangos, peržengti nacionalinius interesus labai sunku.

Bendros ES energetikos politikos užuomazgos

Vis dėlto negalima nepastebėti, kad pastaruosius pora metų vis dažniau kalbama apie būtinybę bendrai veikti, užtikrinant ES energetinį saugumą. Tai sąlygojo pirmiausia išoriniai veiksniai, ypač – struktūrinės permamos pasaulinėje naftos rinkoje. Naujų, beveik nepasotinamų energijos vartotojų (Indijos ar Kinijos) iškilimas rinkoje dar labiau sustiprino OPEC narių gamintojų pozicijas europinių partnerių atžvilgiu. Su vadinamuoju „paklausos šoku“ sutapo nestabili padėtis Artimuosiuose Rytuose, neramumai Venesueloje, streikai Nigerijoje. Kaip to pasekmė – išaugo naftos kainos, o Europa ėmė baimintis. Juolab po to, kai Rusija ryžosi keletą kartų panaudoti „energetinį ginklą“ prieš kaimynus (Ukrainą ir Baltarusiją), dalis politinio Europos elito įsisąmonino, jog ES iškyla realūs iššūkiai, į kuriuos vargu ar galima bus atsakyti pavieniui.

Tačiau idant Europos balsas būtų geriau girdimas, reikia vieningumo bendraujant ne tik su svarbiausiais gamintojais (Rusija, OPEC valstybėmis, Alžyru), bet ir su tranzitinėmis šalimis (Ukraina, Turkija), taip pat su kitais stambiais vartotojais (JAV, Kinija, Japonija). Dėl šio darnumo būtinybės jau susitarta, tačiau sunkiau rasti sutarimą dėl veikimo būdų. Sunkumus sąlygoja stiprėjantys skirtumai pačios ES viduje, nors tai ir natūralu bei suprantama jai plečiantis.

Valstybių požiūriai skiriasi dėl objektyvių priežasčių (energijos balanso struktūros, turimų atsargų ir vartojimo dydžio, priklausomybės nuo importo lygio, tiekimo diversifikacijos laipsnio, energetikos rinkos pobūdžio), taip pat dėl labai svarbių, tegul ir sunkiai pamatuojamų, subjektyvių veiksnių. Vienas jų – požiūris į tai, kas laikoma grėsme (vienoje valstybėje 100% priklausomybė nuo importo nekelia nerimo, kitoje jau 40% priklausomybė suvokiama kaip pavojus). Čia svarbi ir istorinė patirtis santykiuose su šalimis tiekėjomis. Pastarąją gerai pailiustruoja atskirų Europos valstybių požiūris į Rusiją. Vienoms ji atrodo pavyzdinga, patikima tiekėja, kitoms – abejotinos reputacijos politinis subjektas, vis drąsiau panaudojantis žaliavų tiekimą užsienio politikos tikslams.

Idant piešiamas padėties vaizdas būtų pilnas, reikia pridurti, jog žaidime dalyvauja ne vien šalių narių vyriausybės bei Europos Komisija. Lygiai svarbų vaidmenį atlieka energetikos koncernai – ir privatūs, ir valstybiniai, – kurie iš principo siekia pelno bei paisyti akcininkų interesus, bet dažnai esti susiję ir su valdžia. Tad akivaizdu: formuoti bendrą energetinę politiką – nepaprastai sudėtinga, tarytum akrobatinė užduotis. Kaip galima sujungti 27 nacionalines strategijas į vieną darnų ir visiems priimtina veiklos planą, kuris greta to neapsiribotų vien minimalaus bendro vardiklio radimu? Kurios kompetencijos turėtų likti valstybėms, o kurios turėtų būti perduotos transnacionalinėms institucijoms? Kaip tuomet reikėtų gerbti subsidiarumo principą, kuris reikalauja vengti nereikalingos centralizacijos ir veikti kuo žemesniu valdžios lygiu? Ir svarbiausia – kaip užtikrinti energetinio saugumo jausmą visoms narėms? Kaip reaguoti, jeigu vienos iš narių veiksmai pažeidžia kitų saugumo interesus? Kita vertus, kaip reikėtų pasiekti, kad atskiros valstybės nebandytų instrumentaliizuoti ar perdėtai sureikšminti energetinio saugumo klausimo, siekdamas

realizuoti kitus savo interesus? Tai tik keli klausimai – jų yra gerokai daugiau. Problema sunkiai pasiduoda analizei ne vien dėl ypatingo sudėtingumo, bet ir nuolatinės kaitos.

Lenkijos požiūrio pokyčiai

Energetikos klausimas Lenkijoje jau prieš kurį laiką tapo svarbia politinių debatų tema. Dėmesio centre atsidūrusi energetinio saugumo problema dažniausiai suvokta siaurąja prasme: kaip tiekimo garantijos ir nenutrūkstamumas. Galvos skausmą lenkų politiniam elitui kėlė vienpusė priklausomybė nuo naftos (beveik 100%) ir dujų (apie 40%) tiekimo iš Rusijos. Kiti plačiai suprantamo energetinio saugumo aspektai, kaip antai konkurencija rinkoje arba kenksmingas poveikis aplinkai, buvo laikomi antriniais. Tai gi lenkų diskusijose „energetinis saugumas“ sutapo su „tiekimo saugumu“. Tokia samprata didžiąja dalimi nulė-

mė kelių iš eilės vyriausybių energetinę politiką. Vienoms jų sekėsi geriau, kitoms – prasčiau, bet visos stengėsi pirmiausia siekti žaliavų tiekimo šaltinių diversifikacijos.

Įstojusi į ES Lenkija įgavo naujus instrumentus energetinei politikai formuoti. Nors ir toliau vyriausybės balsas energetikos politikos klausimais išlieka lemiamas, ypač santykių su gamintojais bei tiekėjų pasirinkimo srityje, tačiau narystė neabejotinai sukūrė palankias sąlygas derinti savo interesus su besiformuojančia Bendrijų politika. Lenkijoje vyrauja įsitikinimas, kad Europa sugebės atsakyti į iššūkius tik besiremiant solidarumo principu. 2006 m. sausį Lenkijos ministras pirmininkas Kazimierzas Marcinkiewiczus tai taikliai įvardijo sakydamas, kad reikėtų laikytis muškietininkų principo: „vienas už visus, visi už vieną“. Vis dėlto pagrindinis sunkumas išlieka: turime reikalą ne su keturiais, o su dvide-

Klaudijus Driskius. „Mažeikių naftos perdirbimo gamykla“. 2006. Fotografija

šimt septyniais muškietininkais, kurių požiūriai labai skiriasi.

Energetinio saugumo klausimą Lenkijos valdžia kėlė dar per derybas dėl stojimo. Tačiau anuo metu išorinių veiksnių spaudimas buvo dar silpnai juntamas. Vyravo pasitikėjimas rinkos mechanizmais, galiausiai atsakysiančiais į ateities iššūkius. Nedrąsūs bandymai energetikos klausimą paversti europiniu buvo nesėkmingi. Lenkijos įstojimas į ES 2004 m. nepaveikė šalies politikų požiūrio į šį klausimą. Pagrindiniu Lenkijos politikos motyvu išliko naujų dujų bei naftos tiekimo šaltinių paieškos. Tokia politika nebuvo neiginčytina: vieni kritikai linkę tai suvokti kaip savitą obsesiją, kiti įžvelgė čia antirusišką nuostatą. Net ir tokioje kritikoje esama tiesos grūdo. Reikia turėti omenyje, kad dėl apsilaidimų dešimto dešimtmecio pradžioje (klaidinga vartojimo prognozė ir nenaudingas susitarimas su *Gazprom* pasirašymas) Lenkija atsi-

dūrė labai netvirtoje padėtyje, neturėdama alternatyvaus energijos šaltinio tuo atveju, jei tiekimas iš Rytų nutrūktų. Tai realiai riboja veiklos savarankiškumą, o psichologiškai ypač sunkiai pakeliama politiniam elitui šalies, kuri ką tik atkūrė nepriklausomybę. Be abejo, reikalavimas užsitikrinti tiekimą iš skirtingų šaltinių paremtas ir ekonominėmis prielaidomis. Juo daugiau tiekėjų, juo tvirtesnė pirkėjo derybinė pozicija. Jau vien turėdama galimybę rinktis tiekėją, Lenkija įgytų visiškai naują, daug tvirtesnę atspirties tašką derybose.

Lenkijoje iš principo niekas neneigia diversifikacijos būtinybės. Tačiau išlieka nuomonių skirtumas dėl būdų ir veikimo tempų bei diversifikacijos postulato vietos tarp kitų svarbių Lenkijos politikos tikslų. Paprastas papildomų šaltinių radimas nepadarys šalies energetikos sektoriaus modernesniu ir neįgalins jos konkuruoti su galingais Europos partneriais. Naujų

šaltinių užsitikrinimas gali pasirodyti esąs trumpalaikis sprendimas, ypač jeigu pasiteisins prognozės dėl nenumaidomai artėjančio kritinio taško naftos gavyboje. Tuomet esminis dalykas bus ne išteklių prieinamumas, o efektyvesnis energijos panaudojimas ir sugebėjimas ją taupyti. Vis didesnę svarbą įgytų pirminių energijos žaliavų daugialypiškumas, taip pat naujų energijos gaminių būdų tyrimai bei paieškos. Priešingai negu įprasta galvoti Lenkijoje (o ir kitur), diversifikacija tėra dalinis šalies energetinių rūpesčių sprendimas. Tačiau ji išlieka vyraujanti tema vidaus diskusijose bei europinėje Lenkijos politikoje.

Trys lemtingi įvykiai paskatino Lenkijos vyriausybę vis nuosekliau kelti klausimą Bendrijų lygmeniu. 2004 m. sausį, dėl ginčo su Baltarusija, *Gazprom* vienai dienai uždarė dujotiekį Jamalas–Europa. Tėkmės sustabdymas tiesiogiai smogė Lenkijos vartotojams. Nors nutrūkimas buvo tik laikinas, tačiau tapo simboliškai reikšmingu precedentu. Padėtį pablogino faktas, kad Rusija neįspėjo Lenkijos vyriausybę apie tokį planuojamą veiksma. Antras svarbus epizodas: 2005 m. rugsėjį Rusija ir Vokietija pasirašė sutartį dėl dujotiekio (vad. *Nord Stream*) tiesimo Baltijos jūros dugnu. Projektas sukėlė nerimą Lenkijoje, jis buvo įvertintas kaip grėsmė Lenkijos energetinio saugumo interesams bei kaip ES solidarumo principo pažeidimas. Lenkijos vyriausybė šį dujotiekį suvokė kaip tiesioginį įrodymą, jog bendra energetikos politika bei nuo 2000 m. besitęsiantis ES ir Rusijos energetinis dialogas – tik iliuzijos. Esą šis dialogas, pridengtas bendraeuropietiško lozungais, faktiškai tapo atskiru, dvišaliu dialogu tarp Rusijos Federacijos ir stambiausių ES šalių (Vokietijos, Prancūzijos, Didžiosios Britanijos, Italijos) rinkiniu. Rusija tobulai išnaudoja esamus ES nedarnumus bei skirtumus. Vienas šalis ji priskiria prie privilegijuotų ir atitinkamai su jomis elgiasi, o kitas (Lenkiją ar Baltijos šalis) – sumeta į kategoriją tariamai priešišku bei už-

Klaudijus Driskius. „Mažeikių naftos perdirbimo gamykla“. 2006. Fotografija

sikrėtusią rusofobija. Greta to, dvišaliuose santykiuose rusai visuomet jaučiasi tvirtesni, nes jų derybinė pozicija iš karto sustiprėja. Esant darniai ES energetinei politikai Rusijos galimybės pasiekti vidinį interesų išsiskyrimą būtų rimtai apribotos.

Trečias veiksnys, pastūmėjęs Lenkiją aktyviau veikti europiniame forume – Ukrainos ir Rusijos ginčas dėl dujų 2005 ir 2006 m. sandūroje. Jis sukėlė trumpalaikį tiekimo sustabdymą į kelias ES šalis. Šis žingsnis kiek sumažino Rusijos, kaip tiekėjos, patikimumą, nors ir ne tiek, kad paskatintų ES šalis imtis tikros bendros politikos rytinio kaimyno atžvilgiu. Ši trumpa krizė tik parodė, kad ES praktiškai neturi jokių instrumentų įvykių eigai pakeisti. ES priversta tenkintis laukiančiosios pozicija, apsiribodama politinių deklaracijų skelbimu.

Europos Komisijos pasiūlymai ir Lenkijos pozicija

2006 m. kovą Europos Komisija priėmė vad. „Žaliąją knygą“ energijos politikos klausimu, kuri vėliau, sulaukusi ES Tarybos pritarimo, įgavo naujo dokumento, pavadinto „Nauja energetikos politika“, pavidalą. Dar aptarinėjant nuostatas europinėse institucijose, Lenkija pasiūlė idėją pasirašyti Europos energetinio saugumo susitarimą, gana nevykusiai pavadintą „energetiniu NATO“. Šis susitarimas turėjo suteikti teisinį pagrindą tarpusavio energetinio saugumo garantijoms ir įgalinti sukurti bendro reagavimo krizių metu mechanizmą. Ši idėja Europos forumuose nebuvo priimta, bet pirmiausiai dėl formalių priežasčių: mat siūlyta apimti ne vien ES, bet ir NATO šalis. Idėjos autoriai bandė suderinti strateginį vyriausybės požiūrį su Europos Komisijos orientacija į rinką, apjungiant viską po skėčiu, kiek primenančiu Šiaurės Atlanto sąjungą. Nors šis sumanymas ir žlugo, tačiau keli jo elementai tapo medžiaga diskusijoms dėl naujojo energetinės ES politikos pavidalo.

Visų pirma kalbama apie solida-

rumo principo reikšmę ateities ES veikloje. Naujausi Europos Komisijos pasiūlymai, pateikti 2007 m. sausį, tiesiai nurodo būtinybę valstybėms narėms veikti išvien krizių atveju. Idant principas būtų veiksmingas, turėtų egzistuoti techninės sąlygos bei infrastruktūra, taip pat atitinkami teisiniai bei instituciniai instrumentai. Pavyzdžiui, nesant modernizuoto tiekimo tinklo bei sistemų, jungiančių valstybes, negali būti nė kalbos apie kokią nors tarpusavio paramą, nes nėra fizinių galimybių siųsti žaliavas iš vienos šalies į kitą.

Antras dalykas, be abejo – minėtoji diversifikacija. Šiuo klausimu Lenkija, kaip ir kitos narės, nori veikti savarankiškai. Tačiau atsiranda keblumų, kai vienos valstybės veiksmai kitų vertinami kaip keliantys grėsmę jų saugumui (kaip antai *Nord Stream*). Kol kas nerasta sutarimo klausimu, kas ir ką turėtų tokiais atvejais daryti. Juk jeigu projektas ar sumanymas europiniu lygiu ir pasitarnaus diversifikacijai ir pagerins bendrus rodiklius, neatmestina, kad jis tuo pat metu pagilins vienos kurios šalies priklausomybę nuo importo iš vieno šaltinio.

Dvejonių esama ir daugiau. Tuo tarpu šalys, tarp jų ir Lenkija, teranda vieną atsakymą: įgyvendinti savus diversifikacijos planus ir – kiek įmanoma – užsitikrinti Europos Komisijos palaikymą. Lenkai į prioritetų sąrašą įsirašė tris dalykus. Siekiant sumažinti priklausomybę nuo naftos tiekimo iš Rusijos, norima prieiti prie Kaspijos jūros išteklių, iš kur galima žaliavą tiekti į Lenkiją, iki Polocko pratęsus Odesos–Brodų naftotiekį. Dujų klausimas – skubesis, nors Lenkijos priklausomybė čia mažesnė (mat naftą galima atsigabenti tanklaiviais praktiškai iš bet kurios žemės vietos). Čia veikiama dviem kryptimis. Pirma: Lenkijos valstybinė dujų bendrija (*Polskie Górnictwo Naftowe i Gazownictwo*) derasi dėl dujų tiekimo iš Norvegijos tiesimo ir perka jų akcijas. Antra, rengiamasi statyti terminalą, galintį priimti suskystintas gamtines dujas (vad. *LNG*) Svinouiš-

čeje prie Ščecino. Žengimas į sparčiai augančią suskystintų dujų rinką leis sumažinti priklausomybę nuo dujų tiekimo vamzdiniais. Nė vienas iš minimų projektų nėra naujas. Dėl abiejų įvyko daugybė pokalbių, tačiau vis dar negalime būti tikri dėl jų rezultatų. Jeigu viskas seksis pagal Lenkijos vyriausybės sumanymą, tai kito dešimtmečio pradžioje šie projektai turėtų būti įgyvendinti.

Be abejo, lenkai baiminasi, kad ateityje Rusija pasinaudos savo vyraujančia pozicija žaliavų tiekimo srityje kaip politinio spaudimo įrankiu. Tai tikėtina juo labiau, kad rusų valdžia ryžtingai atsisako ratifikuoti Energetikos chartijos susitarimą ir nepasirašo Tranzito protokolo, kuris suvienodina gamintojų ir vartotojų bendradarbiavimo taisykles bei standartus, ir svarbiausia – nustato ginčų sprendimo mechanizmus. Nenoras pripažinti bendras žaidimo taisykles rodo, kad Rusija mano veikti vien savo nuožiūra, toliau skirstydama partnerius į „lygius“ ir „lygesnius“. Nors ES ir pasiektas konsensusas dėl sieko palenkti Rusiją pritarti šiems dokumentams, tačiau tuo pat metu matyti aiški nuoseklumo bei priemonių stoka, kas savo ruožtu vėl skatina valstybes nares veikti vienpusiškai.

Kas toliau? Ar įmanoma tokia bendra Europos energetikos politika, kuri būtų suderinama su visų narių interesais? O gal tai tik utopija ar pageidavimų koncertas? Dar neturime vienaprasmiško atsakymo. Paradoksalu, tačiau bendra ES energetikos politika atrodo tarytum labai ilgai laukiamas ir kartu nenorimas vaikas. Viena vertus, visos vyriausybės reikalauja darnesnių veiksmų bei kritikuoja nuoseklų Europos Komisijos veikimą, kita vertus, bijo bent per žingsnį nusiileisti jos naudai. Todėl ir vyksta nuolatinis virvės tampymas tarp atskirų sostinių bei tarp jų ir Briuselio. Tuo tarpu artėjančios grėsmės ir iššūkiai verčia visas puses rasti išeitį iš pato situacijos...

Iš lenkų k. vertė *Katarzyna Korzeniewska*

Sielos gelmių tyrinėtojas – *in memoriam* Ingmarui Bergmanui

Garsiojo švedų režisieriaus pamokos

HOLGER LAHAYNE

„Nuplėšti kaukę“

Vienas didžiųjų filmų kūrėjų Woody's Allenas prieš daugelį metų apie Ingmarą Bergmaną yra rašęs: „Viską sudėjus, jis, ko gero, pats žymiausias režisierius nuo filmavimo kameros atsiradimo dienos“. Dėl tokio superlatyvo, žinoma, būtų galima pasiginčyti, tačiau viena nepajudinamai aišku: liepos pabaigoje miręs garsusis švedas kaip nė vienas kitas gebėjo suvokti ir meistriškai pasinaudoti filmo kaip meno šakos galiomis. „Jokia kita meno rūšis, slinkdama pro kasdieninę mūsų sąmonę, taip tiesiogiai nepaveikia mūsų jausmų, neprasisiskverbia taip giliai į tamsius mūsų sielos užkampius, kaip kinas“, – pats Bergmanas rašė savo biografijoje¹. Filmu Bergmanas atrado savitą kalbą – „iš sielos į sielą“, „išvengiant intelekto kontrolės“. Filmas jam buvo raiškos priemonė, mediumas, „toks rafinuotas, kad juo žmogiškąją sielą galime apšviesti be galo ryškiai, o dar negailestingiau nuplėšti kaukę². Nuo pat savo karjeros pradžios Bergmanas tvirtino: „Nenoriu kurti meno, kuriu publika ramiai su estetiniu pasigardžiavimu mėgautųsi. Mano noras jiems suduoti smūgį į nugarą, griauti jų blaškymąsi, supurčius budinti iš pasitenkinimo“³.

¹ Ingmar Bergman, *Laterna Magica*, iš švedų k. vertė Zita Mažeikaitė, Vilnius: Alma littera, 1994, p. 76.

² Eckhard Weise, *Ingmar Bergman*, Hamburg: Rowohlt, 1987, p. 24.

Smūgių žiūrovams paleista daug. Užtenka vien paminėti ižymiąją 1961–1963 m. sukurtą (ne)tikėjimo trilogiją („Kaip veidrodyje“, „Komunija“, „Tylėjimas“), 1966-ųjų „Personą“ arba vėlesniųjų dešimtmečių slogiąją „Rudens sonatą“. Nykios ir tiesmukiškos „Komunijos“ vertinimuose Bergmanas pabrėžė, kad niekam nebuvo leista „švelninti kietų smūgių į žiūrovų sąmonę“.

To iš Bergmano pasimokė daugelis filmų kūrėjų. Tai ir jau minėtas Allenas, kuris viename iš paskutiniųjų savo filmų *Matchpoint* („Lemiamas taškas“), kaip ir daugelis prieš jį sukurtų, kelia labai nepatogius būties bei moralės klausimus. Arba Larsas von Trieras savaisiais trikdančiais bei provokuojančiais *Breaking the Waves*, *Dogville* ir *Manderlay*. Meksikiečių režisierius Alejandro G. Inarritu su „21 gramu“ bei „Babeliu“ – nė lašo pramogos, vien sąmonės jaudulys, sielos sukrėtimas, aštrūs smūgiai.

„Griauti blaškymąsi“, „žadinti iš pasitenkinimo“, „nuplėšti kaukę“ – uždaviniai, su kuriais susiduria ir krikščionys, gyvendami ir skelbdami Evangeliją netikinčiame pasaulyje. Atverti sielos gelmes, laisvinti žmones iš saviapgaulės ir vesti į tikrąją savęs pažinimą, siūlyti alterna-

³ Peter Cowie, *Ingmar Bergman – A Critical Biography*, London: Andre Deutsch, 1982, p. 66.

⁴ Ingmar Bergman, *op. cit.*, p. 203.

⁵ *Bergman on Bergman*, ed. S. Björkman,

tyvas ir skatinti apsispręsti, sklaidyti iliuzijas ir apnuoginti pasaulėžiūras, atskleisti, demaskuoti, išlaisvinti – nors Bergmanas tebuvo agnostikas, krikščionims šiais pramogų ir linksmybių paviršutiniškumo ir beveidystės laikais jis galėtų būti naudingas mokytojas.

Kokių gi dar jo pamokų esama?

„Viskas yra žemiška“

Bergmanui teko dalia gimti liuteronų kunigo šeimoje ir dešimtmečius nepaliaujamai ieškoti atsakymų apie Dievą ir tikėjimą. „Visą savo gyvenimą kovojau su savo požiūriu į Dievą – bedžiaugsmiu ir kankinančiu“⁴. Ne vieno personažo lūpose režisierius leidžia nuskambėti savo abejonoms ir klausimams. Riteris Antonijus Blokas iš „Septintojo antspaudo“ (1957) klausia: „Aš noriu žinoti. Kodėl jis [Dievas] nuo mūsų slepiasi?.. Jei mes norime tikėti, bet negalime... Aš noriu, kad Dievas man ištiestų ranką, man kalbėtų.“

Bet po keleto metų neaiškumo kova buvo baigta. Savo filmo „Kaip veidrodyje“ (1961) komentare Dievo idėją Bergmanas pavadina „destruktyviu ir fanatiškai pavojingu“ dalyku⁵. Tikriausiai viena operacija, atlikta apie 1960 m. (konkrečios datos Bergmanas niekur nemini), jam galiausiai atnešė išlaisvinančią išvalgą. Narkozėje režisierius išbuvo keletą valandų:

Staiga supratau: šitai yra taip. Labai sunku suvokti, kad mano būtis bus pakeista nebūtimi. Tačiau žmogų, be paliovos kamuojamą mirties baimės, ji išlaisvina... Iš pradžių tu būvi, o paskui ne. Tai nepaprastai suramina. Anksčiau kėlę baimę mįslingi dalykai, visa tai, kas yra už pasaulio, daugiau nebeegzistuoja. Viskas yra žemiška. Viskas yra mūsų viduje, viskas vyksta mumyse...⁶

T. Manns, J. Sima, New York: Da Capo, 1993, p. 164.

⁶ Ingmar Bergman, *Bilder*, Köln: Kiepenheuer, 1991, p. 212.

Kadangi Dievas nebeegzistuoja, tai mirtimi viskas ir pasibaigia. Kunigas Eriksonas filme „Komunija“ (1962 m. kai kuriose šalyse filmas pavadintas „Žiemos šviesa“) išpažįsta:

Jeigu iš tikrųjų yra taip, kad Dievo nėra, – tai kas tada? Tada viską galima labai paprastai paaiškinti: tada mirtis yra pabaiga, kūno ir sielos suirimas. Tada žmogaus vienatvė, jo žiaurumas ir baimė – anokios problemos. Daugiau nebūtina mėginti paaiškinti kančios, kuri atrodo nesuprantama, – juk nėra jokio Dievo, jokio Kūrėjo...

Bergmanas po šio filmo sakęs: „Tai mano atsisveikinimas su religiniais ginčiais, tai mano ataskaita... Šis filmas – tai antkapis, po kuriuo palaidotas skausmingas konfliktas, tarsi skaudamas nervas rangęsis per visą mano sąmoningą gyvenimą. Dievo atvaizdai sudaužyti į šipulius... Pagaliau operacija baigta“⁷. Bergmanas galutinai apsisprendęs: „Verčiau jau tįsiu savąjį slegiantį kosminio siaubo paveldą, negu nusilenksiu Dievo reikalavimui jo klausyti ir jį garbinti“⁸.

Tai buvo gerai apgalvotas arba, tiksliau, išgyventas, išskentėtas apsisprendimas, išlaisvinęs Bergmaną, deja, tik iš dalies. Tiesa, kankinantis konfliktas, skausmingas ir ilgas procesas, blaškymasis buvo baigtas, tačiau ateisto, šiuo atveju agnostiko būtis nepasirodė žymiai lengvesnė. Visai ne tokia šviesi ir teigiama, kaip bando įteigti šiandienos bedievystės propagandistai (pvz., Richardas Dawkinsas). Kai kurių konkrečių problemų nelieka, bet išlieka juntamas „kosminis siaubas“, kuris „slegia“. Galbūt vien dėl to, kad mirties panaikinti niekuo neįmanoma. Mirtis lieka „nesuvokiamas siaubas“⁹. Kitoje savo biografijos vietoje Bergma-

nas sako: „Aš negaliu arba nenoriu išivaizduoti kito gyvenimo, kuris galbūt yra anapus ribos, todėl ši perspektyva man kelia siaubą. Iš kažko aš tapsiu niekuo“¹⁰. Jei krikščionių Dievo nebėra, tai vienišą žmogų apgaubia tamsa – „nuo tos akimirkos, kai numiršta tavo tikėjimas, tu išgyveni gilią vidinę sumaištį, nuo šio momento tu paten-

Knygos „Ingmaras Bergmanas. Paveikslai“ viršelis. 1997. Maskva–Talinai

ki į rankas to, ką Strindbergas vadina „galybėmis“¹¹.

Jei žmogui priklauso viskas, tai jis kartu pats už viską ir atsakingas: jis pats turi suteikti prasmę savo gyvenimui, pats nešti sunkią to „savojo šventumo“ naštą. Bergmanas niekada nėra užsiminęs, kad tai lengvas dalykas. Jono Persono savižudybei „Komunijoje“ jis nepriešina nieko, kas pozityvu. Režisieriaus nuomone, „būtina tenkintis arba savižudybe, arba pritarimu gyvenimui. Žmogus save arba sugriauna (tai romantiška),

arba pritaria gyvenimui. Aš ryžausi pritari“¹².

Nors krikščioniui Bergmano sprendimas ir nepriimtinas, vis vien iš jo yra ko pasimokyti: kad negalima gyventi šiaip sau be tikslo, ištirpstant gerovės ir malonumų srovėje. Kad privalome ieškoti atsakymų į svarbiausius gyvenimo klausimus. Tie sprendimai yra daugiau ar mažiau racionaliai pagrįsti, bet kartu ir valios veiksmai. Nes nei ateistas, nei krikščionis nežino visų atsakymų ir neturi visų argumentų. Be to, nei krikščionybė (nei kitos religijos), nei ateizmas negali suteikti tobulo gyvenimo žemėje. Net priešingai. Krikščionys patiria ne tik džiaugsmą, bet ir daug kančių bei didelių konfliktų. Ateistai (Bergmano žodžiais) išgyvena palengvėjimą, bet nepraranda baimės ir vidinės sumaišties.

„Pragaras – žmonių sukurtas“

Bergmanas suprato: jei krikščionių Dievo nebėra, tai žmogus priverstas išgyventi prasmės praradimą ir iš naujo ieškoti savo tapatumo. Šią naują situaciją jis labai taikliai pavaizdavo trečiame savo „tikėjimo trilogijos“ filme „Tylėjimas“ (1963).

Netekėjusi vertėja Estera ir jos sesuo Ana su sūneliu Johanu, paūmėjus Esteros plaučių ligai, pakeliui priverstos apsistoti viešbutyje nepažįstamame krašte. Žiūrovui prieš akis atsiveria seserų tarpusavio neapykantos, nepasitikėjimo ir pažeminimo gėlmė. Filmas išryškina smarkiai pažeistą bendravimą, kartais net visišką jo nebuvimą, apsiribodamas minimaliais dialogais – gryna priešingybė pirmosioms dviems trilogijos dalims. Seserys neturi ką pasakyti viena kitai. Kalbos vietą užima seksualumas. Estera patenkina pati save, Ana ste-

⁷ *Ibid.*, p. 30.

⁸ *Ibid.*, p. 228.

⁹ Ingmar Bergman, *Laterna Magica*, p. 82.

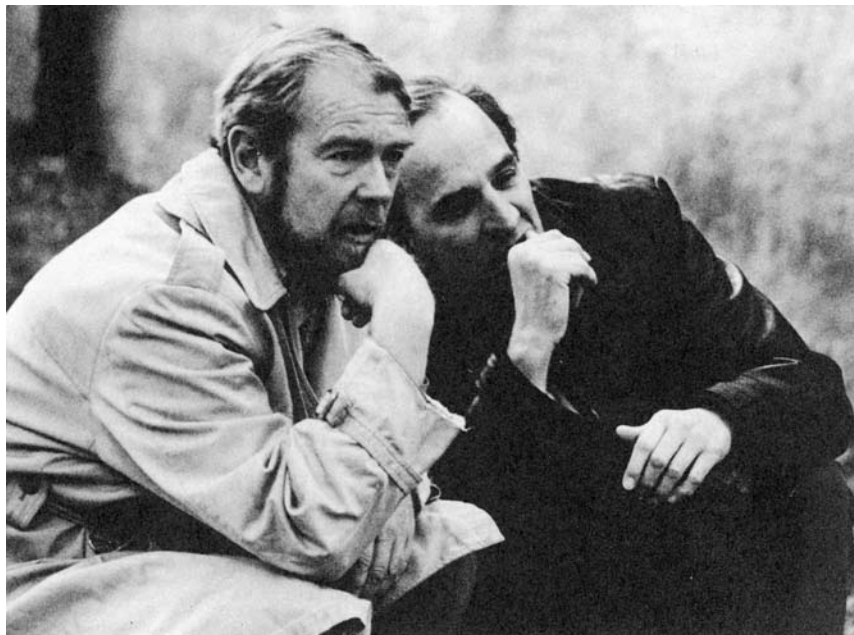
¹⁰ *Ibid.*, p. 261.

¹¹ Peter Cowie, *op. cit.*, p. 251.

¹² *Ibid.*, p. 217.

bi varjetė teatre ant suolų lytiškai santykiujančią porą ir pati leidžiasi į nuotykį su padavėju. Tuštuma, platus viešbučio koridoriai, tankai gatvėse, kaitra ir liga – visa tai paryškina beviltišką, slogią filmo nuotaiką. Neatrodė, kad seserys pamiršusios, kas

rūs (aktorė Ingrid Bergman „Rudens sonatos“ filmavimo metu yra pastebėjusi: „Žmonės, kaip tu juos matai, atrodo lyg tikri monstri!“). Bergmanas mums primena, kad žmonių santykiai yra trapūs, nuolat tykomi įvairių pavojų ir labai dažnai patenkantys

Ingmaras Bergmanas su Svenu Nykvistu prieš filmuojant „Verksmus ir šnabždesius“. 1973

yra meilė. Abi jos trokšta ir ilgisi. Tačiau šiame „pragarų priangyje“ ji nepasiekama.

Bergmanas pragarą visuomet vaizdavo kaip tam tikrą vietą žemėje: „Pragaras sukurtas žmonių – čia, žemėje!“¹³ Mes nepalijamam, sąmoningai ar ne, visur nešiojamės savo „destruktyviuosius polinkius“. Šitai Bergmanui, labiau nei bet kuriam kitam didžiam menininkui, buvo visiškai aišku bei akivaizdu. Dėl to jo personažai nė kiek nepagražinti, o jų santykiai itin tikroviški: moters ir vyro („Vedybinio gyvenimo scenos“), motinos ir dukros („Rudens sonata“), brolių ir seserų („Gėda“, „Šnabždesiai ir riksmas“), skirtingų kartų („Kaip veidrodyje“, „Fani ir Aleksandras“).

Dažniausiai Bergmano personažų sugyvenimo paveikslai tamsūs ir niū-

ri aklavietė. Kita vertus, jis taip pat sako, kad santykius visuomet galima pataisyti, kad juos įmanoma keisti, tobulinti. Pats režisierius paliudijo, kad, nepaisant kelių iširusių santuokų bei pakrikusio ryšio su tėvu, gali būti ir laimingų santykių (jo paskutiniai tvirta ir harmoninga santuoka, intensyvus ir nuoširdus dešimtmečius trukęs bendradarbiavimas su aktoriais, operatoriumi Svenu Nykvistu, artima draugystė su buvusiu gyvenimo drauge Liv Ullmann). Bergmanas mus ragina neapleisti savų emocijų, vidinio gyvenimo, savo sielos. Johanas „Vedybinio gyvenimo scenose“ sako:

Mes esame emociniai beraščiai. Ir ne tik tu bei aš – praktiškai kiekvienas toks, dėl to labai liūdna. Mus išmoko visko apie savo kūnus,

amžiaus aukso fondas), Vilnius: Alma littera, 2001, p. 14, 326.

apie Madagaskaro žemdirbystę ir pi kvadratinę šaknį, bet nė žodžio nepasako apie sielą. Mes esame neapsakomai abejingi patys sau ir kitiems.

Ypač mielai Bergmanas mėgdavo pasižvalgyti po biurgeriškosios Švedijos užkulsius. Šis jo žvilgsnis galų gale mums atskleidžia viena: pinigai, karjeros sėkmė, materialinė gerovė niekaip neužtikrina nei laimingo, nei harmoningo gyvenimo. Net priešingai. Viename iš pirmųjų „Vedybinio gyvenimo scenų“ epizodų Johanas savo žmonai teigia, esą dėl aukštos judviečių visuomeninės padėties (jis mokslininkas, ji advokatė) jiems lengviau santuokoje nei mažiau pasiturinčioms darbininkų šeimoms. Jo žmona nesutinka manydama, kad taip galvoti yra kvailystė. Ir, žinoma, šią tiesą Bergmanas filme įrodo.

„Ar mes mokėsime atleisti vienas kitam?“

Sukūręs „Fani ir Aleksandrą“ 1982 m., Bergmanas galutinai atsiveikino su filmavimo kamera, pasilikdamas tik prie rašymo bei riboto bendradarbiavimo su teatru ir televizija. Po dešimtmečio pasirodė dano Bille's Augusto filmas „Geri ketinimai“, sukurtas pagal Bergmano scenarijų. Bergmanas pasakoja apie savo jaunus išimylėjusius tėvus ir jų vedybinio gyvenimo pradžią iki savo gimimo 1918 m. Per visą filmą raudona gija driekiasi atleidimo, teisingiau, neatleidimo ideja, prasidedanti jau pačiose pirmosiose scenose: Henriko Bergmano (Ingmaro tėvas Erikas) senelis maldauja savo anūką paskutinį kartą aplankyti mirties patalę gulintį senelę. Tačiau Henrikas nenori užmiršti, ką jo seneliai kadaise padarė jam ir jo motinai: „Mano atleidimo ji tikrai nesulauks“, o paskutiniuose filmo kadruose regime Ingmaro besilaukiančią Aną Bergman, kuri klausia savo vyro: „Mes galbūt niekad vienas kitam neatleisim“¹⁴.

Bergmanas niekada nepatyrė tikro

¹³ Bergman on Bergman, p. 40.

¹⁴ Ingmar Bergman, *Ceri ketinimai*, iš švedų k. vertė Zita Mažeikaitė, (ser. *Dvidešimto*

atleidimo, tik jo karikatūrą bausmės sistemoje. Jis rašo:

Iš tamsių vaikystės baimių staiga išnyra nerimą keliantis jausmas. Aš prasikaltau. Aš nesuvokiu, ką gi iš tikrųjų padariau, bet jaučiuosi kaltas... Vienintelis dalykas, galėjęs vėl sugražinti ramybę, buvo bausmė, gailestis, nors aš neturėjau dėl ko gailėtis, ir galiausiai atleidimas, netikėta malonė, kuri iš kažkur atplūsdavo.¹⁵

Atleidimas jam buvo mušimu išgautas, su atgailavimu ir bausme susijęs jausmas. Tai grynai psichologinis išsivadavimas iš įdiegto į galvą kaltės jausmo. Biblinis Dievo pažadas nebeatminti nuodėmės (*Jer* 31, 34), įmesti ją į gelmes (*Mch* 7, 19), išsklaidyti nusizengimus kaip debesį (*Iz* 44, 22) ir išbaltinti raudoną kaip kraują nuodėmę (*Iz* 1, 18) kunigo sūnui atrodė nerealaus dalykas, nes tokio tikro užmiršimo ir nebeatminimo jis niekada nepatyrė. Nusprendęs, kad prašymas „būkite atlaidūs vieni kitiems...“ neįgyvendinamas, jis padarė išvadą, kad lygiai taip pat neįgyvendinami ir žodžiai: „... kaip ir Dievas Kristuje jums buvo atlaidus“ (*Ef* 4, 32).

Toks Jėzus Kristus Bergmanui visada liko svetimas, kaip ir kunigui Tomui Eriksonui „Komunijoje“. Ankstyvajame Bergmano pasaulyje vietos Dievui dar šiek tiek būta, bet tik Dievui Tėvui. Dievo ieškojimuose jam tekdavo nuolat prasilenkti su Išganytojo asmeniu, todėl neigiama jaunystės patirtis („Dievas tylėjo, Jėzus Kristus nekamavo savo pralietu krauju ir neaiškiai užuominom“¹⁶) suaugus virto neapykanta („Kristus yra gerasis ganytojas, o Aš negaliu jo mylėti. Aš turiu jo neapkęsti...“¹⁷). Todėl, Bergmanui atstūmus Sūnų, numirė ir Dievas Tėvas. Įvyko visai taip, kaip sakė apaštalas Jonas: „Kiekvienas, kas neigia Sūnų, neturi ir Tėvo“ (*1 Jn* 2, 23).

¹⁵ Ingmar Bergman, *Bilder*, p. 175.

¹⁶ Ingmar Bergman, *Laterna Magica*, p. 78.

„Vienas baisiausių žmonijos palydovų“

Jau pirmuose savo autobiografinių puslapiuose Bergmanas rašė:

Didžiausia mūsų auklėjimo dalis buvo grindžiama nuodėme, išpažintim, bausme, atleidimu ir malone, konkrečiais vaiko santykiais su tėvais ir su Dievu... Niekada negirdėjome kalbant apie laisvę ir nežinojome, koks jos skonis. Hierarchinėje sistemoje uždarinėtos visos durys.¹⁸

Jaunajam Bergmanui bausmės ir prisipažinimo sistema buvo nepakečiama, nes jis ją išgyveno kaip nuolatinį pažeminimą:

Didesni nusizengimai susilaukdavo rinktinių, ypatingų bausmių; pirmiausia būdavo nustatomas nusizengimas. Tada kaltininkas turėdavo prisipažinti žemesnei instancijai – kad ir tarnaitėms arba motinai... Prisipažinimus išivyraudavo šurpą kelianti tylą. Niekas nieko neklausinėdavo ir nekalbėdavo. Kaip dabar suprantu, tai turėjo priversti nusizengėlių trokšti bausmės ir atleidimo. Po pietų ir kavutės jis būdavo šaukiamas į tėvo kabinetą. Ten turėdavo dar kartą viską papasakoti ir dar kartą prisipažinti. Paskui kuris nors atnešdavo kilimų daužyklę. Reikėdavo pačiam pasakyti, kiek kirčių esi užsitarnavęs... Negaliu tvirtinti, kad labai skaudėdavo, – tai buvo ritualas, ir labiausiai žėisdavo pažeminimas... Po stropiai atlikto plakimo reikė-

davo pabučiuoti tėvo ranką – tada sulaukdavai atleidimo, nuodėmės našta nukrisdavo, ateidavo išganymas ir malonė.¹⁹

Tokie išgyvenimai jaunojo Bergmano sieloje paliko labai gilią išpaudą, teisingiau, – žaizdas. Visą gyvenimą jis kovojo su pažeminimo baime, kurią buvo paveldėjęs iš vaikystės, – pažeminimas yra „viena svarbiausių patirčių“²⁰. Todėl pažeminimo motyvas išnyra beveik visuose jo filmuose. Filme „Juokdarių vakaras“ (1953) pažeminimas pirmą kartą tampa pagrindiniu filmo motyvu, „Veide“

Ingmaras Bergmanas su aktoze Ingrid Tulin filmuojant „Verksmus ir šnabždesius“. 1973

(1958) iliuzionistas Albertas Emanuelis Vogleris apklausos metu priverstas žemintis prieš valstybės institucijas, „Tylėjime“ Ana sąmoningai žemina savo seserį, kai toji aptinka

¹⁷ Ingmar Bergman, *Bilder*, p. 228

¹⁸ Ingmar Bergman, *Laterna Magica*, p. 11–12.

¹⁹ *Ibid.*, p. 12–13.

²⁰ Eckhard Weise, *op. cit.*, p. 56.

ją lovoje su savo meilužiu, „Personoje“ medicinos sesuo Alma padeda stiklo šukę, kad ant jos užmintų Elisabetha Vogler; ypač ryškus pavyzdys „Rudens sonatoje“ (1978), kur pianistė Šarlotė žeminamu būdu aiškina savo dukrai Evai, kaip ji nevykusiai pagrojusi pjesę. O „Sarabandėje“, pastutiniame televizijos filme, sukurtame 2003 m., senstelėjęs Henrikas priverstas nusižeminęs prašyti savo tėvą pinigų ir būti jo žeminamas. Režisieriaus biografą tvirtina:

nepaprastai svarbu, kad mene vaizduojamas pažeminimas, kad menas parodo, kaip žmonės vieni kitus žemina, nes pažeminimas yra vienas baisiausių žmonijos palydovų, ir visa mūsų socialinė sistema daugiausia pagrįsta pažeminimu... įstatymai, mokyklinis auklėjimas... Ir aš išgyvenau religiją, kurią mes oficialiai išpažįstame.²¹

Nepaisant to, kad buvo pakrikštytas, konfirmuotas bei krikščioniškai auklėtas, Bergmanas netapo tikinčiuoju, nes patyrė daug pažeminimo ir krikščionybę suvokė kaip žeminimo religiją – bet galbūt niekur ir niekada taip ir nepamatė tikro nuolankumo bei nusižeminimo. Kai girdėdavo apie Dievą, kuris reikalauja iš žmonių nuolankumo (*Mch* 6, 8; *Pat* 29, 23; *Sof* 2, 3 ir t. t.), kai skaitydavo Naujojo Testamento žodžius „Tad nusižeminkite po galinga Dievo ranka“ (*1 Pt* 5, 6) arba „Jei kas nori eiti paskui mane, teišsižada pats savęs...“ (*Mt* 16, 24), – jis nepajėgė jų suprasti kitaip, kaip tik raginimo toliau kentėti jau patirtas kančias.

Ši skaudi Bergmano patirtis – tai puiki pamoka krikščionims, kad evangelizacijoje, apologetikoje, misionieriškoje veikloje bei kiekviename krikščioniškame liudijime nieko nėra svarbiau už tikrą nusižeminimą ir nuolankumą bei praktiškai išgyve-

namus žodžius iš *Fil* 2, 3: „Tegul nelieka vietos vaidams ar tuščiai puikybei, bet vienas kitą laikykite aukštesniu už save...“

„Turėtum šį tą žinoti apie meilę“

Neapykanta, pažeminimas, sielos nuosmukiai – tai vis Bergmano filmų temos. Bet greta jų ir didžioji priešingybė – meilės tema! Biografas Eckhardas Weise kalba apie „visus filmus persmelkiantį įgimtą žmogaus artumos troškimą“²². Bergmanas meilę įvardydavo kaip „vienintelį šventumo pavidalą“²³, kaip tai, kas sužmogina santykius ir kas yra „mūsų vienintelė galimybė išgyventi“.

Kadangi Dievas Bergmanui nebuvo gyvenimo atrama, tai teko kabinintis už meilės. Filme „Kaip veidrodyje“ atsispindi, kaip režisierius atsitraukia nuo tikėjimo į Dievą ir ima tikėti meile, kurią paverčia dievu. Epiloge Peteris savo tėvui pastebi: „Manau, kad Dievas ir meilė tau yra tas pats“. Meilė pavirsta dievu, t. y. paskutiniąja instancija, kuria dar galima tikėti, paskutiniu juo ramsčiu, dėl ko Peterio tėvas ir sako: „Kai mane užvaldo tuštuma ir neviltis, mintis, jog meilė yra Dievas, mane paguodžia... Staiga tuštuma perauga į turta, o beviltiškumas į gyvenimą, tarytum kokia malonė...“

Meilė yra „vidinė viso kas gyva prasmė“²⁴, o jos neradami ar netekdami kankinamės. „Vedybinio gyvenimo scenose“ meilė neišsilaiko, pamažu nyksta, senka. „Rudens sonatoje“ Viktoras apie savo žmoną Evą pastebi: „Norėčiau sugebėti nors vieną vienintelį kartą jai paskyti, jog yra mylima – be jokių išlygų – bet nemoku taip pasakyti, kad ji patikėtų“. Jam netgi atrodo, kad „ji niekada nėra žmogaus mylėjusi“. Pati Eva pokalbyje su savo motina prasitaria: „Aš tave myliu, bet netikiu tavo žodžiais. Jie prieštarauja tavo žvilgsniui ir tavo tonui“. Motina sutinka: „Aš neturiu nė menkia-

sio supratimo apie tai, kas susiję su meile“.

Pačiam Bergmanui vaikystėje stigo meilės ir jis dėl to kentėjo. To rezultatas: „Nieko nemylėjau, tuo labiau savęs“²⁵. Labiausiai jį trikdė tai, kad meilė gana dažnai reikšdavosi vien žodžiais. Biografijoje, fiktyviame pokalbyje su savo mirusia motina Bergmanas prisimena: „Tėvas bažnyčioj kalba apie Dievo Meilę. O čia, namuose? Kas dėjosi pas mus? Kaip mes įveikdavom sielos susidvejinimą, kietai gnaužiamą neapykantą?“²⁶ „Geruose ketinimuose“ senelis Bergmano tėvui sako: „Tu žadi būti pastorius... Turėtum šį tą žinoti apie meilę, aš kalbu apie krikščionišką meilę“²⁷.

Pats Bergmanas dažnai neatlaikydavo meilės iššūkių, nors viena jo aktorių, Eva Dahlbeck, yra pastebėjusi: „Kartais jausdavau, kad jėga, jį variusi pirmyn, yra meilė. Meilė savo darbui, savo kolegoms, savo publikai. Meilė gyvenimui“²⁸.

Nors Bergmanas mums primena, jog meilę būtina išgyventi, tačiau palieka vieną klausimą: jei meilė tampa viskuo, virsta Dievu, argi nekyla pavojus, net pasidaro neišvengiama, kad sudieviname santykius, mylimus asmenis vergiškai prisirakiname prie savęs ir galvojame, jog be jų negalėtume išgyventi? Regis, ši dilema Bergmanui taip pat buvo žinoma, nes „Sarabandėje“ tai parodoma Henriko ir jo dukters santykiuose. Mirus žmogui, jis prisiriša prie dukters, paverčia ją viskuo, vieninteliu aukščiausios savo meilės objektu. Iš šitokių gnaužutų Karinai, išsirengusiai studijuoti užsienin, tenka vaduotis labai sunkiai ir skausmingai. Henrikas neištveria, bando žudyti, gyvenimas jam tampa beverte našta.

Apie tokią meilės rūšį, meilę žmogui, paverčiamam dievu, C. S. Lewisas kalba „Didžiosiose skyrybose“, kur ir padaro išvadą: „Negali pilnatviškai mylėti kito žmogaus tol, kol nemyli Dievo“²⁹.

²¹ Peter Cowie, *op. cit.*, p. 246.

²² Eckhard Weise, *op. cit.*, p. 20.

²³ Bergman on Bergman, p. 164.

²⁴ Andrea'os Vogler žodžiai apie „Užbur-

tąją fleitą“ (1975); Ingmar Bergman, *Laterna Magica*, p. 226.

²⁵ *Ibid.*, p. 118.

²⁶ *Ibid.*, p. 279.

²⁷ Ingmar Bergman, *Geri ketinimai*, p. 13.

²⁸ *Gaukler im Grenzland – Ingmar Bergman*, Hrsg. L. Ahlander, Berlin: Henschel, 1993, p. 125.

„Gyvenimas mažame pasaulyje“

„Fani ir Aleksandras“ laikomas Bergmano filmų kūrybos viršūne (pelniusia režisieriui net 4 Oskarus!). Šiame filme kertasi daugybė linijų: vaikystė, fantazija, svajonė, Dievas, meilė, atleidimas ir teatras. Vienas iš personažų, teatro direktorius Oskaras savo kalboje aktoriams gina „mažąjį pasaulį“, teatro pasaulį. Mums reikia teatro, teatro kaip iliuzijos, kuri paguodžia ir saugo „nuo pasaulio sunkybės ten, anapus“. Šią temą svarsto Karlas Gustavas savo monologe filmo pabaigoje (be abejonės, čia kalba ir pats Bergmanas!). Karlas skelbia savo „paprastąją tiesą“, nes Ekdaliai netinkami atskleisti didžiausias pasaulio paslaptis. Geriausia visai nesi rūpinti didžiosiomis sąsajomis. Mes gyvename mažame gyvenime, mažame pasaulyje. Tokio ir laikykimės, juo rūpinkimės ir jame siekime geriausių vaisių. Mirtis išstinka staiga, staiga atsiveria bedugnė, staiga kyla audra, išstinka katastrofa – visa tai mums žinoma. Bet mes negalvojame apie šiuos nemalonus dalykus.

Mažasis pasaulis yra „mūsų priebėga“, priebėga, kurios mums reikia, nes:

Pasaulis tai plėšikų urvas, naktį jame tamsu, piktybė sutrauko savo pančius ir lekia per pasaulį kaip patrakęs šuo – tegu niekas nelaukia pasigailėjimo. Todėl žmogus turėtų būti laimingas, kai yra laimingas, būti draugiškas, dosnus, švelnus ir geras. Todėl būtina... džiaugtis šiuo mažu pasauliu.

²⁹ C. S. Lewis, *Didžiosios skrybės*, iš anglų kalbos vertė Zigmantas Ardickas ir Jolanta Kriūnienė, Vilnius: Katalikų pasaulis, 2003, p. 85.

³⁰ Peter Cowie, *op. cit.*, p. 329.

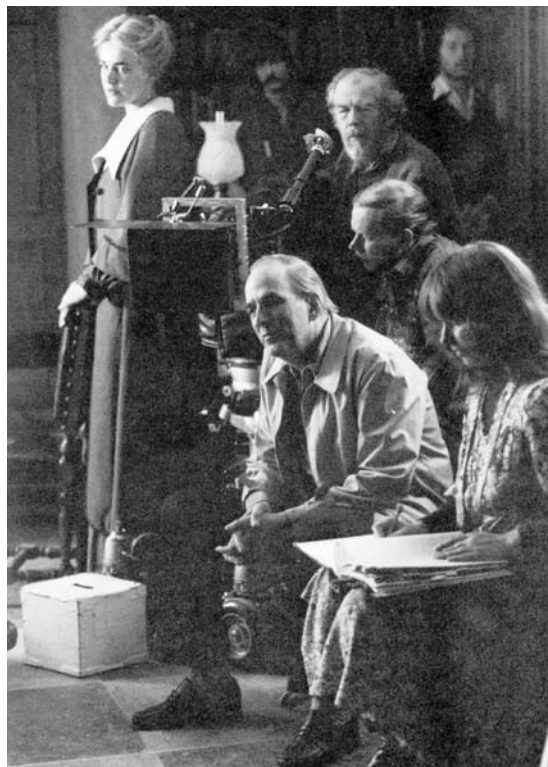
Gustavas Adolfas mažuoju pasauliu vadina ne tik teatrą, bet ir visa tai, kas žmogų supa ir džiugina: „geras maistas, švelni šypsena, žydinčios obelys, valsas“ – epikūriškoji *carpe diem* idėja, artimos idilės siekimas ir troškimas. Pats Bergmanas nuo septinto dešimtmečio vidurio daug dienų praleido Forio saloje prie Gotlando – tai jo mažasis pasaulis.

Džiaukitės, mėgaukitės gyvenimu čia ir dabar – Bergmano skelbiama žinia sutampa su bibline išminties literatūra. Mokytojo knygoje rašoma: „Nieko nėra geresnio žmogui, kaip valgyti, gerti ir būti patenkintam savo triūsime“ (*Mok 2, 24*). Iš tiesų Bergmanas daugeliu požiūrių buvo labai išmintingas, nes jis žinojo ir kitą tiesą, kuri atitinka Biblijos išminties literatūrą. Jis gerai žinojo, kad daug kas gyvenime yra „migla“ ir „tuštybė“ (pagal *Mok*) – „Kai susižeri visą sėkmę, visus pinigus, viską, ko gyvenime norėjai ir troškai – valdžią – kai turi viską, tai pamatai, kad neturi nieko“³⁰.

Tačiau Karlo Gustavo (ir Bergmano) mažasis pasaulis yra tik *šiame* pasaulyje. Nes neegzistuoja Dievas ir anapusybe. Didysis – Dievo paliktasis – pasaulis nemielas, per daug mįslingas, pavojingas ir tamsus. Viskas, kas lieka – tik asmeninė, mažytė laimė. Bet ir jai trūksta pagrindo, nes juk neegzistuoja to mažyčio gėrio ir džiaugsmo Davėjas – trečioji Moky-

tojo knygos pamoka, kad visa tai „ateina iš Dievo rankos, nes kas gali valgyti ir kas gali būti linksmas be jo?“ (*Mok 2, 25*).

„Didžiųjų“ problemų ignoravimas, noras negalvoti, pasitraukimas į mažą pasaulį – ar ne per didelė kaina už

Ingmaras Bergmanas su Svenu Nykvistu ir Eva Fröling filmuojant „Fani ir Aleksandrą“. 1982

Dievo atmetimą? Argi tai tikra laisvė? Laisvė, kuri Bergmanui visą laiką buvo tokia svarbi, nes nepatirta ir neišgyventa vaikystėje? Iš Bergmano tikrai yra ko pasimokyti, bet šiuo, lemiamu klausimu, neturėtume juo sekti. Jis nežinojo kelio į tikrąją laisvę, nesugebėjo pamatyti nei didžiųjų platumų, nei tolių, nes nekentė Kristaus, apie kurį sakoma: „Jei Sūnus jus išvaduos, tai būsite iš tiesų laisvi“ (*Jn 8, 36*). ❧

Šventieji karai

Mažasis generolas ir Vaterlo

EGIDIJUS VAREIKIS

Europiečiai, virš penkiasdešimt metų pragyvenę be karo, pradėjo galvoti, kad karo daugiau niekada nebus – žmonija darosi racionali, o kariauti juk niekada neapsimoka.

ES biurokratai, manantys, kad visus priešus galima nupirkti ar apraminti jų neerzinant, labai klysta. Karas dėl Europos jau vyksta. Vyksta dėl daugelio priežasčių – iš pavydo, neapykantos, istorinių nuoskaudų ar „nuoskaudų“, gal net paprasto noro pagyventi turtingų europiečių sąskaita. Europa neturėtų manyti, kad islamo radikalai lėktuvus nukreipė į JAV, nes mes jiems nerūpime. Tiesiog amerikiečių jie nekenčia dar labiau ir tik dėl resursų ribotumo puolė vien Niujorką, o ne ir Paryžių.

Europa kariauti nenori, tačiau toks taikingumas byloja tik apie artėjančią Europos mirtį. Mažėja žmonių, nebėra dvasios vertybių, tik skaičiukai ir vadinamasis racionalus mastymas, civilizacija nukaršina pati save, skaičiuodama savo pinigus ir mokėdama sąskaitas už viso pasaulio nuodėmes? Mirtis – beveik eutanazinė. Teroro aktai – tik smulkmena, rodanti civilizacijos bejėgiškumą.

Europai gelbėti reikia naujų idėjų ir galbūt naujų veidų didžiojoje politikoje. Reikia naujų vadų – naujų autoritetų. Šventajame kare fizinė jėga nepadės, pinigai irgi, jei nebus širdies, dvasios, europinės moralės. Nors manančių, kad šviesioms naujoms idėjoms gimti per vėlu, optimizmo ženklų vis dėlto atsiranda. Kartais tai smulkmena – štai vasarą europiečiai gynė mažą Estiją nuo Rusijos dujų šantažo, drėbė šaukštą deguto atsisakydami

kai kurių kiniškų prekių. Teigiama, kad šiuolaikinę Europą sukūrė laisvė ir solidarumas. Tačiau laisvė šiandien sunkiai suvokiama be tos dvasingos idėjos, kurią Eugene'as Delacroix paliko mums kartu su „Laisve, vedančia į barikadas“. O solidarumas atsiranda tada, kai visus užvaldo už pinigus nenuperkama idėja.

Jei paklausite, kokia tauta politiką gali padaryti emocija, tai atsakymo ilgai ieškoti nereikės – prancūzai.

Nicolas Sarkozy savo rinkimų kampanijos metu dažnai kartojo, kad jo šaliai reikia gyventi kitaip. Kitaip, kad ir Europa būtų kitokia. Nors ne daug kas suprato, ką tai reiškia, žodžių prasmė buvo gili.

Sarkozy – žemo ūgio, tačiau tvirto charakterio, ne visai prancūzas, tačiau tikras šios šalies patriotas ir jos didybės advokatas. Tikriausiai sergąs vadinamuoju Napoleono kompleksu. Beveik tikras Napoleonas.

Tenka konstatuoti, kad pasaulis dar neapsirato su naujuoju Prancūzijos prezidentu. Jis vis dar problemiškas. Buvo taip lengva apibrėžti Prancūzijos politiką ir prancūzų pažiūras į pasaulį, kurias išmokome iš Chiraco ir jo pirmtakų leksikos bei veiksmų. Prancūzai suvokia, kad jis, kaip ir anas korsikietis, yra kažkoks atvykėlis. Bet prancūzai jį gerbia, gal net myli. Tai žmogus, kuris pasakė karčią tiesą, tai žmogus, kuris gali paversti tiesa tai, kas iki šiol buvo tik vizija. Europos plėtos ir rytus nebuvo be Lenkijos, naujos Europos idėjos nebus be Prancūzijos.

Suprantama, kad prancūzams pradėti keistis reikia nuo savęs. Jie apgaudinėjo (o gal tebeapgaudinėja) save jau daugiau kaip šimtą metų. Ne itin gerai pasirodžiusi abiejuose pasauliniuose karuose, praradusi pirmąsias pozicijas moksle bei technologinėse inovacijose, Prancūzija desperatiškai stengėsi išlikti didžioji. De Gaule'is padarė tai savo asmenine charizma, tačiau nė vienas vėlesnis prezidentas jam neprilygo. Prancūzai daugiau kaip šimtą metų žaidė tai, kuo tikriausiai nė patys netikėjo, kuo netikėjo visas pasaulis. Juk Prancūzija seniai nebe didžioji, seniai nebe ta, kokia buvo prieš kelis šimtmečius. Todėl ir susiformavo toks keistas požiūris į JAV – kažkas tarp pavydo ir paniekos, požiūris į Vidurio Europą, kaip į kažką menka, kam geriausia patylėti, požiūris į savo šalį, kuriai žūtbūt reikia vaidinti savarankišką ir nepriklausomą nuo netyčia pasaulį užvaldžiusių anglosaksų...

Taigi Prancūzijai reikia naujo Napoleono. Tiesą sakant, gal net labiau jo reikia Europai. Būtina kaip nors patraukti Prancūziją į savo pusę. Galbūt net gelbėti Prancūziją, apniktą islamo, neteisingo tautiškumo supratimo ir frustracijos bacilų. Napoleonas buvo Prancūzijos lyderis, savo vadovavimą grindęs didžiosios Prancūzijos idėja. Pralaimėjimas Vaterlo apylinkėse ilgiems metams nutrenkė šią idėją į užkulsius. De Gaule'is savaip norėjo ją gaivinti, tačiau ne iki galo. Europos integracija, kurioje prancūzai atliko savitą vaidmenį, vis dėlto buvo veikiau vidutiniųjų, o ne didžiųjų projektas.

Sarkozy, užtikrintai laimėjęs prieš jėgas, kurios siekė išlaikyti viską kaip buvę, gali tapti didžiuoju istorijos ir geopolitikos ledlaužiu. Juk

mums ne taip svarbu, koks jis pats – atostogaujantis Amerikoje, nekeikiantis JAV užsienio politikos bei globalios atsakomybės, nesiuolantis patylėti ES naujokėms... Su George'u Bushu jis kalba kaip koks britas ir

nesistengia įrodyti, kad Bushas neteisingas. Anglosaksiškas kapitalizmas – jau ne keiksmazodis, o dėmesio vertas ekonomikos eksperimentas, o buvusi Tony Blairo sąjunga su JAV prezidentu – sektinas pavyzdys. Sarkozy neslepia nuomonės, kad Prancūzija bus kur kas didingesnė bendraudama su JAV, o ne pagiežingai konkuruodama ir amžinai pralaiminti, kad politika žaviame ansamblyje su JAV partneriais kur kas geriau už vidutinio lygio solo.

Daugelis nusijuoks, išgirdę anekdotu tapusią frazę „Amerika mums padės“, tačiau ji buvo teisinga europiečių atžvilgiu nuo tada, kai JAV iš buvusios britų provincijos tapo galinga valstybe. Tačiau ne vien fizinė ar ekonominė galia čia svarbu. Amerikiečiai net ir ekonominės gerovės fone neprarado tikėjimo laisve, dora ir gera valia.

JAV politikai, beje, labai pozityviai reaguoja į pokyčius Prancūzijos politikoje. Naujoji Prancūzija priimama kaip atradimas ar seniai pamiršti geri santykiai. Juk ir Laisvės statula kadaise padovanota prancūzų. Tad ir naujajam Napoleonui svarbiausia pasaulio šalimi turi tapti JAV.

Sarkozy nebijo pripažinti, kad pastarųjų dešimtmečių globalus prancūzų solo buvo gana keistas. Po Antrojo pasaulinio karo prancūzai atsiskė savo kolonijų daug skausmingiau ir su didesniais nuostoliais negu racionalieji britai. Prancūzai išlaikė aiškia pokolonijinę orientaciją ir todėl ne visada buvo teisingai suprantami. Jie nesibodėjo ginkluotų intervencijų ir pacifistų keikiamų „svetimšalių legionų“. Tačiau Afrikoje prancūzai pralaimėjo, o jų kolonijinis palikimas daug kur skaudesnis nei britų.

Tačiau šiandien, tiesą sakant, nebe pakanka vien tik pagerinti santykius su JAV, netgi padovanojant amerikiečiams Laisvės statulos dublikatą. Reikia kariauti ir už Europą, kur sėkmė ne tokia jau žymi. Dar nepamirš-

ti bandymai būti dominuojančia jėga Europos integracijoje, neretai virsdavę vien „prancūziškais kaprizais“. Flirtai su SSRS bei Rusija Vidurio Europos šalių akimis atrodė veikiau išdavystė nei koks nors protingas strateginis konceptas. Antiamerikietiški pasisakymai didžiąja dalimi tapdavo antieuropietiškais ir kenkdavo tai pačiai Europai, kurioje siekta dominuoti. Jais netrukdavo pasinaudoti Rusija, nepraleidžianti nė vienos progos supjudyti amerikiečius su Europa. Tokios politikos tęsinys XXI a. vestų tik į visiškos ES vidutinio statusą.

Prancūzai savitai drausmingi ir patriotiškai žmonės, jiems reikia padėti. Į mūsų dėl savęs Prancūzija turi stoti ne gindama savo sugalvotą mielą frankofoniškumą, glūdinčią šalia globalizacijos, o stengdamasi tapti globalizacijos proceso dalimi... Prancūzijai šiandien reikia užkariauti Europą, kuri dar tebemano, kad prancūzai nėra jų draugai. Sarkozy visų pirma turėtų pasiekti Vidurio Europą, kurios integracijos į ES ligšiolinė Prancūzija labai nenorėjo. Nenorėjo dėl kelių priežasčių. Pirma, Prancūzija neturėjo jokio modelio, kaip pasakyti lietuviams ar vengrams, kad jie labiau gerbiami ir vertinami nei kokia nors Rusija. Lietuviai, lenkai ar vengrai norėtų matyti Prancūziją tokią, kuria galima pasitikėti, su kuria norisi bendrauti ne patylint, o pasitariant. Tokių vilčių atsiranda. Antra, Prancūzija turėjo rasti algoritmą, kaip pasakyti, kad geri santykiai su Vašingtonu visai neprieštarauja geriems santykiams su Paryžiumi. Reiktų atsakyti to, kas vadinama prancūziška tradicija, tiksliau, prancūziška dogma. Kadaise sugadinti santykiai su Habsburgais dar šiandien prancūzų širdyse suponuoja tradicinę nemeilę austrams ir meilę jų priešams (o kada tai buvo?) serbams...

Vargu ar kas be Prancūzijos ir jos

dešiniųjų gali permąstyti moralines teisesines rasines vertybes. Visi apie tai galvoja, bet niekas nedrįsta pasakyti. Europa vis dar blaškosi, manydama, kad reikia neskubėti, nes su Prancūzija niekada nieko aiškaus... Prancūzijai svarbiausia dabar ne tiek prisitaikyti prie Europos politikos, kuri šiaip yra pasimetusi tarp Vakarų ir Rytų, kiek numatyti strateginę kryptį ir, laimės atveju, jai vadovauti. Vargu ar kas kitas be prancūzų gali aiškiai pasakyti, kas teisingas ir kas ne, nepaisydamas labai populiarus postmodernaus politinio klimato, kuriame tarytum visi teisūs – ir aukos, ir nusikaltėliai.

Beveik prieš tris šimtus metų Europos politikoje atsirado dar vienas veiksnys – Rusija. Rusijos politika taip pat giliai emocinga, net, sakoma, labiau emocinga nei protinga. Kodėl ne Rusija, o Prancūzija turi būti dvasingų Europos politikos idėjų generatore?

Priežasčių keletas. Pirma, Rusija visada siekė išvirtinti demonstruodama kažin kokį savo ypatingumą, prie kurio visi turi taikytis. Jei ji pažvelgtų į save kritiškai, tai suprastų, kad susikūrė šalį, kurios bijo, su kuria skaitosi, tačiau vargu ar myli. Iš esmės ji daro tą pačią „prancūzišką“ klaidą – norėdama atrodyti didelė, kitoniška (dėl ypatingos geografijos, ypatingo tikėjimo ypatingomis rusiškoms vertybėmis ar „vertybėmis“). Antra, Rusija vis dėlto per toli nuo tų Europos šaknų, kad galėtų jai vadovauti kaip nors kitaip nei administraciniais ar jėgos metodais. Ji bandė užkariauti Europą, tačiau ne jos, o savo labui.

Vaterlo mūsų Napoleonas iš Korsikos pralaimėjo, nes Europa pradėjo nebesuprasti jo intencijų, nebepateisino jo strategijos. Naujajam Napoleonui reiktų kaip nors išvengti savojo Vaterlo ar jį nukelti vėlesniam laikui.

Dėl mūsų bendros europinės laimės. ❧

Kazys Lozoraitis

(1929–2007)

Rugpjūčio 13-ąją, auštant, Romos Agostino Gemelli klinikoje mirė Kazys Lozoraitis. Sunku, nesinori tikėti. Jis didžiavosi esąs iš ilgaamžių giminės, ir atrodė, kad laikas jo iš tiesų nekeičia. Visada elegantiškas, pasitempęs, bet pasirengęs pakalbinti, išklaudyti, patarti, padėti. Turėjo ką pasakyti ir mažam, ir dideliam, neskirė žmonių į svarbius ir mažiau svarbius. Dėmesingas, paslaugus, malonus. Tuo mielas, artimas, savas. Tačiau jokiais būdais nefamiliarus. Pagarbus kitam, taktiškas, gebantis išsaugoti tinkamą atstumą. Jame derėjo vidinis ir išorinis orumas. Visada paisė „aniems laikams“ būdingo viešojo padarumo taisyklių, bet turėjo retą vidinės laisvės dovana, leidusią nepaisyti nereikalingų suvaržymų. Mokėjo būti žaismingas bei žavus. Neslėpė, kad ir pats tą puikiai žino. Mėgo žmones, nors niekada jų neidealizavo. Buvo nenuilstantis pašnekovas, kas kart sugebantis nustebinti atminties kibumu bei nepakartojamu šmaikštumu. Net paprastas pasivaikščiojimas su juo, atsitiktinis susitikimas gatvėje ar pasimatymas prie kavos puodelio dažnai virsdavo įsimintinu nuotykiu. Kazys Lozoraitis išsiskyrė ne tik lietuviškame peizaže, bet ir romiečių margumyne. Deja, neturime savo kalboje posakio, kuris atitiktų itališkąjį *gran signore*. O šis apibūdinimas, nusakantis išvaizdos, laikysenos ir elgesio kilnumą, yra lyg specialiai sugalvotas Kaziui – mūsų *Gran Signore*, kurio gedi ne tik šeima, artimi bičiuliai, bet ir visi jį pažinojusieji.

Gimė Kazys Lozoraitis 1929 m. liepos 23 d. Berlyne, Lietuvos atstovybėje Vokietijoje dirbusio diplomato Stasio Lozoraičio ir Vincentos Matu-

laitytės-Lozoraitienės šeimoje. Vos pramokusį vaikščioti tėvai išsivežė į naują diplomatinio paskyrimo vietą – pasiuntinybę prie Šv. Sosto. Su tėvais ir vyresniuoju broliu Stasiu į Lietuvą parvažiavo 1932 m. Mokyklą pradėjo lankyti Kaune, bet 1939 m. birželį, tėvui gavus paskyrimą eiti Lietuvos atstovo Italijos Karalystėje pareigas, vėl išvyko į Romą. Deja, 1940 m. vasarą Lozoraičiams baigėsi normalus diplomatų šeimos gyvenimas. Kaziui tais metais sukako vienuolika. Faštinės Italijos vyriausybė, reikalaujant sovietams, priverstė perduoti SSRS pasiuntinybei Lietuvos atstovybės pastatą Romos Nomentana gatvėje. Lozoraičių šeima persikėlė gyventi į Lietuvos atstovybę prie Šv. Sosto, kuriai vadovavo irgi 1939 m. į Romą atvykęs Stasys Girdvainis. Ši Lietuvos diplomatinė misija Kaziui nuo ankstyvos paauglystės buvo namai, nepaisant, kad faktinis jos adresas kelis kartus keitėsi. „Ant mūsų namų visą laiką išliko nepriklausomos Lietuvos

Respublikos ženklai – herbas, vėliava“, – dažnai prisimindavo Kazys ir patikslindavo: „Jau vien tai neleido užsimiršti“. Diplomatinė misija buvo Lietuvos lopinėlis Romos mieste. Gyvendami „Lietuvos teritorijoje“ visi Lozoraičiai jautėsi nuolat atstovaujantys savo Tėvynei. Pasak Kazio, tėvai raginę sūnus nepamiršti, kad jie – sveitimšaliai, esantys Romoje tik laikinai ir kiekvieną akimirką reprezentuojantys savo valstybę. Toks auklėjimas formavo diplomato savimone. Nenuostabu, kad Stasys jaunesnysis ir Kazys tapo diplomatais *par excellence*.

Paklaustas apie studijas ir karjerą, Kazys tik probėgšmiai prisimindavo Romos universiteto žurnalistikos fakultetą bei olandų avialinijų agentūrą, kurioje teko dirbti. Tikraja profesinės karjeros pradžia laikė pagalbą Stasiui Girdvainiui, sekretoriavimą tėvui, vėliau kantrų ir tylų talkinimą diplomatinės misijos vadovu tapusiam broliui Stasiui. Tuo pačiu metu jis puoselėjo ir žurnalisto igūdžius. Bendradarbiavo Italijos valstybinio radijo žinių lietuvių kalba programoje, rengė medžiagą Vatikano radijo lietuviškoms laidoms. Nuo 1972 m. į Vatikano radiją buvo priimtas oficialiai. Dirbo čia dvidešimt metų iki Lietuvos nepriklausomybės atgavimo. Ši veikla – visavertė Kazio Lozoraičio misijos dalis, kalbant Lietuvai, padedant puoselėti valstybingumo poreikį.

1992 m. liepos 11 d. Kazys Lozoraitis – pirmasis ambasadoriaus rango Lietuvos atstovas – įteikė skiriamuosius raštus popiežiui. Kaip didžiausią dovana jis priėmė ta proga ištartus Jono Pauliaus II žodžius. „Aš, kaip ir Jūs, norėčiau pabrėžti, kad dabar mes ne užmezgame naujus Apaštalu Sosto ir Lietuvos santykius, bet gražiname jiems visą spindesį, po šio ilgo pusamžio, kurio būvyje Apaštališkieji Rūmai visą laiką buvo atviri Lietuvos Pasiuntinybei, ištikimai atstovavusiai Romoje išmėginimus patiriančiai jūsų tautai,“ – susijaudinęs cituodavo iš atminties gilų įspūdį padariusį popiežiaus kalbos fragmentą.

1994 m. Kazys Lozoraitis buvo

taip pat paskirtas pirmuoju Lietuvos ambasadoriumi prie Maltos Ordino. Ambasada prie Šv. Sosto ir Maltos Ordino vadovavo iki 2004 m. lapkričio 15 d.

Vatikane jį pažinojo visi – nuo var-tus saugančių policininkų, šveica-rų gvardiečių ar eilinių durininkų iki valstybės sekretoriato pareigū-nų, monsinjorų ir vyskupų. Kolegos ambasadoriai tais retais atvejais, kai Lietuvos atstovas Lozoraitis neatvyk-davo į renginį, kuriame dalyvaudavo popiežius Jonas Paulius II, nepamirš-davo Kaziui pranešti, kad Šv. Tėvas jo pasigedęs. Kazys deramai įvertindavo tokį dėmesį, kuris reiškė ne tik atidu-mą popiežiui artimos Lietuvos diplo-matinės misijos vadovui, bet ir išskir-tinį palankumą jo asmeniui.

Smalsiai domėdamasis Vatikano is-torija, kurią gerai išmanė, Kazys var-gu ar kada susimąstė, kad ir pats yra tapęs jos dalimi. Pavyzdžiui, kai pa-galiau padėjęs amžinąją *Marlboro* ci-garetę su nulaužtu filtru, kurį kišdavo į švarko kišenę (filtras jam atseit trukdė pajusti tabako skonį), ypatin-gomis progomis užsirūkydavo kubie-tišką cigarą, kaip linksną anekdo-tą papasakodavo, iš kur gavęs tokią brangenybę. Berods 2002 m. tuome-tinio Vatikano Valstybės sekretoriaus kardinolo Angelo Sodano surengto-je vakarienėje, į kurią buvo pakvies-ti Romoje reziduojantys diplomatinį misijų prie Šv. Sosto šefai, Kazys, ne-iškentęs, prie stalo užsidegė cigaretę. „Ekscelencija, rūkymas kenkia svei-katai. Bent jau rūkytumėte cigarus, kurių dūmai nepatenka į plaučius“, – pusiau rimtai, pusiau juokaudamas kreipėsi į Kazį kardinolas Sodano. „Ži-note, kiek geri cigarai kainuoja? Man tai per didelė prabanga“, – atsiliepęs

Kazys. „Gerai, tuomet aš jums pra-džiai padovanosiu dėžutę. Kaip tik vakar Motina Teklė (brigitiečių kongregacijos vadovė Tekla Famiglietti) grįžo iš Havanos ir parvežė Fidelio Castro man dovanotų cigarų. Aš nerūkau, tai mielai juos perleisiu jums.“ Kitą rytą Vatikano valstybės sekreto-riato kurjeris atvežė į ambasadą ne-mažą vyšnios medžio dėžę su 50 ilgų, storų, kvapnių *Cohiba*, kuriais Kazys mėgavosi pats ir vaišino svečius. Jis, žinoma, jautėsi pagerbtas, bet perne-lyg nesureikšmino šio epizodo, nors pagrindo tam būtų turėjęs.

Kurį laiką šio pasakojimo, kaip ir kitų jo istorijų apie Vatikaną, lietuvių išeivijos tarpusavio kovas, tėvą, mo-tiną ir jos gimines, brolių, Romos lie-tuvius ar pažįstamus italus, klausy-davomės kaip patrauklių memuarų ištraukų. Istorijų jis turėjo daugybę. Mėgo kartoti tas, kurios keldavo šyp-seną. Rimtumo, įtampos, dramatiško užtekto ir gyvenime. Klausytojai bū-davo atidūs, bet retas kuris susimąs-tydavo, kokią iš tiesų turtingą, kupi-ną įvairiausių įvykių biografija liudija Lozoraičio pasakojimai. Tačiau Kazys niekada ir nesiekė, kad klausytojai tai pajustų. Vengė sureikšminti savo patirtį bei asmenį. Dažnai tyčia ironi-zavo savo silpnybes, ypač pedantišku-mą bei konservatyvumą, kurį siejo su ištikimybe įpročiams, vietoms, daik-tams. Taip kūrė išpūdį žmogaus, gy-venančio ramiai, tvarkingai, be dide-lių sukrėtimų.

Kodėl? Matyt dėl to, kad nenorė-jo aiškinti, ką reiškia daugybę metų priklausyti „diplomatų šmėklų“, kaip buvo vadinami Lozoraičiai italų ko-munistų spaudoje, kategorijai. Ką reiškia kasmet, kasdien kalbėti Lietuvai, kuri nežinia ar tave girdi. Ką reiškia

nenuilstamai dirbti valstybei, kurios egzistavimu netiki net artimiausi bi-čiuliai italai, mandagiai toleruojantys tavo „keistumą“. Tik netyčia išsprū-dusi replika ar ironiškas komentaras leisdavo pajusti, kiek kartėlio ir liūde-sio iš tikrųjų teko patirti Kaziui, tur-būt ir jo broliui, tėvams.

Kai pasitraukė iš tarnybos ambasa-doje, niekam nė į galvą nebūtų atėję jo pavadinti pensininku. Nepriekaištin-gai elegantiškas kasdien tiksliai tuo pačiu laiku žvaliai įžengdavo į pusrūšį su šeimos archyvais ir knygomis *Via Po*. Beveik visus dokumentus surū-šiaavęs perdavė Lietuvos valstybės ar-chyvui. Šių metų pavasarį į Naciona-linės bibliotekos saugyklas išgabenta ir didžiulė šeimos biblioteka. Liepos pradžioje lankydamasis Lietuvoje Ka-zys dar suspėjo apžiūrėti, kaip tvar-komos iš Romos atgabentos knygos. Namuose pasiliko tuos asmeninio po-būdžio dokumentus bei nuotraukas, kuriuos ketino dar papildomai tvarkyti ir aprašyti. Tikėjosi, kad perdavęs Lietuvos valstybės institucijoms dau-gybę metų kaupimą bei saugotą paliki-mą, turės laiko parengti atsiminimų apmatų, kurie, pasak jo, gal būtų pa-lengvinę darbą kokiame nors istorikui. Tikrai būtų palengvinę, nes tas pali-kimas, bylojantis apie jį sukaupusios bei išsaugojusios šeimos istorija, kaip didinantis lėšis priartina mums mūsų visų, mūsų šalies praeitį. Sunku bus be Kazio išpainioti šį susimazgiusį li-kimų kamuolį.

Labai neįauku kalbėti būtuojau lai-ku. Skaudžiai pasigesime Kazio kartu su visais jo bičiuliais. Guodžia tik tai, kad jį sutikome ir pažinojome.

*Giedrė Jankevičiūtė,
Jonas Malinauskas*

Antanas Žukauskas-Vienulis: Iš muziejaus rinkinių, sudarytoja ir įžangos autorė Vida Zasienė, Vilnius: UAB „Petro ofsetas“, A. Baranausko ir A. Vienuolio-Žukausko memorialinis muziejus, 2007, 120 p., [500 egz.], iliustr.

Fotografijų albumo principu parengtame leidinyje pateikiama dalis medžiagos, saugomos Vienuolio namuose, dabar muziejuje Anykščiuose, likusios po jo mirties, taip pat surinktos iš giminių, artimųjų, pažįstamų. Tai Vienuolio, jo protėvių, giminių, gimtųjų vietų ir apylinkių, lankytų vietų nuotraukos, keletas rankraščių, laiškų, dokumentų, asmeniniai daiktai, įvairūs kūrybos leidimai. Iliustracijos kartais praskiestos tekstų ištraukomis. Esama ir rečiau publikuotų ar netradicinių iliustracijų, pvz., vaistų signatūra (p. 65) ar Baranausko klėtelės svečių knygos įrašai. Leidinys informatyvus, prilygsta archyvinės medžiagos publikacijai, tačiau kiek šlubuoja jo sudarymo principas, kai įvairios rūšies iliustracijos pateikiamos pramaišiu. Kai kas reikalautų ir išsamesnio komentaro, ne vien užrašo po iliustraciją – „A. Vienuolio garsojo gėrimo receptas“ (p. 26). Taip pat ir laiškų, atvirlaiškių, dokumentų ar kitų rašytinių iliustracijų nederėtų skelbti taip labai sumažintų.

Mikas Vaicekuskas

Arlauskaitė, Inga; Raminta Kšaniytė-Armstrong, *Okupacinė kariuomenė Lietuvoje*, Vilnius: Versus aureus, 2007, 264 p., [24] iliustr.

Tokios keistos knygos seniai neteko matyti. Iš pažiūros – nieko: 669 išnašos, pluoštas prastų dokumentų ir nuotraukų kopijų, kietas viršelis ir... še tau, nuo ketvirto viršelio, iš dviejų pasinio formato abrozdelių, pretenčių į manekenes pozomis žvelgiančios autorės. Iš jų (neginčytinai

puikių) bakalauro darbų surešta knygelė – be objekto, be raktinių datų ir faktų, be pasakojimo, be vaizduotės. Tai ne istorija, o raportas, ką pavyko išskaityti iš dokumentų. O kadangi šie (išlikę, prieinami, skaityti) pirmiausia – iš „vietinės valdžios“ (LSSR Ministrų tarybos, nuo 1944 m.) kasdienio susirašinėjimo su sovietinėmis karinėmis struktūromis, tai ir raportas – apie tų santykių dokumentinius pėdsakus žemėvaldos, apgyvendinimo, infrastruktūros, aprūpinimo ir pagalbos organizavimo srityse. Paskutiniuose skyriuose dokumentai „kalba“ jau apie atkurtosios Lietuvos valstybės institucijų santykius su okupacinės kariuomenės organais, tai ir raportas skaidresnis. Visuma skaityti nepritaikyta, tinkama tik mėgėjams pasiknaisioti.

Nerijus Šepetys

Bačkis, Stasys Antanas, *Šventojo Sosto ir Lietuvos konkordatas*, Vilnius: LKMA, 2007, 318 p.

1943 m. autorius Paryžiaus universitetui įsipareigojo išleisti šį doktoratą, „kai pagerės išleidimo sąlygos“. Ačiū Dievui – pavyko. Tai geriausia, kas rašyta apie šią sutartį, maža to, rašyta pasauliečio. Istorinio ir teisinio konteksto apžvalga, konkreti sutarties analizė ir interpretacija ne tik teoriškai vertingi, bet ir ganėtinai įdomūs. Knyga išsklaido mitą apie perdėtai privilegijuotą Katalikų Bažnyčios padėtį Lietuvoje iki 1940 m. Tai, kas tada atrodė privilegijos, šiandien tėra žmogaus teisės. Disertacija rašyta karo metais, tad galima rasti kitur nerandamų įdomybių, pvz., Hitlerio pasąžą apie Lietuvą iš kalbos, skelbiant karą Sovietams.

Vytautas Ališauskas

Berenis, Vytautas, *Kultūros intarpai istorijoje*, Vilnius: Kultūros, filoso-

fijos ir meno institutas, 2007, 296 p., iliustr.

Ne monografija ar studija, o straipsnių rinkinys. Visi straipsniai, išskyrus du, jau anksčiau skelbti ir nesunkiai prieinami. Temos – nuo Lietuvos kultūros istorinių ir metodologinių problemų iki holokausto. Dar Daukantas, Mickevičius, Baranauskas, Akelaitis ir kiti. Paprasčiausias akademisbiurokratinis plusas. Tik ar ne per anksti buvo autoriui savo straipsnius leisti atskira knyga?

Karolis Veževičius

Bowles, Paul, *Danguis prieglobstis*, iš anglų k. vertė Jūratė Nauronaitė, Vilnius: Baltos lankos, 2007, 279 p.

Romanas, kuris daug kam siesis su jo motyvais pastatytu įtaigiu Bertolucci filmu. Istorija apie tai, kaip du amerikiečiai – vyras ir moteris – kiekvienas savaip ištirpsta arabiškoje dykumoje, neatsispyrę ne tik nepažįstamo gyvenimo atšiaurumui, bet ir juose pačiuose slypinčiai savinaikos aistrai. Vilties šioje knygoje nėra, bet ją savotiškai atstoja gryniausios tuštumos suvokimas.

Sara Aisberg

Brazauskas, Algirdas, *Ir tuomet dirbome Lietuvai: Faktai, atsiminimai, komentarai*, redaktorius Domas Šniukas, Vilnius: Knygiai, 2007, 383 p., iliustr.

Faktai šioje knygoje (sudarytoje iš pasakojimų apie įvairių komunistų ir nomenklatūrščikų triūsus ir tarpusavio bendravimą visose ūkio srityse) panašūs į knygos redaktoriaus (ar tik?..) Šniuko andai redaguotos „Tiesos“ tiesas: jei anos ir buvę teisingos, tai tik todėl, kad bereikšmės. *Atsiminimai* čia panašūs į tokius faktus: „Labai sunerimau. Nuskubėjau į beono paruošimo mazgą, laipiojau po

agregatus, ir nustatėme, kad sugedęs dozatorius paduoda tik trečdalį nustatyto cemento kiekio. Tai buvo tikras skandalas!“ (p. 30). Komentarai panašūs į šiandienius AMB: „Galiu atsakingai pareikšti...“ Į ką panaši ta „Lietuva“, kuriai dirbo Brazauskas, – jūs ir taip žinote.

N(e)tas Šepetys

Čigriejus, Henrikas Algis, *Varna braukia ašara*: Novelės, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2007, 184 p., [1000 egz.], iliustr.

Ši knyga tiems, kas pasiilgo nepostmodernios, „nešiuolaikiškos“, neaktualios prozos. Tai klasikinės, „kaimiškos prozos“ tipo lietuviškos novelės, parašytos čigriejišku stiliumi ir itin sklandžia ir gyva aukštaitiška kalba. O pačią knygą geriausiai nusako autorius: „kūrybos šičia ne tiek daug, čia tik aprašymai. Čia tai, kas yra atsitikę mano artimiesiems, pažįstamiems, draugams, pagaliau man pačiam. Na, be išmonės neapsieita – čia tos irgi tiek ir tiek“.

Karolis Veževičius

Kerouac, Jack, *Dharmos valkatos*, iš anglų k. vertė Saulius Repečka, Vilnius: Baltos lankos, 2007, 214 p., 2000 egz.

Gan ironiškas pasakojimas apie buzdininio dvasingumo paieškas į pabaigą rimtėja ir virsta į klasikinę Amerikos tradiciją įsiterpiančiu himnu paprastam gyvenimui nepaliestoje gamtoje. Grakšti (auto?)ironija ir jautri gamtos vaizduosena atgaivina šią 1958 m. išleistą senieną – viskas taip pat, tik nebėra švelnaus naivumo, gelbėjusio tų metų personažus ir gyvus žmones.

Vytautas Ališauskas

Lietuva Antrajame pasauliniame kare, sudarė Arvydas Anušauskas, Česlovas Laurinavičius, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2007, 640 p., 500 egz.

Skambiai pavadintą straipsnių rinkinį sudaro dvi dalys. Pirmoje publikuojama prieš 4 metus vykusios tarptautinės konferencijos „Baltijos valstybių klausimas Antrojo PK metais“ (apie ją žr. *NŽ-A*, 2004, Nr. 1–2) medžiaga. Antroje („Lietuvių dalyvavimas ginkluotose formuotėse“) rasime pluoštą perspaudų, tarp kurių dominuoja Arūno Bubnio lietuvių policijos batalionų vaidmens holokauste bei Rimanto Zizo raudonųjų partizanų ir Lietuvos kaimų savignyos konfliktų tyrimai. Viena vertus, didelė dalis tekstų ne tik skelbta mokslinėje periodikoje, bet ir laisvai prieinama elektroniniu pavidalu (ypač – *genocid.lt*), o neskelbtų straipsnių išvalgos ir medžiaga neretai jau panaudota kitose jų autorių publikacijose. Kita vertus, paprastam istorijos mėgėjui tokia *summa* gal ir pasirodys visai įdomi, juolab kad dauguma straipsnių – ir solidūs, ir paskaitomi.

Nerijus Šepetys

Ratzinger, Joseph (Benediktas XVI), *Jėzus iš Nazareto. I dalis: Nuo krikšto Jordane iki atsimainymo*, Vilnius: Katalikų pasaulio leidiniai, 2007, 342 p.

Netikite, kad Jėzus yra Atpirkėjas ir Dievo Sūnus? Vis vien paskaitykite. Bent dėl to, kad tai gilus apmąstymas apie vaizdinį, suformavusį Vakarų dvasinį veidą. Nebijokite, Jūsų niekas neatvertinės ir nemoralizuos. Bet susimąstyti gali tekti... Esate katalikas? Vadinas, žinote, ko laukti iš Ratzingerio / Benedikto XVI. Ramios tiesos, dvasinio sustiprinimo ir... netikėtos teologinės išvalgos.

Jonas Naujokas

Špidlik, Thomáš, *Krikščioniškųjų Rytų dvasingumas*, iš italų k. vertė Asta Venskauskaitė, Vilnius: Dialogo kultūros institutas, 2007, 344 p.; **Špidlik, Thomáš**, *Duchowość chrześcijańskiego Wschodu: Przewodnik systematyczny*, tłumaczenie Lucyna Rodziewicz, Kraków: Wydawnictwo OO.

Franciszkanów, 2005, 445 p.

Čekas jėzuitas Thomášas Špidlikas (g. 1919) – studijavo Europos universitetuose, dėstė Popiežiniame Rytų Institute, dabar emeritas, nuo 2003 m. kardinolas. Tai vienas žymiausių pasaulyje ekspertų patristinės teologijos ir Rytų krikščionių dvasingumo srityse. Išleides daug knygų, o šį veikalą pavadino sisteminiu vadovėliu. Iš tiesų knygoje laikomasi tikslios sistemos, tačiau, nesitenkinant sąvokų aiškinimu, veikėjų išvardijimu ir apibūdinimu bei tūkstančių išnašų, visiškai įkandamai ir įtaigiai atskleidžiami krikščioniškojo mąstymo ir veikimo lobiai nuo prigimtinio gyvenimo daros iki kontempliacijos meno.

Vienas jaunas mano bičiulis neseniai džiaugėsi brangiu laimikiu Liubline – šio veikalo lenkišku vertimu iš prancūzų kalbos, o grįžęs apstulbo, pamatęs lietuviškąjį – iš italų. Abiejų vertėjų garbei reikia pasakyti, kad ėmėsi darbo, kurį išmano, o publikacijos garbei, kad itališkas ir prancūziškas originalai sutampa iki jotos. Lenkiškasis leidinys erdvesnis ir dailėsnis, kietu spalvotu viršeliu, mūsiškis kuklesnis – tiek to, bet ir vėl dažna mūsų leidinių bėda: pagailėta vardų rodyklės.

Vaclovas Aliulis

Vilniaus kultūrinis gyvenimas: Dvasininkų vaidmuo 1900–1945, sudarytoja Alma Lapinskienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006, 248 p.

Dar vienas kultūrinio mūsų už lietuvių Vilnių etapas. Iš pažiūros platus tautinis (gudai, karaimai, rusai) ir konfesinis (katalikai, sentikiai, stačiatikiai) spektras, manding, padeda užsimiršti, kad to laikotarpio „mūsų sostinės“ veidą formavo lenkų dvasininkai. O juos pozityviai mini tik reto straipsnio autorius. Kaip būdinga konferencijų medžiagai, greta išties naudingų biografinių apybraižėlių apstu „mokslinės produkcijos“ balasto.

Paulius Subačius

Iš Palemono Dračiulos archyvo

Sveikas,

Vis prisimenu mūsų paskutinį pasisėdėjimą „Žalioje žąsyje“, kai mėginome išbaigti Užupio alaus atsargas („bavarijos“, man rodos, pavyko). Žinai, tai buvo tikrai keistas rugpjūčio pabaigos vakaras. Kai tu palaimingai išlingavai namų link, o aš pasilikau laukti takso, nutiko vienas dalykas. Nežinau, ar pameni, bet prie gretimo stalelio, tau už nugaros sėdėjo keli žmonės. Neatkreipiau į juos dėmesio, bet kai jie pakilo, pastebėjau, kad ant stalo paliko aplanką. Barmenas jų neprisiminė, tad atverčiau jį pažiūrėti, gal atsiasi kam priklauso. Tarp įvairiausių dokumentų buvo keletas rusiško fakso popieriaus lapų, kurie sudomino. Pamėginau juos fotografuoti savo mobiliaku. Paskui padėjau viską atgal ir laukiau. Bet turėjau nueiti į tualetą – vis ta „bavarija“ – ir grįžus aplanko nebebuvo. Barmenas sako – atėjo vienas iš tų žmonių ir pasiėmė. Neva jį dažnai matęs Užupyje; gal ten gyvena, toks vidutinio amžiaus, su akiniais ir ūsiukais. Vardu, rodos Audrius. Gal ką prisimeni?

Mano mobiliakas, kaip žinai, prastokai fotografuoja, tad toli gražu ne viską iš tų penkių puslapių įskaičiau. Tiesa, po kelių dienų jis visai nusibaigė. Tad nežinau, ką daryti. Pridedu tai, ką pavyko iššifruoti, gal patarsi?

Paulius Volverstas

Pastaruoju metu Lietuvos valdantieji sluoksniai baigia susitaikyti su akivaizdžia tiesa: Lietuva kaip valstybė įrodė visišką savo *nesostojatelnostj*. Žmonių nepasitenkinimas dėl nuolatinio padlaižavimo Vakarams, nepasitikėjimas politinėmis institucijomis, milžiniška emigracija vietinius lyderius privertė suvokti, kad vadinamosios Lietuvos respublikos griūtis (*rozval*) yra neišvengiama...

Kai kurie Lietuvos ideologai jau kurį laiką rengė dirvą „valstybės atnaujinimui“. Išanalizavus jų veiksmus, galima daryti išvadą, kad pastaraisiais mėnesiais pasiektas kelių politinių grupuočių susitarimas keisti šalies valdymo struktūrą. [...]

Pirmąjį žingsnį žengė konservatoriai, vadinamojoje „Rusijos sulaikymo

strategijoje“ paskelbė, kad prezidento instituciją reikia reformuoti.

Planas paprastas: 2009 m., baigiantis prezidento Adamkaus kadencijai, įvyks referendumas dėl monarchijos atkūrimo. Monarchas bus inauguruotas „kaip tik tuo metu“ atstatytuose Valdovų rūmuose. [...]

Tai, kas labiausiai trukdė susitarti įvairioms politinėms grupuotėms – būsimo valdovo kandidatūra. Kai kurios struktūros – vadinamasis „LDK klubas“ (vienijantis „valstybininkus“, stambaus kapitalo atstovus, URM aukštus pareigūnus ir kt.), „Atminties akademija“ (vadovaujama istoriko A. Bumblausko, siekianti suteikti istorinį-ideologinį pagrindą monarchijos atkūrimui) jau keletą metų puoselėjo šį projektą. [...]

Konsultacijos vyko dėl keleto kandidatų (siekiant pasinaudoti „oranžiniais“ įvykiais Ukrainoje, buvo ištraukta braziliečių Sanguškų korta, vėliau iš Lenkijos parūpinti Radvilos ir pan.). Tačiau išryškėjo įvairių grupuočių principiniai nesutarimai.

Anglofiliskomis ir antirusiškomis pažiūromis garsėjantis konservatorių lyderis Kubilius labiausiai remia princą Harry kandidatūrą: esą tokia personalinė unija Lietuvoje įtvirtins Vakarų įtaką ir padės atsispirti Rusijai. (Čia aiškėja referendumo dėl dvigubos pilietybės tikroji prasmė: siekiama užsitikrinti emigrantų Jungtinėje karalystėje paramą) [...] turime priminti ir Bumblausko atradimą – esą Anglijos karalienė turinti jogailaičių kraujo...

Reikia pažymėti, kad princas Harry reakcingiausių Lietuvos sluoksnių parinktas ne šiaip sau – jis visiškai atitinka fašizmo reabilitavimo ideologiją, vyraujančią Baltijos šalių politiniuose sluoksniuose: prieš keletą metų jis net Vaka-

ruose sukėlė skandalą viešai dėvėdamas nacių uniformą. [...]

Kita grupuotė, kurioje pagrindinį vaidmenį atlieka kai kurie valstybininkų klanai ir Lietuvos URM veikėjai, *ispovedujuščije koncepciju Litvy, kak lidera regiona vostočnoj Evropy*, pradėjo žygius Lietuvos valdovų išrinkti Aleksandrą Lukašenką (būtų karūnuotas Aleksandru III). Jis valdytų Baltarusiją kaip savo patrimoniją (*jediniolichno*), o Lietuvoje veiktų kaip konstitucinis monarchas. Po jo mirties tikimasi Baltarusiją prijungti prie Lietuvos ir taip „atkurti“ Lietuvos Didžiąją Kunigaikštiją. [...]

Grupuočių susitariti istorinį-ideologinį pagrindą sukūrė tas pats Bumblauskas, remdamasis savo mokytojo prof. Gudavičiaus diarchijos teorija (tai teorija, pasak kurios, didžiausias Lietuvos suklestėjimas prasidėjo esant diarchinei santvarkai, kai XIV a. Lietuvą valdė kunigaikščiai Algirdas ir Kęstutis, ir jos valdžion pateko daug rusiškų žemių). [...]

Pavyko sužinoti, kad vienam menininkui jau užsakytas 10 Lt banknotas su „diarchų“ atvaizdais. [...], o Bumblauskas vėl ėmėsi ieškoti legendinės Vytauto karūnos.

Pagrindiniai mūsų uždaviniai šioje situacijoje: sąlyginė operacijos *Utiug* sėkmė nepakankama. Nutekinus informaciją pavyko paskleisti žinią platiems visuomenės sluoksniams,

kad kunigaikštienė Prunskienė gavo titulą ir regalijas iš Rusijos (tad natūraliai įtvirtintas Rusijos siuzereniteto principas). Turime pasinaudoti diarchijos koncepcija labiau susiedami Lietuvą su Rusija. Galbūt galėtume įpiršti mintį į Lietuvos sostą pasikviesti ką nors iš Rusijos (taip išspręstume ir bręstąją Kaliningrado srities problemą?) [...]

Iš tiesų... juokinga...